

Glava III

**POLITIČKA I PROPAGANDNA AKTIVNOST
„VLADE NARODNOG SPASA”**

SARADNJA SA ČETNIČKIM POKRETOM DRAŽE MIHAILOVIĆA

U svim dosadašnjim poglavljima našeg rukopisa bilo je samo uzgredno reči o kontaktima između Nedićeve vlade i njenih organa i četničkog pokreta Draže Mihailovića. Uostalom, gotovo je i nemoguće govoriti o kolaboraciji sa okupatorom u Srbiji u toku drugog svetskog rata, a ne dodirivati i četnički pokret DM. Ipak smatramo da ovo pitanje, s obzirom na njegov značaj, treba šire analizirati sa više aspekata, što će i biti predmet razmatranja u ovom delu našeg rada.

Činjenica je da je najviše kontakata između Nedićeve vlade i četnika Draže Mihailovića bilo tokom 1941. i 1944. godine, iako saradnja nije prekidana za sve vreme rata. Isto tako, pored Nedića, većina njegovih ministara, čak i najveći germanofili, na primer: Milan Aćimović, Dimitrije Ljotić, Dragi Jovanović, Tanasije Dinić i drugi, imali su posredne ili neposredne veze sa ovom nacionalističkom organizacijom, i to svaki od njih iz sopstvenih pobuda, pa i sa znanjem i odobravanjem nemačkih okupatora. Razume se, glavni motiv saradnje ni u jednom trenutku nije bio u tome što su oni imali ista ili približna ideološka shvaćanja, već su se nalazili na istom koloseku pošto im je neprijatelj broj jedan bio narodnooslobodilački pokret u Srbiji i nisu birali sredstva kako bi ga unitšili.

Milan Aćimović se najviše eksponirao u kontaktima sa četničkim pokretom DM. U jednom dokumentu se vidi da je on još od prvih nedelja po ulasku Nemaca u Jugoslaviju, dakle, odmah posle obrazovanja Saveta komesarijata, imao uspostavljenu vezu sa štabom Draže Mihailovića na Ravnoj gori. U izjavi koju je na Ravnu goru još u junu 1941. preneo jedan četnički obaveštajac, Aćimović je rekao: „Što se tiče mog stava prema nacionalnim ljudima u šumi, navešću jedan slučaj: odmah u početku okupacije, u toku meseca maja ili početkom juna, Nemci su bili organizovali jednu veću akciju da bi očistili naše šume od ostataka jugoslovenske vojske, kako su oni sami govorili. Tu se u prvom redu mislilo na Dražu i njegove ljude. Ja sam Nemcima isticao nekorisnost i čak štetnost te akcije, govoreći da će za vreme okupacije biti uvek ljudi koji će odlaziti u šumu i bolje je da tamo padnu pod uticaj jednog nacionalno trezvenog čoveka negoli pod uticaj komunista. Nemci su te razloge primili i tako do te akcije nije došlo. Ja sam stajao na stanovištu da Dražin cilj mora da bude i naš cilj. Naš narod treba diskretno da koordinira, a nikako da se sukobljava. Između Draže, odnosno nje-

govih ljudi, i mene bio je stalni kontakt. Trebalo je da dođe između nas do jednog sastanka u blizini Valjeva, ali do sastanka nije došlo, jer su komunisti bili presekli put. Sve je ovo takođe bilo pre obrazovanja Nedićeve vlade".¹

O saradnji Milana Aćimovića sa Dražom Mihailovićem govore, pored ostalog, u svojim izjavama na saslušanju posle rata njegovi najbliži saradnici. Na primer, Dragomir Jovanović, upravnik grada Beograda, tvrdi da je Aćimović za sve vreme dok je bio predsednik Saveta komesara i komesar za unutrašnje poslove, a i kasnije, dok je bio ministar u Nedićevoj vladi, neprekidno štiti četnički pokret od Nemaca; da ga je novčano i materijalno pomagao; da su se njegove veze produbile i dobile svoju formu u 1943. godini, kao i to da je Aćimović bio jedan od glavnih političkih savetodavaca Draže Mihailovića i njegova politička veza u Beogradu.² Tanasije Dinić daje još preciznije podatke: „Saradnja između Aćimovića i Draže Mihailovića bila je Nemcima vrlo dobro poznata te, prema tome, ja nisam imao potrebe da o toj saradnji obaveštavam Gestapo. Ja se sećam još iz 1941. g., kada su Nemci sklopili sporazum sa Kostom Pećancem, naišao sam u Upravni štab gde sam zatekao Aćimovića, Krausa, Kisela i, mislim, Helma. Pili su šampanjac i Aćimović mi je tada rekao da ćemo proslaviti uskoro sastanak sa Dražom. Još pre ovoga, Aćimović je od Nemaca dobio 10 miliona dinara radi pomaganja organizacije DM. Aćimović je u svakom pogledu favorizovao i podržavao organizaciju DM. Tako je predlagao da se svuda po unutrašnjosti u okruženim i sreskim mestima, pa i opštinama, formiraju odbori sastavljeni od desničara koji bi, nezavisno od zvaničnih upravnih vlasti, povelu inicijativu za obezbeđenje reda i mira. Ovi odbori bili bi direktno pod centralnim odborom u Beogradu. Tendencija stvaranja ovih odbora bila je

¹ AVII, četnička arhiva, VK-X-99. — U daljem tekstu citiranog dokumenta rečeno je i ovo: „Reći ću vam da sam još u prvim danima okupacije, kada su došli ljudi sa Ravne gore kod mene, njima kazao: pitajte Dražu da li on smatra ovaj naš posao nenacionalnim i nekorisnim po srpski narod, ako ga tako smatra, mi ćemo se odmah svi povući, jer ne želimo niti hoćemo da jecpamo jedinstvo srpskog naroda. Kako su ta lica te moje reči prenela, ja ne znam, ali su mi doneli odgovor da treba ostati na poslu i raditi u korist naroda... Po mom mišljenju, u zemlji je trebalo voditi borbu protiv komunisti. Što se tiče Draže, stajao sam na stanovištu da se borba protiv njega ne samo ne sme voditi nego se mora naći načina da se naš rad koordinira sa njegovim.”

² AVII, Néa, br. 19/7, k. 1, Zapisnik o saslušanju D. Jovanovića. — D. Jovanović takođe iznosi podatak o saradnji Aćimovića sa Zivkom Topalovićem, jednog od glavnih aktera četničkog pokreta DM: „Prijateljske veze ove dvojice datiraju još iz doba kada je M. Aćimović bio upravnik grada Beograda 1936. Ovi prijateljski odnosi produbljeni su i nastavljeni i za vreme okupacije. U doba kada je M. Aćimović bio predsednik Saveta komesara i Komesar za unutrašnje poslove, vrlo često sam sretao Zivka Topalovića u kabinetu MUP-a. Poznato mi je, isto tako, da je u nekoliko navrata Z. Topalović automobilom odlazio sa Milanom Aćimovićem, pošto su obojica stanovali negde ispod Avale. Posle odlaska Z. Topalovića kod Draže, ja sam lično pitao Aćimovića otkuda je to i šta je to. On mi je nedvosmisleno stavio do znanja da je odlazak Z. Topalovića usledio u sporazumu sa njim i da je to rezultat njegove politike.”

ta da se isti stave na raspoloženje Draži Mihailoviću i da rade kao njegovi organi."³

Do sastanka između Aćimovića i D. Mihailovića tokom 1941. godine ipak nije došlo, ali su saradivali preko veza. Čak je Mihailović preko Aćimovića dolazio u kontakt sa nemačkim okupacionim štabovima u Srbiji. Poznat je sastanak u selu Divcima, održan 11. novembra 1941, o kome je Milan Aćimović bio detaljno obavešten.⁴ Međutim, za našu temu je od posebnog interesa saradnja Milana Nedića sa četničkim pokretom Draže Mihailovića, pa ćemo nešto više o tome reći. Već do sada je u istorijskoj literaturi nepobitno utvrđeno da je kvislinški srpski predsednik istog dana kada je obrazovao svoju vladu (dakle, 29. avgusta 1941) ponudio saradnju Draži Mihailoviću na bazi zajedničke borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Nije isključeno da su kontakti između njih postojali još u periodu kada se Savet komesara nalazio u stalnoj krizi, tj. kada je pripremao ostavku, i kada je Nedić vodio preliminarne razgovore sa predstavnicima nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji i građanskih političara u Beogradu o obrazovanju svoje vlade. A to je bilo tokom celog avgusta.⁵ Inače, teško je poverovati da bi Nedić mogao istog dana kada je obrazovao „vladu narodnog spasa“, bez prethodnih priprema, da uputi na Ravnu goru, u štab četničkog pokreta Draže Mihailovića, pismo u kome ga poziva na razgovore u Beograd. Možda se oslanjao na veze, koje su već do tada imali sa štabom DM — Milan Aćimović i v.d. komandanta srpske kvislinške žandarmerije, pukovnik Jovan Trišić. U vezi s tim D. Mihailović je pred jugoslovenskim istražnim

³ Arhiv SUP Srbije, neregistrovano, Zapisnik o saslušanju, 25. II 1946.

⁴ Institut für die Zeitgeschichte, ma 328, list 651845, Hory-Broszat, cit. str. 110. — Saradnju D. Mihailovića sa Milanom Aćimovićem tokom 1941. potvrđuju i mnogi drugi izvori. Na primer, načelnik štaba DM, u izjavi koju je dao lekaru Valjevskog partizanskog odreda Draganu Jovanoviću, rekao je: „Ako je voljan da prihvati njihov predlog, on (Pavlović) može autom da se prebaci u Beograd, gde će sve ovo moći da utvrdi sa Milanom Aćimovićem“ (R. Colaković, *Zapisi iz oslobodilačkog rata*, I, Sarajevo, 1946, 64—65). O tim vezama govori i bivši ministar dvora u emigraciji Radoje Knežević, tvrdeći da je Aćimović od jeseni 1942. „tajno bio jedan od najodanijih saradnika Mihailovića, na što ga je, tobože, nagnalo stavljanje pod slovo ‚Z‘“ (objavljeno preko Radio-Londona, 1. avgusta 1942, *Knjiga o Draži*, I, 257). Međutim, više je za verovati da je stavljanje Aćimovića pod slovo „Z“, i to kao prvog na spisku, koji je D. Mihailović poslao u London, imalo za cilj upravo da prikrije njegovu saradnju sa Aćimovićem.

⁵ U citiranoj publikaciji Jovan Trišić, na str. 36, u svojstvu v. d. komandanta kvislinške Srpske žandarmerije, govori o svojim vezama sa D. Mihailovićem: „U Beograd sam stigao (iz Skoplja) 24. maja i svi žandarmi su upućeni u Komandu žandarmerije. Već 28. maja ja sam se lično sastao sa jednim Dražinim kurirom. Kurir je bila žena, koja je došla sa Ravne gore, noseći nekoliko pisama od Draže, a pored toga je imala i zadatak da uhvati vezu sa nekim đeneralima koji su bili u Beogradu kao i sa još nekim oficirima i viđenijim ličnostima... Ja sam postavljen za v. d. komandanta žandarmerije u okupiranoj Srbiji, 24. juna 1941, ali sam od advokata Cede Arsenijevića ranije o tome bio obavešten, radi čega sam dva puta uputio na Ravnu goru moga kurira Milana Ivezića da o tome obavesti pukovnika Dražu i da li Draža po tom pitanju daje svoje mišljenje. Draža se je s tim složio.“

organima posle rata izjavio: „Koncem avgusta ili početkom septembra **došao je** kod mene **Zivoin Đurić**, bivši potpukovnik jugoslovenske vojske, i doneo mi jedno pismo od Nedića. Pismo je bilo vrlo kratko, samo dva **reda**, i njime me Nedić poziva da dođem u Beograd na sastanak. Uz pismo Đurić mi je predao i legitimaciju za put poslatu od Nedića... Koliko mi je u sećanju, legitimacija je otišla 29. ili 30. avgusta, a **vratila se** tačno, i to znam sigurno, na **dan 6. septembra 1941. godine.**“⁶

Na istom mestu D. Mihailović ističe da mu je major Aleksandar Mišić, član njegovog štaba (Mišić je bio sin proslavljenog vojvode iz ranijih ratova, Zivojina Mišića), savetovao da ne ide u Beograd, već da on, Mišić, ide na čelu delegacije na pregovore sa Nedićem, što se i sam D. Mihailović bio odlučio. Dokumenti o Nedićevim pregovorima i sporazumu sa delegacijom DM izneti su opširno u optužnici na suđenju Draži Mihailoviću, kao i u izjavama na saslušanju koje su dala ova dva izdajnika pred istražnim organima. Na osnovu ovi materijala nije teško zaključiti da je delegacija štaba DM sa Ravne gore stigla u Beograd početkom septembra; da je boravila u Beogradu nekoliko dana i da je posle razgovora sa Milanom Nedićem i njegovim predstavnicima sklopljen sporazum između štaba D. Mihailovića i Nedićeve vlade, koji je predviđao njihovu zajedničku borbu protiv partizanskih odreda.

Tekst tog sporazuma izneo je lično Milan Nedić pred Državnom komisijom za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača, 9. januara 1946. godine. Evo izvoda iz njegovog iskaza: „Odmah po uspostavljanju moje vlade početkom septembra, kod mene je došla jedna delegacija Draže Mihailovića, koju su sačinjavali pešadijski p.pukovnik Đurić, major Aleksandar Mikić (očigledno greška, treba: Mišić — M. B.) i đeneralštabni Đurić, sa originalnim punomoćjem Draže Mihailovića radi pregovora. Uslovi koje je postavio Draža bili su uglavnom ovi: 1) da se uspostavi red i mir u Srbiji; 2) da se povede zajednička borba protiv partizanskih odreda predvođeni komunističkom partijom, upravo protivu četa Komunističke partije; 3) da uspostavim vezu i legitimišem Dražu kod Nemaca; 4) da mu se dostavi izvesna svota novca radi isplate prinadležnosti njegovih oficira i podoficira; 5) da se po umirenju Srbije izvrši vojna akcija u Bosni radi umirenja; 6) da se pomogne Đukanovićeva vlada u Crnoj Gori radi umirenja iste. Svi ovi predlozi i uslovi bili su prihvaćeni sa moje strane. Draža je dobio novac i Nemci su ovo odobrili.“⁷

⁶ *Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom*, Beograd, 1946, str. 62 (u daljem tekstu: *Izdajnik*).

⁷ Arhiv SUP Srbije, neregistrovano; *Izdajnik*, 18; AVII, Nća, 1-16/7-1, Zapisnik o saslušanju M. Nedića u kancelariji zatvora br. 2. u Beogradu. — O svojim pregovorima tokom 1941. sa D. Mihailovićem, Nedić je javno govorio 13. XI 1941: „Izjavljujem da sam prilikom obrazovanja moje vlade pokušao da sve srpske nacionalne snage ujedinim radi spasa naroda i otadžbine, pa sam u tom cilju pregovarao sa Kostom Pećancem i Dražom Mihailovićem... Što se tiče Draže Mihailovića, i on je izjavio da želi da saraduje na uništenju elemenata nereda, pa je u tu svrhu primio i novac od srpske vlade. Međutim, on je istovremeno pregovarao i sa komunistima“ (*Novo vreme*, 13. XI 1941).

Na osnovu citiranog sporazuma odmah je bio razrađen operativni plan zajedničke akcije pripadnika kvislinških vojnih formacija i četnika Draže Mihailovića protiv partizanskih odreda i oslobođene teritorije u Zapadnoj Srbiji. U vezi s tim Komanda žandarmerije Nedićeve vlade, u svojem aktu IV. Pov. UB, Br. 194 od 7. septembra 1941. javljala je komandantu Petog nedićevskog odreda sledeće: „Kad sva tri odreda budu stigla na liniju Zvornik—Krupanj—Valjevo—Mionica, uhvatiće vezu sa četničkim odredima koji se pod komandom đeneralštabnog pukovnika g. Draže Mihailovića nalaze na toj liniji i sačekaće dalja naređenja za produženje dejstva.”⁸

U istom aktu govori se o neophodnosti saradnje sa nemačkim okupacionim vlastima, pa se na kraju tog dokumenta naglašava: „Kod svakog odreda mora biti jedno lice koje govori dobro nemački radi eventualnog održavanja veza sa nemačkim vojnim vlastima.”⁹ Međutim, tekst plana zaplenili su partizani 8. septembra. Tada su bili zarobljeni u Belanovici major Marko Olujević, pomoćnik komandanta žandarmerije, i poručnik Slavko Pipan, obaveštajni oficir štaba Draže Mihailovića.¹⁰

Po svemu sudeći, deo sporazuma između Nedićeve vlade i četničkog pokreta DM predviđao je olakšice za ravnogorske oficire koji su stupili u Nedićeve oružane vojne formacije. Naime, oni su samo formalno bili na platnom spisku nedićevaca, a stvarno su radili na osnovu uputstava koje su dobijali od štaba DM sa Ravne gore. Nije slučajno Nedićevom naredbom od 7. septembra 1941. major Velimir Piletić dodeljen na službu u vojnom odeljenju pri Predsedništvu Ministarskog saveta. Kasnije će Piletić biti jedan od komandanata Draže Mihailovića u istočnoj Srbiji. Slične primere imamo ubacivanja ravnogorskih oficira u nedićeve odrede vidimo ne samo tokom 1941. godine već i u svim godinama okupacije.¹¹ Mihailović je i na suđenju 1946. u više navrata izjavljivao da

⁸ AVII, Nća, mf. b/2, 150—153.

⁹ Ceo ovaj dokument objavljen je u Zb. NOR, 1-1, 405—411. Uporedi Dragojlo Dudić, *Dnevnik*, 143; R. Čolaković, n. d., 242—243; *Izdajnik*, 64.

¹⁰ Dr Jovan Marjanović, „Prilozi istoriji sukoba narodnooslobodilačkog pokreta i četnika Draže Mihailovića u Srbiji 1941. godine,” *Istorija XX veka*, Zbornik radova, I, Beograd, 1959, str. 190; Arhiv SUP Srbije, neregistrovano, Zapisnik o saslušanju M. Nedića, 3. II 1946. — Tada je Nedić izjavio i sledeće: „Od tog sporazuma o saradnji (sa Dražom početkom septembra 1941. — M. B.), odmah su ispunjene sledeće tačke: 1. Izdao sam novčanu pomoć, ne sećam se koliko, i delegacija je tu novčanu pomoć ponela sa sobom. 2) Otišao sam odmah kod zapovednika Srbije generala Dankelmana i izneo mu dolazak delegacije Draže Mihailovića i ugovor sa njom napravljen. Rekao sam Dankelmanu da Draža traži legalizaciju svoju i svojih četnika, s tim da se mogu nesmetano kretati bez bojazni o proganjanju i ubijanju od strane Nemaca, da bi mogli povesti borbu protiv komunista. Dankelman je odmah prihvatio traženu legalizaciju i izdao u tom smislu naređenje nemačkim jedinicama. 3) Odredio sam generalštabnog majora Marka Olujića (treba — Olujevića) za vezu između mene i Draže Mihailovića. Napominjem da Marko Olujić nije odmah pošao u štab kod D. M. Ne mogu se setiti koliko je vremena prošlo od njegovog polaska kod Draže Mihailovića, kada je bio uhvaćen negde na putu za Suvobor, od strane komunista, sa operacijskim planom o sadejstvu između vladinih odreda i četnika DM za čišćenje Srbije.

¹¹ AVII, Nća, 19-5-4.

mu je bilo neobično važno da održava dobre odnose sa kvislinškom žandarmerijom: „Moja je težnja bila da sve one koji su nosili oružje .bušimo', da ulazimo u njihove redove i da ih na taj način odvodimo u šumu. Ja sam tako uspeo da pridobijem Jovana Trišića i da sa njim stvorim plan. I taj je bio uhvaćen sa tim planom i odveden u ropstvo."¹²

Kao što je Nedić tokom 1941. preduzimao određene akcije u pogledu saradnje sa četničkim pokretom DM, isto su činili i njegovi najbliži saradnici. Na primer, osnivač, ideolog i vođa fašističkog pokreta „Zbor", Dimitrije Ljotić, već od maja 1941. imao je izvesne kontakte sa Dražinim štabom na Ravnoj gori. U stvari, toga meseca, Vladimir Lenac, koji je odranije bio vođa Ljotićevske omladine, došao je sa Ravne gore u Beograd i doneo Ljotiću izvesnu Mihailovićeovu poruku, nudeći mu saradnju. Ljotićev lični sekretar Boško Kostić, u publikaciji „Za istoriju naših dana" (Lille, 1949), daje više podataka o prikupljanju priloga u Beogradu tokom 1941. za četnički pokret DM, kao i o tome da je Slavko Pipan nekoliko puta vodio razgovore lično sa Ljotićem i da je Ljotić, navodno, kada mu je predloženo da oputuje na Ravnu goru, odgovorio: „E, Boško, znaj da je moje srce tamo u šumi, ali mi moj razum nalaže da ostanem u Beogradu. Vi ćete otići tamo, bićemo u vezi i neka nam Gospod bude na pomoći."¹³

Tanasije Dinić, na saslušanju od 28. februara 1946. u Beogradu, navodi da je u svojstvu zamenika komesara ministarstva unutrašnjih poslova više puta u leto 1941. dolazio u vezu sa pojedinim funkcionerima četnika DM i da je preko njih prenosio izvesne poruke Mihailovićeovom štabu. Navodno, inicijativa je potekla od Milana Aćimovića, te je Dinić već u julu preko sreskog načelnika u Gornjem Milanovcu, Mišića, dobio sa Ravne gore izvesnu poruku.¹⁴ U sličnom stilu govorio je na saslušanju

¹² *Izdajnik*, 113.

¹³ B. Kostić, n. d., 115. — Kostić dalje navodi da do planiranog odlaska njegovog i Ratka Parežanina na Ravnu goru nije došlo „jer imamo izveštaje da se vode pregovori za sporazum između komunisti i Draže". I neki policijski izveštaji govore o kontaktima između Ljotića i D. Mihailovića 1941. godine. Jedan agent Uprave grada Beograda, krajem 1941, u vezi s ovim navodi: „U kancelariju Dvora došao je 20. IX neki poručnik, koji se nalazi već 4 dana u Beogradu, da pregovara u ime Draže M. s Ljotićem. Nije došao do njega, već mu je bilo rečeno neka se potruđi g. Draža sam. Obećano mu je od strane Ljotića da će ga pustiti Nemci na miru. — Interesantna je vest koja dolazi iz dosta i dobro obaveštenih krugova da će g. Draža primiti resor Ministarstva rada. Iz istih krugova doznaje se da je ugovor potpisan u korist gen. Nedića. Doznajem da je bio Zoran Vučković agilan saradnik ‚Zbora' sam kod Draže. Zoran Vučković je isto vodio prve pregovore sa Pećancem. Do danas g. Draža još nije stigao lično do merodavnih, ali govori se da će do konačnog sporazuma doći ovih dana. Ljotićeva klika ne veruje potpuno g. Draži, jer kažu da radi po naređenjima ‚Srpskog kulturnog kluba', za koji je rečeno da su mu načela republikanska" (AIRPS, 9612).

¹⁴ Arhiv SUP Srbije, neregistrovano. — Dinić navodi tekst jedne poruke koju je primio od Draže: „Početkom avgusta, mislim 7. avgusta, došao je Mišić ponovo kod mene i rekao mi da je bio kod Draže i da mu je saopštio moju poruku. Draža je odgovorio kako mi je Mišić preneo približno ovo: ‚da je on — Draža stupio već u vezu sa vladom u Londonu, da ima namere da sprovede organizaciju u celoj Jugoslaviji i Bugarskoj sa ciljem kad se Nemci budu po-

Dragi Jovanović: „Nisam bio član organizacije DM, ali sam sa istom imao veza i smatrao se isto toliko obavezan kao da sam član... Ja sam od konca 1941. osećao se lično vezan za organizaciju DM. Smatrao sam da je to pravi nacionalni put i da je to ono što sobom nosi budućnost. Smatrao sam da je potrebna koordinacija sa tom organizacijom u borbi protiv komunista. Odmah od početka u upravi grada Beograda isključio sam na pogodan način svako intervenisanje, odnosno praćenje rada u cilju sprečavanja organizacije DM. Prve razgovore i pozdrave samom D. Mihailoviću, slao sam preko Milana Kalabića, tadašnjeg komandanta oružanog odreda, i to koncem 1941.“¹⁵

Iz svega izloženog da se zaključiti da su predstavnici gotovo svih struja i grupa u Srbiji, koji su se posle kapitulacije Kraljevine Jugoslavije stavili u službu okupatora, direktno ili indirektno saradivali tokom 1941. pa i kasnije, sve do završetka drugog svetskog rata, sa četničkim pokretom Draže Mihailovića. Stvarajući «vojnu organizaciju, povezujući se sa predstavnicima bivših građanskih stranaka i formirajući njihovom pomoći svoju političku organizaciju, a osiguravši veze sa kvislinškim vojnim formacijama, s Pećančevim odredima, s Nedićevom vladom i njegovim odredima i s ljotićevom fašističkom strankom, štab D. Mihailovića postepeno je izrastao u opšti politički i vojni centar velikosrpske buržoazije, i to u isto vreme kada je u oslobodilačkom pokretu podignut narodni ustanak širokih razmera i kada su partizani, do sredine septembra 1941, držali pod svojom kontrolom dve trećine teritorije Srbije; u isto vreme kada je akcijom Partije počela oružana oslobodilačka borba protiv okupatora gotovo u svim krajevima Jugoslavije. Prema tome, pod parolom — borba protiv komunizma, sve reakcionarne snage u Srbiji našle su samo nekoliko nedelja posle okupacije zajednički jezik za saradnju, bez obzira na to što krajnji ciljevi organizacija kojima su pripadali nisu bili identični. Jedni, na primer, Draža Mihailović sa svojim pokretom, priželjkivali su pobedu Anglo-Amerikanaca, a Nedić i njegovi saradnici pobedu fašističke Nemačke.

Kako se ustanak u Srbiji, koji su vodili partizani u leto i u jesen 1941, sve više razvijao i kako je rastao broj partizanskih odreda, a širila se slobodna teritorija, Nemci su sve češće pokušavali da se nekako nagode sa četnicima Draže Mihailovića; podržavali su njihovu saradnju sa Nedićem i njegovom vladom, pogotovu kada su obavešteni da je došlo do sukoba između partizana i četnika. Draža Mihailović, sa svoje strane, smatrao je da će biti moguće da u kontaktu sa Nemcima i uz

vukli sa Balkana, da bi on sa tom organizacijom preuzeo vlast. Dalje, da smatra da je dobro urađeno što je stvorena srpska uprava; da će se time pomoći narodu, a pored toga u pogledu njegovog stava u odnosu na komuniste, on je rekao da ne misli ništa preduzimati i poručio je da se sastanemo'. Po prijemu ove poruke, ja je nisam ni saopštio Milanu Aćimoviću, jer je on već bio u punoj vezi sa njim, delegati su Dražini redovno dolazili kod Aćimovića i, kao što sam ranije naveo, Aćimović je smatrao da je na najboljem putu da Draža uskoro dođe u Beograd. Ja sam posle ovoga prekinuo svaku vezu sa njim i na njegovu poruku za sastanak nisam odgovorio."

¹⁵ AVII, Nća, br. 19/7, k. 1, str. 38.

pomoć okupatorskih trupa uništi partizane. Stoga već u septembru i oktobru 1941, krišom od partizana, preko posrednika, dolazi u dodir sa Nemačkom komandom Srbije, posebno sa Abverom. Preko nemačkog kapetana Matla bio je ugovoren sastanak između predstavnika nemačkog komandanta Srbije i Draže Mihailovića i taj sastanak je održan 11. novembra 1941. u selu Divcima. Iz dnevnika Nemačke komande Srbije i iz dnevnika nemačke Komande Jugoistoka doznajemo čak da je Draža Mihailović ponudio nemačkom komandantu Srbije svoje trupe za zajedničku borbu protiv komunista. Međutim, policijska linija, SS i Gestapo, kao i Vrhovni nemački štab u Berlinu, odbili su planove nemačkog komandanta Srbije i na ovom sektoru u selu Divcima Draži Mihailoviću je predloženo da kapitulira, što je ovaj odbio.¹⁶

Kada je reč o saradnji između četničkog pokreta Draže Mihailovića i Nedićeve vlade, treba naglasiti da su te kontakte Nemci uvek budnim okom pratili i nastojali da intenzitet te saradnje bude takav da odgovara isključivo njihovim interesima i da bude pod njihovom kontrolom. To se vidi i iz pisma zapovednika Srbije od 10. decembra 1941, koje je upućeno komandantu Jugoistoka. U uvodnom delu ovog dokumenta analizira se bilans ofanzive na oslobođenu partizansku teritoriju u zapadnoj Srbiji; zatim, preduzeta akcija na četnički štab DM početkom decembra i razmatra „infiltriranje“ Dražinih četnika u Nedićeve oružane odrede: „Postoje izveštaji prema kojima ove obezglavljene bande (Dražine) pokušavaju da se prebace u četničke jedinice Koste Pećanca. Znaci ukazuju na to da su neki srpski vladini krugovi, sve do pred kraj, hteli doći u vezu sa Mihailovićem, kako bi se poštedela srpska krv. Na istoj liniji su nastojanja srpskog ministra-predsednika Nedića, a koji imaju za cilj da spreče oštar postupak protiv Mihailovićevih pristalica, koji su, navodno, na to samo bili prisiljeni. Istraga u tom pogledu je u toku.“¹⁷

¹⁶AVII, NA, reg. br. 11/5-1-23/27. — Zapisnik o saslušanju Georga Kisela. — U vezi sa sastankom D. Mihailovića i Nemaca u selu Divcima M. Nedić izjavio je na saslušanju 9. I 1946. sledeće: „Koncem oktobra (greška, treba koncem novembra — M. B.) doznao sam da je Draža imao sastanak sa nemačkim predstavnicima u selu Divcima i da je na ovom sastanku od strane Nemaca bio dr Kisel, gestapovac Kraus i neki profesor slavistike iz Graca. Odmah sam po ovoj stvari otišao kod Turnera i pitao sam ga šta je na stvari. Odgovorio mi je da je ovo čisto nemačko pitanje i da ja ne treba dalje da se interesujem. Kakav je dalje sporazum postignut u Divcima ne znam“ (Arhiv SUP Srbije, neregistrovano).

¹⁷Zb. NOR, 1-1, 636. — Vishaupt je u citiranom elaboratu u vezi s ovim zabeležio: „Istragom je dokazano da je član vlade, ministar unutrašnjih poslova Acimović u razgovoru pokušao da preko pukovnika Srpske pomoćne žandarmerije, Mušickog, uhvati vezu sa Mihailovićem. Dva su ovim zadatkom poverena srpska žandarmerijska oficira uhvaćena od nemačkih trupa. Protiv Mušickog i drugih okrivljenih žandarmerijskih i četničkih oficira, preduzet je vojni sudski postupak“ (Vishaupt, 74—75). — U 10-dnevnom izveštaju komandanta Srbije, 20. XII 1941, rečeno je u vezi s tim: „Pristalice D. M. ne upuštaju se više u borbu. Nacionalistička grupa ustanika izgleda da je stvarno razbijena. Dobijena su ponovo obaveštenja da ljudi Mihailovića pokušavaju da se prikriju u Srpskoj žandarmeriji i četničkim jedinicama K. Pećanca“ (Zb. NOR, XII-1, 795).

u

Da bi sačuvao svoje jedinice, Draža Mihailović je krajem 1941. oko 5.000 svojih četnika, uz pomoć nedićevaca, legalizovao kod Nemaca. Već je bilo reči o tome u prethodnom tekstu. Čak i nemačke komande u analizi brojnog stanja vojnih jedinica prikazuju te četničke snage, samo ih nazivaju legalnim, „nezavisnim četnicima“. Međutim, i posle velike nemačke ofanzive u zapadnoj Srbiji tokom novembra, kao i akcije nekih nemačkih jedinica na Ravnu goru početkom decembra, Draža Mihailović ne odustaje od kontakta sa Nemcima i sa Nedićevom vladom. Ali u pregovore sa nemačkim komandantom Srbije on sada ne stupa neposredno, već preko svog posrednika majora Jezdimira Dangića, koji je komandovao četničkim snagama u istočnoj Bosni. Kao što smo već izneli u odgovarajućem poglavlju, Dangić je krajem januara 1942. stupio u vezu s onim istim nemačkim kapetanom Matlom, koji je radio u odeljenju Abvera u Štabu nemačkog komandanta Srbije. Krajem januara i prvih dana februara, Dangić je došao u Beograd, sastao se sa Milanom Nedićem i u Narodnoj skupštini održao sastanak sa predstavnicima Nemačke komande u Srbiji. Međutim, i ovoga puta, nemačke policijske snage odbile su da okupatorske vlasti sklope sporazum sa Dangićem.¹⁸

Tokom 1942. godine direktnih kontakata između Milana Nedića i Draže Mihailovića nije bilo jer je ovaj, posle akcije Nemaca na Ravnu goru početkom decembra 1941, prebacio svoj štab preko Sandžaka i istočne Bosne u Crnu Goru. Međutim, saradnja između pojedinih funkcionera Nedićeve vlade, na primer, Milana Aćimovića i Dragog Jovanovića, nije prekidana. Pored toga, Nedićeva srpska državna straža bila je preplavljena simpatizerima četnika DM, koji su ovaj pokret svim sredstvima pomagali: novcem, obučom, odećom i životnim namirnicama; omogućavali su štampanje novina i drugog četničkog propagandnog materijala i pomagali njegovo rasturanje; snabdevali su oružjem i municijom četnike DM u svakoj pogodnoj prilici; češće je fingirana otmica nova i drugih potreba za pripadnike DM, iz vozova i kamiona, pri čemu je SDS u pripremama i izvršenju aktivno učestvovala. Mnogi ranjenici i bolesnici — četnici DM, lečili su se u vojnim i građanskim bolnicama kao pripadnici SDS; lekovi i sanitetski materijal, potreban za pripadnike SDS, blat je u neograničenim količinama četnicima DM. SDS je činila specijalne usluge anglo-američkim misijama kod D. Mihailovića. U više mahova zaplenjeni saveznički padobrani predavani su četnicima radi transportovanja u njihove baze itd.¹⁹

Ovakav rad i taktiziranje četnika u Srbiji u toku 1942. godine, kada se oni nisu borili protiv okupatora, već su upravo zajedno s njim vodili borbu samo protiv partizana. Kada je četnička organizacija okupatoru ponudila svoje usluge, on joj je omogućio da se razvije i proširi tokom sledeće 1943. godine do najvećih razmera. Ipak su Nemci još bili oprezni u odnosu na četnike DM i nastojali su samo da ih što više iskoriste za

¹⁸ AVII, Mikroteka, NAV, N-T-501, rol. 256, mf. 1098, Zapisnik o sastanku od 4. II 1942. između Badera, Keviša, Nedića, Aćimovića, Dangića, Đukanovića i kapetana Matla.

¹⁹ P. Martinović, n. d., 363.

svoje potrebe. Pri tom treba imati u vidu da je Hitler nemačkim komandantima na Balkanu stalno zabranjivao da pregovaraju sa četnicima. Te komande su držale veze sa četnicima na veoma labavoj osnovi i pomalo maskirane.

Vojnoupravni komandant Srbije redovno je upozoravao Nedića da su njegove oružane jedinice i suviše bliske sa pripadnicima DM, jer se bojao da tako ujedinjene kvislinško-četničke snage jednog dana okrenu svoje armije protiv okupatora. Zbog toga se u jednom Baderovom izveštaju doslovno podvlači: „Srpski izvršni organi su nemoćni pred tim pokretom. Srpska državna straža, koja preko svojih oficira snažno naginje Draži Mihailoviću zatajuje, naročito protiv njegovih pristalica.”²⁰ Uprkos svim simpatijama prema četnicima DM, kao aktivnim borcima protiv komunizma, i toleranciji prema „legalnim četnicima”, Milanu Nediću je ipak Draža Mihailović bio veliki rival i pogodovala mu je činjenica što se štab DM tokom 1942. i u prvoj polovini 1943. nalazio van Srbije. Nedić nije želeo da se vlast četnika DM širi po okruzima i srezovima paralelno s njegovom kvislinškom i okupatorskom vlašću. Ali, isto tako, nije htio da se angažuje u hvatanju Mihailovića i njegovog štaba. To je Nedić otvoreno saopštio šefu Štaba vojnoupravnog komandanta Srbije na sastanku od 27. februara 1942. Istakao je da mu je još Beme dao zadatak da prati kretanje Draže Mihailovića, da o tome obaveštava nemačke nadležne ustanove u Beogradu, a ne da ga hvata, jer je to, prema njemu, zadatak nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji.²¹

Feliks Bender je redovno obaveštavao svoje resorno ministarstvo u Berlinu o kontaktima koje pojedini nemački komandanti imaju sa četničkim komandantima; o naporima u vezi s tim vojnoobaveštajne službe Abvera za Srbiju i o kontaktima štaba Draže Mihailovića sa Nedićevom vladom. To Bender čini i u svom izveštaju od 31. marta 1942. godine, u kome, pored ostalog, navodi: „Dosad nije uspelo da se uhvati pukovnik Mihailović. No i on izgleda da zasad nije u stanju ili nije voljan da nešto preduzme u srpskom prostoru, već je, naprotiv, preko posrednika ovih dana usmeno ponudio vladi generala Nedića da je spreman da objavi da on: 1) ne namerava da se bori protiv Nemaca; 2) ništa neće da preduzima protiv Nedićeve vlade; 3) zalaže se za održavanje mira i reda u zemlji i 4) poziva u borbu protiv komunističkih bandi.”²²

Iz mnogih kvislinških, kao i iz nemačkih dokumenta može se zaključiti da je Nediću smetalo to što su Nemci bili prilično angažovani oko neutralisanja četničkog pokreta Draže Mihailovića. Činilo mu se da je uloga Nedićeve vlade bila u senci svih ovih zbivanja. Smatrao je da četnici DM nisu toliko opasni za „red i mir” u Srbiji. Zbog svega toga, u memorandumu od 12. avgusta 1942. koji je uputio vojnoupravnom komandantu Srbije, Nedić otvoreno protestuje: „Čelom slučaju Draža Mihailović prema kome je srpska vlada zauzela jedan nedvosmišljeni korektan stav — u poslednje vreme se pridaje jedan značaj koji

²⁰ AVII, NAV, N-T-120/200/153725-27, Benclerov izveštaj, 22. XI 1942.

²¹ AVII, NAV, N-T-501, rol. 256, mf. 1078-79.

²² AVII, NAV, N-T-120, 200/153576-77.

on sasvim sigurno nema. Suviše se precenjuje broj, uticaj i moć onih ljudi koji ga opkoljuju, kao i onih, tu i tamo u zemlji, koji kao simpatizeri jedne anglofilske politike, mnogo više o njemu govore negoli što za njega rade. Ali se potcenjuje pravo raspoloženje ogromne većine srpskog naroda, koja posle svega što je prošle godine proživela, jedino i isključivo hoće i želi samo red i mir."²³

I pored svih Nedićevih prigovora, nemačke okupacione vlasti u Srbiji želele su da vode samostalnu politiku prema četničkom pokretu DM. Nisu htele da im se Nedić i njegova vlada bilo u kom vidu u to mešaju. Nisu verovali kvislinzima da oni iskreno govore kada ističu da bi se borili protiv četnika DM. Nastojali su da aktivnost četnika usmere u borbu protiv partizana, ali su se ipak bojali da suviše ojačaju i jednog dana svoje armije okrenu i protiv njih. Tako Bencler u svom izveštaju od 19. avgusta navodi da je Nedićeva vlada u stalnoj krizi, a „uz to dolazi kao latentna opasnost što Draža Mihailović zadobija terena ne samo u raspoloženju javnosti već i u upravi i u organizovanju, što je stanovništvo delom prijemčivo zbog engleskog blefiranja sa drugim frontom".²⁴ Samo nekoliko meseci kasnije (7. XII 1942), Bencler ponovo izveštava Ministarstvo spoljnih poslova u Berlinu da Draža Mihailović u Crnoj Gori, gde se tada nalazio, stvara sebi i svojim odredima snažna uporišta: „Ministar- predsednik Nedić mi je prilikom jednog razgovora ukazao na to da prilike u Crnoj Gori bivaju sve teže i da imaju nepovoljne reperkusije na srpski prostor. Draža Mihailović, čiji pokret ima glavni oslonac u Crnoj Gori, vrši tamo u izvesnim srezovima skoro vlast kao vlada. Na brojnim železničkim stanicama vijore jugoslovenske zastave a u narodu se šire saopštenja da će jugoslovenska vlada uskoro doći iz Lon-

²³ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, neregistrovano. — Nedić u vezi s ovim dodaje i sledeće: „Izlaganja srpske vlade, koja ceo svoj pokret u suštini objašnjavaju i pod izvesnim drugim uslovima bi se i moglo ugušiti, ne uzimaju se nikako u obzir. Ali, nasuprot tome, pod uticajem smešne i lažljive propagande londonskog radija i raznih ilegalnih stanica iz planina na Balkanu, o Draži Mihailoviću i njegovim ljudima prave se velka strašila. Protiv njih se preduzimaju razne mere, bez da se o tome konsultuje srpska vlada, a koje ostaju bezuspešne, a što unutar vlade i među njenim članovima, kao i kod celog dobronamernog srpskog naroda, izaziva uznemirenje i potištenost, te tako ovakav stav okupacionih vlasti, koji ne može biti od interesa ni srpskom narodu, a ni Nemačkom Rajhu, na najrazlicitiji način sa šapatom komentariše."

²⁴ AVII, NAV, N-T-120, 200/153764-65. — Nedić se žalio i generalu Leru, na sastanku 29. VIII 1942, kako njegova vlada nema inicijative u akcijama protiv D. Mihailovića: „Predsednik vlade Nedić se žali da pri gonjenju Draže Mihailovića vladinim organima nisu ostavljene slobodne ruke, pošto su oni bili u stanju da preko svoje obaveštajne službe otkriju mesto nalaženja D. M. i da ga unište, odnosno uhvate. To je bilo onemogućeno samostalnom akcijom, nemačkih trupa — bez obaveštavanja vlade. Napominjem poseban slučaj, kada se Draža Mihailović sa svojim pristalicama povukao u neprohodnu planinu Goliju. Njega su gotovo okružili srpski oružani sastavi, tada su nemačke trupe same dalje prodirale i Draži Mihailoviću je pošlo za rukom da se skloni u Sandžak i dalje u Crnu Goru" (AVII, NAV, T-501, 248/572-75).

dona u Crnu Goru. Te prilike su izvanredno nepovoljne po održavanje mira u Srbiji."²⁵

Iz citiranog izveštaja zanimljive su dve stvari: prvo, što Nemci zaziru od jačanja četničkog pokreta Draže Mihailovića, pa makar to bilo i na teritoriji koju su držale italijanske okupacione vlasti; drugo, što i srpski „ministar-predsednik" vidi opasnost za svoje i za pozicije svoje vlade u tome što D. Mihailović stvara sebi jaka uporišta u delu okupirane Jugoslavije na koja je Nedić reflektirao već od dolaska predsednika „vlade narodnog spasa" da zajedno sa Sandžakom budu pripojeni Srbiji. I treće, sve se to zbivalo u periodu kada je Draža Mihailović nudio primirje nemačkim i talijanskim okupatorima, tražeći da Crna Gora, južni Banat, istočna Bosna i istočni deo Srema uđu u sastav Srbije, na čijem bi čelu bio on. Razume se da je ovo na Nedića veoma negativno delovalo, bez obzira na to što nije bilo nikakvih izgleda da se Mihailovićeve ponuda realizuje.²⁶

Mada se Nedić nije slagao sa pojedinim akcijama četnika Draže Mihailovića u Srbiji, ipak su mnogi funkcioneri kvislinške uprave, možda čak bez znanja kvislinškog srpskog predsednika, održavali redovno kontakte sa pripadnicima DM. Dok se Mihailovićev štab nalazio u Crnoj Gori, njegova glavna politička veza u Srbiji bio je Ilija Mihailović, bivši predsednik narodne skupštine i predsednik Jugoslovenske nacionalne stranke (JNS). Preko njega je Dragi Jovanović, juna 1942, ugovorio sastanak sa Nikolom Kalabićem: „Prvi put sam video jednog čoveka za koga sam znao da je iz okoline D. Mihailovića i član organizacije u leto 1942. i to je bio Nikola Kalabić, docnije komandant gorske garde Draže Mihailovića."²⁷ Dragi Jovanović je izjavio pred istražnim organima da

²⁵ AVII, NAV, N-T-120, 200/153749. — U daljem tekstu Benclerovog pisma rečeno je i ovo: „Nedićevo saopštenje dobija još u značaju time što italijanska komanda, kako sam čuo od zapovednika, navodno namerava da u najskorije vreme evakuiše još neke delove jadranske obale. Ako je to tačno, ne samo da bi saobraćaj između Londona i Draže Mihailovića bio znatno olakšan već bi bili poboljšani i izgledi za eventualne engleske pokušaje iskrčavanja."

²⁶ AVII, NAV, N-T-120, 200/153725-27, Benclerov izveštaj. — U ovom izveštaju možemo pročitati i sledeće: „Zapovednik se, neposredno posle vladine izjave ministra predsednika s oštrom najavom borbe protiv Mihailovića, našao pobuđen da sa svoje strane izda jednu objavu prema kojoj će svako ko se izjasni za častoljubivog Dražu ili stoji u njegovoj službi biti streljan. Faktički je otad u više mahova dolazilo do streljanja koja su javno publikovana uz iznošenje imena i obrazloženja. Danas je, međutim, zapovednik izdao novi proglas, po kome se srpska uprava stavlja pod nemačku zaštitu i svako ubistvo, odnosno povreda nekog srpskog funkcionera kažnjava streljanjem 10 odnosno 5 talaca, a svaki akt sabotaže streljanjem 100 talaca."

²⁷ AVII, Nća, br. 19/7, k. 1, str. 38, Zapisnik o saslušanju D. Jovanovića. — „Municiju sam trebovao od Nemaca", izjavio je Jovanović, „kad god sam beogradsku stražu slao kao pomoćne organe u unutrašnjost zemlje. A u 1944. godini trebovao sam od Nemaca, tobož za zajedničke akcije četnika i straže u okolini Beograda i protiv partizana. Koliko se sećam ukupno sam otposlao organizaciji D. M. oko 100.000 puščane i mitraljeske municije i oko 300 ručnih bombi."

se zalagao za uhapšene četnike DM i davao im pomoć u novcu, sanitetskom materijalu, municiji i mnogim drugim potrebama. On tvrdi da je to isto činio i Milan Aćimović i da je češće zbog toga dolazio u sukob sa Nedićem.

Ni 1943. godine Milan Nedić se nije lično sastao sa Dražom Mihailovićem; on će to učiniti tek u avgustu 1944, o čemu će biti reči u posebnom poglavlju. Međutim, saradnja između Nedićevih oružanih formacija, u prvom redu Srpske državne straže i četnika DM, bila je intenzivnija nego prethodnih godina okupacije. Možda je to pored nepovoljne vojno-političke situacije kvislinga i četnika, bilo uslovljeno činjenicom što se štab Draže Mihailovića od juna 1943. ponovo nalazio na teritoriji Srbije. Milan Nedić u svojoj izjavi posle rata ističe da je general Borivoje Jonić, komandant Srpske državne straže, bio „Dražin čovek” i da je saradnja između četnika DM i SDS bila razvijena do neviđenih razmera.²⁸

U prvoj polovini 1943. Nedić je taktizirao prema četnicima Draže Mihailovića. Naime, javno ih je osuđivao zbog pojedinih, iako manjih akcija protiv Nemaca i Bugara i organa kvislinške uprave po opštinama i srezovima, a prećutno ih je pomagao svim sredstvima preko Srpske državne straže i većine sreskih i okružnih načelnika, koji su aktivno saradivali sa četnicima. Srpski kvislinški predsednik je čak svojim aktom od 11. juna 1943. obavestio vojnoupravnog komandanta da se Draža Mihailović sa svojim štabom nalazi na teritoriji Srbije, na čemu mu je Bader „najtoplije” zahvalio.²⁹ Samo nekoliko dana kasnije, Bader je uputio novo pismo Milanu Nediću, u kome ga upozorava na saradnju između SDS i četnika DM i traži energične mere protiv ovih poslednjih: „Tek nedavno je srpskoj vladi skrenuta pažnja na to da se pojača propaganda protiv D.M. pre svega sa strane srpske vlade. To je potrebno i stoga da bi se bataljonima Srpskog dobrovoljačkog korpusa olakšao njihov teški posao u interesu Srbije. Na žalost moram da konstatujem da se dosad ne može da primeti da ta propaganda postaje efikasnija.”³⁰

Međutim, uprkos tome što su Nemci insistirali na propagandi Nedićeve vlade i represalijama protiv četnika, izveštaji sreskih i okružnih načelnika govorili su da su kvislinški organi na terenu naklonjeni četnicima i da im u svakom pogledu izlaze u susret. Na primer, Okružna komanda SDS u Zaječaru izveštava komandanta oblasne SDS u Nišu, 24. maja 1943, o delovanju grupe četnika DM koju predvodi major Ljuba Jovanović i navodi da su održali zbor u selu Šarbanovcu, gde je Jovanović pozivao na red i mir, kritikovao rad komunista i istakao da se oni svim sredstvima bore protiv partizana.³¹ U sličnom stilu piše i okružni načelnik u Požarevcu u izveštaju od 30. juna 1943. šefu Srpske državne bezbednosti Nedićeve vlade. Govori se o kretanju partizana po grupama i

²⁸ Arhiv SUP Srbije, neregistrovano, Zapisnik o saslušanju Milana Nedića, 9. I 1946.

²⁹ AVII, NAV, N-T-501, 249/644—645.

³⁰ AVII, NAV, N-T-501, 249/643.

³¹ ACKKPJ, Z-3/331.

akcijama pojedinih četničkih grupa i dodaje: „Glavna akcija ilegalnih četnika i drugih odmetnika pristalica DM sastoji se u tome što oni nemilosrdno uništavaju komuniste“, pa podvlači da četnici svuda narodu govore da treba da se pokoravaju vlastima, da daju dažbine i da se nikada nije desilo da su se u okrugu borili protiv Nemaca.⁸²

Inače, dokumenta iz arhive četnika DM govore da su pojedini četnički komandanti, pa i sam Mihailović i njegov štab, javno kritikovali Nedića i njegovu vladu, iako su sa kvislinškim funkcionerima i organima najuže saradivali. Na primer, četnički komandant Dragutin Račić u raspisu koji je uputio potčinjenima na terenu, januara 1943, osuđuje Nedića zbog mobilizacije koju vrši u Srbiji i predlaže da se četnici „uvlače“ u sastav Nedićevih oružanih odreda kako bi se ovi stavili pod komandu štaba DM.⁸³ Predrag Raković, komandant II ravnogorskog korpusa, u pismu komandantu I četničkog korpusa, od 22. marta, osuđuje Nedića zbog toga što pomaže Nalcima u rekviriranju žita i drugih namirnica i predlaže zajedničku akciju da se kvislinške vlasti onemoguće.⁸⁴ Draža Mihailović lično, u svojoj depeši od 12. juna 1943, piše Nikoli Kalabiću da je izdao nalog da se ne saraduje ubuduće sa Italijanima, a ni sa bivšim generalom Nedićem, jer, kao što on ističe, „to šteti ugledu i ponosu četničke organizacije“.⁸⁶

Tokom prve polovine 1943. četnički pokret je u mnogim pitanjima saradivao sa organima beogradske Specijalne policije. Naime, u okruzima: arandelovačkom, čačanskom, valjevskom, požarevačkom i mladenovačkom četnici su to radili prilično vesto. Najčešće su pisali plakate ili letke na kojima su bila imena pripadnika NOP-a iz dotičnog okruga i rasturali ih po prometnim mestima. U najvećem broju ovi leci bili su plen nedićevaca i ljotićevaca, a ovi su ih dostavljali Specijalnoj policiji. U vezi s tim Okružni komitet KPJ Mladenovca, u februaru i martu, uputio je Pokrajinskom komitetu više pisama, obaveštavajući ga o mahinacijama saradnika okupatora. U pismu od 22. marta 1943. predlaže se da se obaveste svi okružni komiteti KPJ o ovoj četničkoj malverzaciji. Takođe se predlaže da se formiraju specijalne grupe pripadnika NOP-a koje bi uništavale ove i druge četničke propagandne materijale.⁸⁶ Pismo sličnog sadržaja uputio je Pokrajinskom komitetu i Okružni komitet Čačka 10. aprila, u kome se navodi da se teror žandarma i Nemaca gotovo i ne oseća: „Ali teror dražinovaca prevazilazi svaku meru. Podivljala banda koljivrata saterala je nepojmljiv strah u kosti i kuražnim ljudima.“⁸⁷ Posebno se naglašava da mnogi ljudi koje su četnici na jav-

⁸² AS, Nća, fond MUP, br. 19538, neregistrovano. — Načelnik okruga kraljevačkog izvestio je 4. VI 1943. MUP da se D. Mihailović sa svojim štabom nalazio 4. VI na tromedi užičkog, kraljevačkog i kragujevačkog okruga; da je izdavao naređenja predsednicima opština da dolaze na konferencije i da MUP nikakve mere nije preduzeo (AVII, Nća, br. reg. 1/1, f. 3, k. 153).

⁸³ AVII, reg. br. 8/3, k. 12, četnički fond.

⁸⁴ AVII, reg. br. 3, f. 1—33, k. 287, četnička arhiva.

⁸⁵ AVII, reg. br. 8/2-1, k. 303, četnička arhiva.

⁸⁶ AIRPS, PKS, 263/b.

⁸⁷ Zb. NOR, 1-5, 129.

nim mestima i preko spiskova proglasili za organizatore i saradnike NOP-a, menjaju mesto boravka, a neki su se čak dobrovoljno javljali na rad u Borski rudnik.

Međutim, posle kapitulacije Italije dolazi do prave poplave pismenih sporazuma između Nemaca i četnika DM. Ugovora o saradnji na određeno vreme bilo je i ranije, još od januara 1943. Ali ta saradnja je tada poprimila masovne razmere. Tada je Četnički štab 148, pod komandom majora Vojislava Lukačevića, sklopio sporazum sa Krajskomandantom u Zaječaru, 25. decembra 1943, Nikola Kalabić i Jevrem Simić, Mihailovićevi komandanti u Šumadiji, i mnogi drugi.³⁸ Ovo kao da je bio znak da i kvislinzi treba da intenziviraju svoju saradnju sa četnicima. Prema nekim podacima u oktobru ili novembru 1943. Nedić je preko Ilije Mihailovića uspostavio direktnu saradnju sa štabom DM na bazi zajedničke borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Bili su čak određeni i delegati za pregovore. Nedić je odredio Dimitrija Ljotića i Iliju Mihailovića, a delegat D. Mihailovića bio je general Miroslav Trifunović. Oni su imali nekoliko sastanaka.³⁹ Ljotić je i samoinicijativno tokom 1943. godine pokušavao da se sastane lično sa D. Mihailovićem mada je to ovaj stalno izbegavao, bojeći se da bude kritikovan od jugoslovenske izbegličke vlade što saraduje sa jednom fašističkom organizacijom. O tome piše i Boško Kostić u citiranoj publikaciji i kaže da mu je posle drugog povratka iz Turske Ljotić pričao: „Za vreme tvoga odsustvovanja, ja sam bez prestanka težio da se lično sastanem sa Dražom Mihailovićem. Znam da bi živa reč i lični kontakt mnogo više značili od posredničkih veza i pisane reči.“⁴⁰ Ali i iz ovog napisa se vidi da je više pisama upućeno i sa jedne i sa druge strane, mada Mihailović nije hteo da se sastane sa Ljotićem, već ga je upućivao na pojedine svoje komandante, a Ljotić, po svemu sudeći, s njima nije hteo a čini se nije ni smeo da razgovara, jer se bojao da će ga likvidirati.

Sporazumi Nemaca sa četnicima DM uneli su izvesnu zabunu među dobrovoljce, ogorčene neprijatelje četničkog pokreta, iako je njihov vođa baš u to vreme na sve načine tražio da se sastane sa D. Mihailovićem. Milan Nedić je pokušao da iskoristi situaciju i da pred kraj 1943. od svih snaga koje su se borile protiv narodnooslobodilačke vojske stvori tzv. nacionalni front. Na nekoliko sednica Ministarskog saveta tokom novembra i decembra analizirana je vojnopolitička situacija u Srbiji i date su laskave ocene o četničkom pokretu Draže Mihailovića. Iz zapisnika sa sednice vlade od 19. novembra, u vezi s ovim konstatovano je sledeće: „U poslednje vreme oseća se da se ova akcija (misli se na akcije četnika DM — M. B.) sve više izvlači ispod uticaja strane propagande, pod kojom doskora je bila. Okreće se sve više protivu unutrašnjeg nacionalnog neprijatelja — komunizma i naročito u onim kraje-

³⁸ dr Milan Borković, *Komunistička partija Jugoslavije u Srbiji 1941—1945*, knjiga 2, str. 211.

³⁹ AVII, Nča, br. 19/7, k. 1, Zapisnik o saslušanju Dragog Jovanovića.

⁴⁰ B. Kostić, n. d., 127, 128.

vima gde su odredi DM dobro organizovani i disciplinovani i gde stoje pod komandom dobrog starešinskog kadra, efikasno rade na likvidiranju komunista, njihovih pristalica i simpatizera."⁴¹ Samo šest dana kasnije na sednici Nedićeve vlade naglašeno je: „U pogledu akcije D.M., može se kao bitno naglasiti sledeće: lojalan stav prema okupatorskim i srpskim vlastima, njihovim organima i njihovim oružanim odredima. Bez-kompromisna borba protivu komunista, svuda gde se god susretnu. U nekim okruzima i aktivna saradnja sa nemačkim i našim predstavnicima prilikom borbi protiv komunista".⁴² A na sednici „vlade narodnog spasa" od 3. decembra 1943. o četničkom pokretu DM rečeno je između ostalog i ovo: „Veoma je karakteristično da su u protekloj nedelji sa odredima DM na uništavanju komunista saradivale i jedinice SDS, kao i dobrovoljački odredi, među kojima do sada nije bilo nikakvih nepotrebnih incidenata."⁴³

Kao što vidimo, Nedićeva vlada prvi put od svog obrazovanja, otvoreno na svojim sednicama izražava povoljan stav kada ocenjuje delatnost četničkog pokreta Draže Mihailovića. Međutim, Nemci nisu želeli da se sve postojeće kvislinške i četničke snage objedine u nekakav Nedićev „nacionalni front", jer su se i ovom prilikom, kao i u ranijim sličnim situacijama, bojali da te iste „nacionalne snage" s kojima oni, Nemci saraduju, jednog dana okrenu oružje baš protiv okupatora. Zbog toga je vojnoupravni komandant Srbije pripremio Nediću i njegovoj vladi i zabranio im svaki kontakt sa četnicima.⁴⁴ Ali vreme je išlo neumoljivim tokom. Sledećih nekoliko meseci, odnosno u prvoj polovini 1944. godine, Nemci će sami nastojati da se objedine sve „nacionalne snage" za borbu protiv partizanskih odreda i jedinica NOVJ, kako bi se sa što manje gubitaka povukli sa teritorije Srbije.

⁴¹ AVII, Nća, br. reg. 5/1-7, k. 1. — U istom dokumentu rečeno je i sledeće: „Poslednjih dana u narodu putem letaka i govora na zborovima pristupili su otvorenoj propagandi protivu komunista i pozivaju sve sposobne i naoružane protivu komunista pod parolom ‚Za krst časni i slobodu zlatnu', a major Keserović upućuje sa Kopaonika svoje odrede u srez studenički radi suzbijanja komunista u pokušaju prelaza iz Sandžaka i Bosne u Srbiju, i najzad na zborovima izjavljuje: ‚Ako naiđu boljševici, boriću se protivu njih na strani Nemaca'... Inače, odredi D. M. svuda izbegavaju da dođu u ma kakav sukob sa legalnim odredima srpskih vlasti, kao ni sa odredima okupatorske vojske."

⁴² AVII, Nća, br. 7/1-6, k. 1.

⁴³ AVII, Nća, br. 8/1-7, k. 1.

⁴⁴ AVII, NAV, N-T-313, 484/714. — Služba BDS u Beogradu pisala je još 28. X 1943. u jednom svom izveštaju o približavanju Nedićeve vlade štabu D. Mihailovića i o pregovorima koje oni vode: „Već nekoliko dana pronose se u Beogradu vesti o pregovorima koje D. M. vodi preko svog jednog bivšeg oficira sa srpskom vladom generala Nedića. U vezi sa ovim ukazuje se na činjenicu da Nedić u svom govoru, koji je juče održao preko radija, nije se uopšte dotakao akcije D. M. u Srbiji. Komentari građanstva o eventualnom sporazumu između Nedića i D. M. vrlo su obimni. Smatra se da bi ovim sporazumom ukoliko bi do njega došlo, srpski narod imao vrlo mnogo koristi. Isto tako, okupator ne bi imao muke ni borbe oko obezbeđenja mira i poretka u Srbiji" (Arhiv SUP Srbije, BDS, neregistrovano).

RAD NA PROŠIRENJU GRANICA SRBIJE (STVARANJE „VELIKE SRBIJE“)

Jedan od glavnih zadataka koji je Nedić postavio sebi prilikom dolaska na čelo kvislinške srpske vlade, bilo je proširenje granica Srbije na račun susednih okupiranih teritorija i stvaranje jedne nove kvislinške administrativne celine, tzv. „Velike Srbije“. Razume se da je svoj cilj kvislinški predsednik mogao realizovati samo uz podršku nemačkih okupacionih vlasti, odnosno uz odobrenje vlade u Berlinu. Zbog toga je Nedić redovno u svim kontaktima, usmenim ili pismenim, postavljao ovo pitanje, iznoseći argumente za koje su on i njegovi ministri smatrali da će naići na razumevanje fašističkog okupatora.⁴⁵ Nema podataka da se Milan Nedić u vezi sa ovim problemom tokom 1941. godine zvanično obraćao nemačkim okupacionim vlastima. Sigurno je da za to tada nije imao ni vremena, jer se suočio sa oružanim ustankom krupnih razmera, koji su kvislinzi i okupatori po svaku cenu nastojali da uguše, te su svi ostali poslovi bili u drugom planu. Ali to ne znači da ideja o „Velikoj Srbiji“ nije već tada postojala. To nedvosmisleno potvrđuje i Nedić na saslušanju posle rata u Beogradu, kada je u vezi s tim izjavio: „Ja mislim da je to stara ideja, pa sam je ja prvi oživeo. O tome sam razgovarao sa Nemcima, i to sa dr Benclerom, Kronholcem, generalštabnim pukovnikom Kevišem, načelnikom štaba kod zapovednika Srbije Badera, a posle njih, kao što sam već rekao, taj sam zahtev postavio pred Ribentropom i Nojbaheom. Nemci u prvo vreme za to nisu hteli ni da čuju, tako da sam ja izmenio reči „Velika Srbija“ i govorio „Svesrbija“. No razvojem događaja, koji su išli na štetu Nemaca, Nemci su sve više popuštali i ja verujem da bi se ta moja želja za stvaranjem Velike Srbije ostvarila da nije došlo do kapitulacije Nemačke.“⁴⁶

Međutim, kvislinški srpski predsednik i zvanično je upotrebio reč „Velika Srbija“ u jednom svom govoru krajem decembra 1941. omladini-pripadnicima bivšeg „Ornasa“ i „Slovenskog juga“, rekavši: „Vi ste novi apostoli Srba, srbizma i Velike Srbije, koji ćete poći u narod i reći mu da se više ne zanosi maglovitim tvorevinama, kakva je bila Jugoslavija. Svi vi treba da se borite za jedan ideal — za Veliku Srbiju, zašto će vam srpstvo docnije biti zahvalno.“⁴⁶³

⁴⁹ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, neregistrovano, Zapisnik o saslušanju, 2. II 1946.

⁴⁶ AVII, Nća, br. reg. 12-1, f. 4, k. 154.

^{46a} *Novo vreme*, 31. XII 1941.

Iz ovog dokumenta, kao i iz mnogih drugih izvora kasnijeg datuma, može se zaključiti da se Milan Nedić kao predsednik „vlade narodnog spasa“ uvek postavljao kao protivnik jugoslovenske političke koncepcije, a pobornik velikosrpske ideje; da je konačan cilj njegove politike bio: stvaranje Velike Srbije, kao seljačke države na zadružnoj bazi, u okviru tadašnjih evropskih Hitlerovih planova i uz potpuno oslanjanje na Nemačku. Jedna od glavnih tačaka njegovih ciljeva i programa bila je — borba protiv komunizma i NOP-a, te izgradnja oružanih snaga (SDS, SDK, Granična straža, žandarmerija i policija i takozvani legalni četnici). Inače u mnogim govorima Nedić je rekao da je njegov — a prema tome i njegove vlade — cilj: spasavanje Srbije i srpskog naroda. Iz tih razloga nazivao je svoju vladu „vladom narodnog spasa“ i tvrdio da ona stoji izvan i iznad svake političke stranke i grupe, te je isticao potrebu uklanjanja profesionalnih političara iz javnog života zemlje, iako je u praksi radio sasvim obrnuto.

Kao glavni argument u prilog proširenja granica Srbije, Nedić je prvih meseci 1942. godine isticao pred nemačkim okupacionim vlastima činjenicu što se veliki broj srpskog stanovništva nalazi van granica Srbije; što se nad njim vrše zločini; što u Srbiju svakodnevno pristižu hiljade izbeglica iz svih krajeva okupirane Jugoslavije, pa zbog svega toga celokupno srpsko stanovništvo treba sakupiti na jednom mestu. Razume se da je srpski kvislinški predsednik težio da to „integralno srpstvo“ bude pod njegovom vladavinom, pod kontrolom nemačkih okupacionih vlasti, a da ta nova kvislinška administrativna tvorevina bude „Velika Srbija“. U vezi s tim Nedić je održao govor 14. marta 1942. u Beogradu srpskim ratnim zarobljenicima koji su se vratili iz Nemačke i, pored ostalog, istakao: „Vlada narodnog spasa utvrdila je jedan program, da srpski narod ne bi lutao i svake dvadesete godine propadao, da ne bi plaćao svojom krvlju tuđe račune. Mi smo trasirali put za budućnost, da se *svi Srbi okupe*, da pođu tim boljim putem, da idu ruku pod ruku, rame uz rame. Taj put je stari put kojim su išli naši preci; da svi Srbi budu ono, što su bili, jedna duša, jedna misao, jedno telo. To treba da bude i sada, da se *svi Srbi prikupe, da bude Srbija zdrava i jaka.*“⁴⁷

Prema nekim podacima, Milan Nedić je bio zaokupljen idejom o „integraciji“ srpstva, odnosno proširenjem granica okupirane Srbije, naročito od početka 1942. godine, kada se iz zarobljeništva vratio njegov brat, armijski general Milutin Đ. Nedić, i otkako je u njegovu vladu stupio (30. januara 1942) Bogoljub Kujundžić, ministar pravde, iz grupe Stojadinovićeve „Jereze“. U prvoj fazi. pretenzije Nedićeve vlade bile su na istočni deo Bosne i deo Hercegovine (negde oko 17 srezova); zatim, Srem i deo Dalmacije. Dakle, uglavnom teritorije sa kojih je tokom 1941. pristizalo najviše izbeglica. U vezi s tim, Milan Nedić sa svojim bratom Milutinom i ostalim saradnicima u vladi, sačinili su obiman memorandum i uputili ga početkom februara 1942. godine generalu Baderu, vojnoupravnom komandantu Srbije. Ovim dokumentom želili su vladi Rajha skrenuti pažnju na mogućnost bolje kolaboracionističke organiza-

⁴⁷ *Novo vreme*, 15. III 1942.

cije u borbi protiv partizana, naročito u Bosni i Hercegovini. Pri tom se pozivalo prvenstveno na nacionalno-politički princip, na težnju za okupljanjem srpskog stanovništva (u što većem broju) u okviru Nedićeve Srbije. Zanimljiv je podatak da su sa sadržinom memoranduma bili upoznati major Jezdimir Dangić, komandant četnika DM u istočnoj Bosni; zatim, kapetan Jozef Mati, šef Abvera pri Štabu vojnoupravnog komandanta, i pukovnik N. Keviš, načelnik Štaba vojnoupravnog komandanta, koji su baš tih dana, pored Nedića, pregovarali sa Dangićem o saradnji na bazi zajedničke borbe u istočnoj Bosni protiv partizana.⁴⁸ Ceo dokument je bio „potkrepljen“ ciframa, skicama, mnogim „argumentima“ u prilog teze da pomenute delove treba pripojiti Srbiji, pa se u zaključnom delu memoranduma doslovne kaže: „Ukupno, dakle, imalo bi da se iseli sa srpske strane preko nove granične linije katolika: iz Hercegovine — 137.140, iz Bosne — 392.591, iz Dalmacije — 111.365, iz Srema — 130.072. Svega: 771.168. A sa teritorije, koja pripada Hrvatskoj imalo bi da se preseli preko nove granične linije pravoslavnih: iz Bosne — 145.265; iz Srema — 6.567; iz Slovenije — 145.797; iz Hrvatske — 386.674; iz S. Dalmacije — 83.960. Svega: 750.263.“⁴⁹

Kao što vidimo, Nedić i njegova vlada imali su neke avanturističke i potpuno nerealne planove, koji su, ne računajući činjenicu što je to bio period okupacije, bili čak i iz tehničkih razloga neizvodljivi. Pomenuti memorandum dostavljen je preko vojnoupravnog komandanta vladi Rajha u Berlinu, ali u vezi s njim nije doneto nikakvo rešenje. Tek pred kraj februara 1942. Harold Turner je saopštio Nediću da njegovi zahtevi, sadržani u memorandumu, nisu odbijeni, već su samo odloženi.⁵⁰ Ali protiv udovoljenja Nedićevim zahtevima govorili su ne samo politički stav Rajha prema Nezavisnoj državi Hrvatskoj već i njegovi interesi u Banatu, s obzirom na Mađare, zatim u Rumuniji, a naročito pretenzije banatskih folksdojčera da stvore svoju samostalnu državu. Tako je propao Nedićev plan da pod nemačkom okupacijom stvori jednu „Veliku Srbiju“, koja bi takođe služila interesima Nemačkog Rajha, već na samom početku doživeo neuspeh.

Međutim, Nedić i njegova vlada nisu odustajali od aspiracija na delove istočne Bosne, Hercegovine, Srema i nekih drugih okupiranih delova Jugoslavije. U svim razgovorima koje su Nemci vodili sa Jezdimirom Dangićem u januaru i februaru 1942, Nedić je podržavao Dražinog istočnobosanskog komandanta, u prvom redu zato što se on zalagao za proterivanje ustaša, a istovremeno obećavao beskompromisnu borbu protiv partizanskih odreda. Pored toga, Dangić je podržavao Nedićevu tezu da se delovi istočne Bosne pripoje Srbiji. O svim ovim pitanjima bilo je reči na sastanku između Nedića i Badera 19. januara 1942. godine. Na pitanje vojnoupravnog komandanta šta on podrazumeva pod istočnobosanskim prostorom, Nedić je izjavio „da bi za nuždu bio zadovoljan

⁴⁸ AVII, Mikroteka, NAV, N-T-401, rol. 256, mf. 1136-140.

⁴⁹ AVII, Nća, br. 4/1-13, k. 19.

⁵⁰ AVII, Nća, k. 1, reg. br. 12/-1-13/.

i prostorom između Drine i Bosne. Proširenje tog prostora u jugozapadnom pravcu bilo bi, naravno, poželjno".⁵¹ Kao što smo već u odgovarajućem poglavlju analizirali, razgovori sa Dangićem su prekinuti; Dangića su Nemci uhapsili i on je odveden u zarobljeništvo. Tako je Nedić izgubio gotovo svaku nadu da može postići bilo šta od onih zahteva koje je formulisao u svom memorandumu.

Paralelno sa nastojanjima kod vojnoupravnog komandanta Srbije u vezi sa proširenjem granica Srbije, Nedić i njegovi ministri sačinili su još jedan Memorandum, koji je nemački „lutajući“ ambasador po Jugoistoku — Drušković, iz Beograda odneo direktno u Ministarstvo spoljnih poslova Rajha, bez znanja nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji. Zbog ovakvog postupka Nedić je lično pozvan na razgovore kod Turnera, Benclera, Keviša i Badera, te je oštro kritikovan, zbog „presedana“ koji je napravio povezujući se bez njihovog znanja sa Druškovićem.⁵² Nešto kasnije, Nedić je problem proširenja granica Srbije postavio i na sastanku sa generalom Lerom, komandantom Jugoistoka, koji je održan u Beogradu. Istaknuto je da sva njegova dosadašnja nastojanja nisu naišla na razumevanje odgovornih funkcionera Štaba vojnoupravnog komandanta: „Sa službene strane je nagovešteno da bi srpski narod mogao donekle da izađe iz obruča kojim je sada stegnut, ukoliko bi, eventualno, bilo mogućnosti političkog proširenja na Srem, istočnu Bosnu i Kosovo Polje“, rečeno je u vezi s tim u jednom delu zapisnika sa sastanka Ler—Nedić.⁵³

Komandant Jugoistoka, takođe, nije hteo, a nije ni mogao da podrži Nedića u pogledu proširenja granica Srbije na račun NDH, već ga je uputio na vojnoupravnog komandanta Srbije. A zna se, Bader nije hteo ni da čuje za pretenzije kvislinškog srpskog predsednika. Zbog toga je ovaj rešio da se orijentiše na teritoriju Crne Gore i Sandžaka, koja je bila pod italijanskom okupacijom. U vezi s tim, Nedić je održao više sastanaka sa predstavnicima italijanskih okupacionih vlasti bez znanja Nemaca, a kasnije ih je obaveštavao kao da je inicijativa za razgovore poticala od Italijana. Verovatno da je na ovaj način hteo da izvrši pritisak na vojnoupravnog komandanta Srbije. Po svemu sudeću, i italijanski okupator je imao nekakvu svoju računicu da kontaktira sa Nedićem pa mu je, verovatno, i dao nekakva obećanja. Uglavnom, Nedić je već 4. marta 1942. održao sednicu vlade na kojoj se raspravljalo o merama koje treba preduzeti kako bi se Sandžak i Crna Gora pripojili Srbiji. U zaključku sa ove sednice istaknuto je, pored ostalog, i sledeće: „Kao najvažnije trebalo bi preduzeti mere da se nadležnost i vlast srpske vlade u Beogradu proširi i na Crnu Goru i Sandžak. Vojna vlast neka i dalje ostane italijanska, kao što je i nemačka u Srbiji. Ovom bi se, verovatno, protivili separatisti, ali kako Crna Gora, onakva kakva je danas, predstavlja balast za okupacionu italijansku vojsku, verovatno da bi Italija na to pristala. Ako Italija ne bi pristala na ovo, onda bi, svakako, trebalo sve moguće mere preduzeti da se ta vlast proširi na teritoriju Sandžaka,

⁵¹ AVII, Mikroteka, N-T-501, rol. 256, mf. 1130-140.

⁵² AVII, Mikroteka, N-T-501, rol. 256, mf. 1131-32.

⁵³ AVII, NAV, N-T-501, 248/572-75, Zapisnik od 29. VIII 1942.

odnosno do granice Crne Gore iz 1912. Narod Sandžaka još od 1912. godine raspoloženi je za Srbiju negoli za Crnu Goru. On bi jedva dočekao takvo rešenje i sam izjurio između sebe sve one razorne elemente koji mu narušavaju red i mir."⁵⁴

U daljem tekstu pomenutih zaključaka ističe se da treba odmah oštampati u hiljade primeraka sve dotadašnje Nedićeve govore, kao i govore ministara njegove vlade, i preko Užica, Višegrada i Priboja ili preko Kokinog broda i Nove Varoši, uputiti ih specijalnim kanalima stanovništvu Crne Gore i Sandžaka. To isto je rečeno i za kvislinške listove: *Novo vreme*, *Obnovu*, *Našu borbu* i druge propagandne materijale.⁵⁵

Samo nekoliko dana kasnije, Nedićeva vlada je izdala proglas, koji je upućen narodu Crne Gore, u kome ga poziva da se ujedini sa „majkom Srbijom“; da stane pod zastavu „vlade narodnog spasa“; da čuva red i mir u zemlji; da poštuje uredbe i naredbe italijanskog okupatora i da vodi beskompromisnu borbu protiv komunizma: „Sada vam, evo, i mi dolazimo u pomoć“, pisalo je u jednom delu proglasa, „da zajednički, rame uz rame, grebemo 'gubu iz torine' i da udruženi branimo junake Crne Gore od komunističkih bandita koji snuju propast srpskom narodu. Dolazimo vam u ime generala M. Nedića, predsednika vlade narodnog spasa, kako bi Crna Gora i dalje ostala ono što je uvek bila, zemlja čojstva i junaštva i ponos celom srpskom narodu.“⁵⁶

Nemačke okupacione vlasti u Srbiji, preko svoje obaveštajne službe, bile su obaveštene da se nešto ozbiljnije dešava na relaciji Nedićeva vlada — italijanske okupacione vlasti u Jugoslaviji, bez njihovog znanja, te je Bender u vezi s tim održao jedan sastanak sa Milanom Nedićem 18. marta 1942. godine, i o svemu ovome s njim iscrpno razgovarao. Nastojao je da bude obavešten iz „prve ruke“, bar približno, o suštini kontakata koje vode njihovi saveznici (Italijani) sa kvislinškom vladom u Beogradu. Samo dva dana posle ovog sastanka, Bender je obavestio svoje resorno ministarstvo u Berlinu o rezultatima ovih razgovora. U jednom delu toga izveštaja piše: „Ministar-predsednik Nedić mi je saopštio da su mu u poslednje vreme italijanske nadležne institucije (ime posrednika nije hteo

⁵⁴ AVII, Nča, br. 2/1-1, k. 1.

⁵⁵ U daljem tekstu Zaključaka Nedićeve vlade rečeno je i ovo: „Pojedini ugledniji nacionalni radnici i srpski rodoljubi iz raznih krajeva Crne Gore i Sandžaka, bez obzira na njihove ranije partije i obeležja, da drže predavanja i preko radija savetuju narod da mu je jedini spas u održavanju reda i mira. Za ova predavanja našlo bi se u Beogradu, verovatno, znatan broj sposobnih ljudi bivših ministara, narodnih poslanika, senatora itd.“ (isto).

⁵⁸ AVII, Nča, br. reg. 20/3, k. 90. — U jednom delu proglasa rečeno je i ovo: „Donosimo vam bratski pozdrav od celog naroda u Srbiji, koji, i pored svih svojih velikih nedaća, nije zaboravio vas, svoju braću u nevolji. Dolazimo da se u ovom srpskom svetilištu poklonimo grobu neumornog Njegoša, najvećeg srpskog pesnika... Verujemo da je najteže prošlo i da ćemo sada udruženim snagama u zajedničkom nepobedivom nacionalnom frontu zauvek uništiti izrode i obezbediti mir i red celom srpskom narodu. Primate nas kao braću koja vam dolazi sa čvrstom verom da ćemo svojim vlastitim snagama opet obnoviti svoju slobodnu i nezavisnu srpsku državu, dobru majku vaskolikog srpstva.“

d[^] pomene) prilazila sa zahtevom da se srpska granica na zapadu već sada utvrdi pre no što padne odluka na istočnom frontu. Savetovano mu je da radi toga stupi u vezu s Italijanima i Mađarima, pa su mu s italijanske strane pokazali čak i jednu kartu na kojoj je granica bila ucrtana, i to tako da se pruža od Dunava kod Vukovara, duž Bosne, do hrvatsko-crnogorske granice. Sem toga, čitava Crna Gora do albanske granice, s izuzetkom Boke Kotorske i Lovćena treba da pripadne Srbije. O Kosovu polju Italijani nisu hteli da se izjašnjavaju, već su samo zahtevali razjašnjenje zašto se sa srpske strane insistira na vraćanju Kosova polja. Nedić mi izjavljuje da je odbacio taj zahtev i uputio italijanskog posrednika na nemačke nadležne institucije. Pomenuo je još da sad razni italijanski emisari stupaju u kontakt sa srpskim ličnostima, otprilike u istom smislu."⁵⁷

Iz ovog dokumenta, kao i iz mnogih drugih nemačkih i kvislinških izvora, iz perioda o kome je reč, može se izvesti nekoliko zaključaka: prvo, da su Nedić i njegova vlada češće bili objekat intriga između Italijana i Nemaca koje su oni vodili zbog svojih imperijalističkih ciljeva. Naime, Italijani su češće pitali pitanje rudnika Trepče, Kosovske Mitrovice i još nekih susjednih srezova (Vučitrn, Podujevo), jer se nisu mogli pomiriti sa činjenicom da oni drže pod svojom okupacijom Kosovo, Sandžak i Crnu Goru, a Nemci Trepču, veoma važan izvor olova i cinka. Italijani su albanske kvislinge sa Kosova često nagovarali da izvrše pritisak na Nemce, kako bi ovi krajevi bili prisajedinjeni Kosovu, odnosno „Velikoj Albaniji“. Drugo, Italijani su imali pretenzija i na istočnu Bosnu, pa su češće kontaktirali sa majorom Dangićem, čak i u periodu kada su Nemci s ovim četničkim komandantom naveliko vodili razgovore o sklapanju ugovora o saradnji, što Nemci, svojim saveznicima Italijanima, nisu mogli nikako da oproste, pogotovo zato što im je bilo jasno da Italijani preko Nedića vrše na njih pritisak zbog pretenzija na pojedine delove okupirane Jugoslavije, koje su Nemci držali pod svojom vlašću. Treće, Nedić i njegova vlada bili su dobro obavešteni o svim ovim zbivanjima, pa su računali da je pogodan trenutak da i Nedić koliko-toliko izvrši pritisak na Nemce. Zbog toga stupa u kontakte sa Italijanima kako bi proširio granice okupirane Srbije i stvorio tzv. „Veliku Srbiju“.

Iz Berlina i Komande Jugoistoka, redovno su dolazila upozorenja vojnoupravnog komandantu Srbije da po svaku cenu spreči kontakte Italijana sa Nedićevom vladom. Posebno je Ministarstvo spoljnih poslova Rajha u više mahova nalagalo Bencleru da se maksimalno angažuje na ovom pitanju. Interesantno je da su general Bader i ceo njegov štab bili u uverenju da je Nedić sa svojom vladom „autsajder“ u celom ovom slučaju, a da su glavni akteri Italijani. Komandant Srbije o svemu tome obaveštava komandanta Jugoistoka u izveštaju od 24. aprila 1942: „Nedićeva lojalnost prema nama ponovo je dokazana povodom tajnih italijanskih nastojanja. Italijani nude Srbima podršku za uspostavljanje Velike Srbije, i to na štetu Hrvatske, i pri tom navaljuju veoma snažno s otvorenim obrazloženjem da novo uređenje ovog prostora za kojim teže Itali-

⁵⁷ AVII, NAV, N-T-120, 200/153560.

jani mora biti sprovedene pre sloma Rusije. Pokušavaju i posrednim putem da Srbe ponovo izigraju protiv Hrvata. Uspešno sam već predupređo kod Nedića i Ljotića i obezbedio da poslanik Bencler bude stalno blagovremeno obavešten. Mora se računati s približavanjem pojedinih članova srpske vlade i grupa Italijana i sa komplikacijama koje su s tim u vezi. Ipak pretpostavljam da će se Italijanska nastojanja razbiti o Nedićevu uzdržljivost i bar zasad neće uzeti nikakav opasan karakter."⁵⁸

Pošto su nemačke okupacione vlasti u Srbiji zauzele energičan stav prema kontaktima Italijana sa Nedićevom vladom, Nedić se za izvesno vreme smirio. Video je da u to vreme, kada sile osovine vode odlučujuće bitke na Istočnom i Zapadnom frontu, nema ništa od proširenja granica i stvaranja „Velike Srbije“, za koju se on toliko zalagao. Kvislinški predsednik u Srbiji, međutim, ceo ovaj problem nije skinuo s dnevnog reda. Koristio je svaku pogodnu priliku da istakne težak položaj stanovništva srpske nacionalnosti u susednim pokrajinama, optužujući za to Hrvate, Albance i druge, a ne okupatore; govorio je o skućenom prostoru tadašnje okupirane Srbije i neophodnosti proširenja nekih granica. To je Milan Nedić na vidnom mestu istakao i u svom memorandumu od 16. septembra 1942, koji je uputio vojnoupravnom komandantu Srbije, kada je zapretio ostavkom svoje vlade. Posebno je naglasio da narod Srbije nije ikriv zbog aprilskog rata, već izbeglička jugoslovenska vlada, a ipak je kažnjen i stisnut u uske granice: „U jednom kotlu obima otprilike 36.000 m², s blizu 4,2 miliona stanovnika. Skoro isti broj Srba ostao je van okupirane srpske teritorije. Sve veze, ekonomske i socijalne, pa čak

⁵⁸ AVII, Bon, 3/153598. — Interesantna je zabeleška Vezemajera, „lutajućeg ambasadora“ MSP Rajha, od 30. IX 1942, u vezi sa kontaktima Italijana sa Nedićevom vladom: „U aprilu ove godine imao sam više razgovora sa ministrom predsednikom Nedićem u Beogradu. Tom prilikom on mi je saopštio, u strogoj poverenju, da je u poslednje vreme imao više poseta sa italijanske strane, koje su ga postavile pred teške konflikte savesti. Najpre mu je prišao jedan italijanski posrednik i na obazriv način stavio mu na znanje da od strane italijanskih visokih mesta postoji želja da sa njim stupe u potpuno poverljivi odnos. S italijanske strane se konstatovalo da je razvoj događaja u Hrvatskoj izvanredno zabrinjavajući i da se ima malo poverenja u dalji razvoj hrvatske države. Nasuprot tome, u više mahova se pokazalo da Srbija ima veliki značaj i da raspolaže brojnim snagama sposobnim za obnovu. Srbija ne bi trebalo da bude trajno ostavljena u sadašnjem stanju i Italija bi sa puno simpatija bila za stvaranje Velike Srbije. Ovakva razmišljanja bila su ponovo iznesena i podvučena prilikom jedne naredne posete italijanskog vojnog atašea. Pri tome su bila rasvetljena i precizna teritorijalna pitanja, posebno odvajanje Bosne od Hrvatske i njeno uključivanje u novu Veliku Srbiju. Istom prilikom je bilo ukazano da je ova generalna linija bila dogovorena između Italije i Nemačkog Rajha i da Italija, kao vladajuća država na Sredozemnom moru, takođe ima prvenstvo u novom uređenju Balkana. Nedić je ovo tumačenje primio znanju, ali se u vezi s tim nije izjasnio i samo je ukazao na činjenicu da je Srbija sada okupirana od nemačkih trupa i da se rukovodi nemačkom inicijativom. Mada mu je posebno simpatična misao o stvaranju Velike Srbije, ipak ne bi mogao da zauzme nikakav stav bez prethodnog informisanja nadležnih institucija i bez saglasnosti vlade Rajha“ (AVII, NAV, N-T-501, 265/944—945).

i krvne veze s onim delovima srpskog naroda koji je ostao van granica okupiranog srpskog prostora, potpuno su presećene."⁵⁹

Međutim, kada je Nediću krajem 1942. obećano da će biti pozvan na razgovore kod Ribentropa i Hitlera, on je računao da mu je to životna (šansa da na dnevni red sastanka, koji je bio u izgledu, postavi, pored ostalog, i teritorijalno proširenje Srbije. Zbog toga je više od šest meseci sa svojim saradnicima i mnogim drugim političarima, koji nisu bili u vladi, pripremao plan kako bi na najbolji način iskoristio priliku da u razgovor sa najvećim predstavnicima vlade Rajha ubaci i ovo pitanje. Nedić je u vezi s tim dao izjavu na saslušanju, ali su na saslušanju posle rata u Beogradu svoju verziju događaja dali, pored ostalih, i Cincar-Marković, zatim Georg Kisel i mnogi drugi.⁶⁰ Nedić tvrdi da se naročito savetovao sa svojim bratom Milutinom Nedićem; zatim sa Milošem Spalajkovićem, Cincar-Markovićem, Dimitrijem Ljotićem, Ilijom Mihailovićem, Vladom Ilićem, pa i sa Benclerom. Bio je napravljen elaborat — plan o granicama Velike Srbije, broju stanovništva u Srbiji i van njenih granica, kao i o razmeni tog stanovništva. Interesantno je, s obzirom na problem koji analiziramo, kakve su po tom planu (elaboratu) bile granice Velike Srbije, pa ćemo u vezi s tim citirati deo Nedićeve izjave: „Granice su išle od Makarske, pa na granicu između Bosne i Dalmacije na Unu, Unom do Save, zatim Savom pa linijom između Đakova i Vinkovaca, na Dravu kod Osijeka, odatle Baranjom prema Mađarskoj, zatim preko Dunava

⁵⁹ AVII, Mikroteka, NAV, N-T-501, rol. 256, mf. 1024-34. — Nedić je u pvoja dva govora javno istakao da se nije odrekao ideje o stvaranju Velike Srbije. U govoru preko Radio-Beograda, 16. I 1943, u vezi s tim je istakao: „Sve je moralo tako da bude, pošto smo uneti u ovo jugoslovensko kolo. Kada sam vas poveo u borbu, ja vam nisam govorio Jugoslavija. Mi smo tada znali samo za Srbiju. Ovo ime Jugoslavija nisu Srbi izmislili, već neka naša lažljiva braća, koja su htela da iskopaju grob srpskom narodu, i to dubok i širok da bi ga u isti survali" (*Novo vreme*, 17. I 1943). A na konferenciji, koja je održana u Beogradu sa svim komandantima SDS iz unutrašnjosti i višim oficirima štaba komande te formacije, on je doslovce rekao i ovo: „Nama nije potrebna Jugoslavija, mi hoćemo Veliku Srbiju" (*Novo vreme*, 4. III 1944).

⁶⁰ Cincar-Marković je na saslušanju o planovima Nedićeve vlade za stvaranje „Velike Srbije" i o svom učešću u vezi s tim izjavio sledeće: „Spalajković je imao vrlo veliki uticaj na Nedića, i to u pogledu stvaranja ‚Velike Srbije', uz pomoć Nemaca i Italijana. Ovo je stara teza Spalajkovića, koju je ovom prilikom želeo da realizuje. Stvaran razlog mog razmimoilaženja sa Spalajkovićem, pored dragih uzroka, koji proističu iz oportunističkog i prevrtljivog njegovog karaktera, bio je, dakle, njegova konstatacija — potpuni prekid sa Jugoslavijom a poglavito sa Hrvatskom... U ovo vreme Nedić je poverio Spalajkoviću da izradi naše teritorijalne pretenzije u pogledu ostvarenja ‚Velike Srbije'. Ovim povodom dobio sam bio poziv iz Predsedništva da dodem i ja. Zatekao sam na ovom sastanku Spalajkovića i generala Milutina Nedića, brata M. Nedića, koji su već bili u razgovoru o poverenom im zadatku. Spalajković je imao da obradi uvod u kojem je opširno i sa njemu svojstvenom žučnošću iznosio razloge o nemogućnosti ma kakvog zajedničkog političkog državnog života sa Hrvatima. Mene su zamolili da se primim da izradim pitanje Makedonije. Moj elaborat o Makedoniji izlagao je ovo pitanje isključivo s obzirom na naše odnose sa Bugarima i uglavnom je izrađen prema argumentima profesora Cvijića — ekonomsko-geografski" (AVII, Nća, br. 20/7, k. 1, str. 33).

kod Sombora. Odatle pravom linijom na Tisu, pa preko Tise na granicu Banata, zahvatajući ceo Banat izuzev sreza senjskog. Potom starom granicom prema Rumuniji i Bugarskoj, zahvatajući celu Makedoniju, starom granicom prema Grčkoj i Albaniji izbijajući na Skadar, s tim da Skadar pripadne Crnoj Gori. Napominjem da je postojala teza da pod pretpostavkom vraćanja Jugoslavije, u njenim granicama stvore se tri velike države: Velika Srbija, Velika Hrvatska i Velika Slovenačka.⁶¹ Na istom mestu Nedić podvlači da, po savetu Banderà, pomenuti elaborat nije sa sobom nosio u Berlin, već samo „ed memoar“ o Makedoniji, odnosno delovima Jugoslavije koji su bili pod Bugarskom okupacijom, za koje je on smatrao da treba da se pripoje Srbiji. Takođe ističe da prilikom posete Ribentropu i Hitleru nije izneo plan o stvaranju Velike Srbije u razgovorima koje je vodio sa Firerom, jer je već prethodno dugo o tome razgovarao sa Ribentropom na stanici u Edenu, kada ga je ovaj kategorički odbio: „Motivisao je time da sada nije za to politički momenat, pošto bi stvaranje Velike Srbije u ovim granicama dovelo do nezadovoljstva Hrvata, Mađara, Rumuna, Bugara i drugih.“⁶²

I iz zapisnika sa sastanka između Nedića i Ribentropa 19. septembra 1943, koji je vodio konzul Kronholc, vidi se da je Nedić u toku razgovora postavio problem stvaranja Velike Srbije: „Dalje je izjavio ministar-predsednik Nedić da srpskom narodu, koji je stešnjen na jednom uskom prostoru i teško opterećen prilivom izbeglica, mora da se dodeli još životnog prostora, i to tako da mu se prepusti Novopazarski Sandžak, Crna Gora i Južna Srbija; dalje, krajevi oko Peći, Đakovice, Prištine i Prizrena, sve područja koja su dosad bila pod okupacijom italijanskih trupa.“⁶³ Kronholc je takođe zabeležio u zapisniku da Ribentrop nije hteo ni da čuje o bilo kakvom proširenju granica Srbije, u uslovima kada je Nemačka vodila odsudne bitke na Zapadnom i Istočnom frontu.

Pošto ni na sastanku u Berlinu nije mogao ništa postići u pogledu proširenja granica Srbije, Nedić je, posle toga, svoje planove pokušao da realizuje posredstvom Hermana Noj bahera, specijalnog opunomoćenika nemačkog Ministarstva inostranih poslova.⁶⁴ Već je bilo reči o ovom istaknutom nemačkom diplomati iz drugog svetskog rata. Naime, on je podržavao Nedića i njegovu vladu u pogledu stvaranja „Velike Srbije“, ili „Velikosrpske federacije“, kako ju je on zamišljao, s tim što ovom pitanju treba oprezno prići. Računao je da u sastav Srbije u početku treba da uđu Crna Gora i Novopazarski Sandžak, a kasnije, eventualno, deo Bosne do reke Bosne.⁶⁵ Međutim, sigurno je da to on nije radio iz nekih sentimentalnih razloga prema Nediću ili iz neke humanosti prema

⁶¹ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, neregistrovano, Zapisnik o saslušanju M. Nedića, 2. II 1946.

⁶² Isto.

⁶³ AVII, NAV, N-T-120, 61/49475-85.

⁶⁴ Na naučnom skupu „Treći Rajh i Jugoslavija 1933—1945“, koji je održan u Beogradu, oktobra 1973, dr Jovan Marjanović je podneo referat: „Noj baherov plan i akcije za stvaranje Velikosrpske federacije (1943—1944).“

⁶⁵ Kao napomena 61.

srpskom stanovništvu, već je u tome video interese nacističke Nemačke. Računao je da će preko objedinjenih kontrarevolucionarnih snaga u Jugoslaviji stvoriti antikomunistički blok koji bi se mogao uspešno suprotstaviti jedinicama NOVJ, koje su već nadirale prema Srbiji. Koliku je važnost Nojbaher tome pridavao govori i činjenica da je u vezi s tim dva puta bio kod Hitlera, nastojeći da ga ubedi u korisnost federacije u koju bi ušla Srbija, Crna Gora i Sandžak, pod Nedićevom upravom. Ali Hitler je ostao dosledan svom stavu prema Srbiji pa je i ovu kombinaciju kategorički odbio.⁶⁶

Paralelno sa naporima Nojbaherovim, Milan Nedić, sa svojom vladom, preduzimao je i neke samostalne akcije, kako bi se bar Crna Gora i Sandžak pripojili Srbiji.⁶⁷ U novembru 1943. na poziv kvislinškog srpskog predsednika boravila je u Beogradu delegacija crnogorskih kolaboracionista, predvođena Arsom Petrovićem i Ljubomirom Vuksanovićem. Razgovorima je prisustvovao i Nojbaher. Nema podataka šta je zaključeno, ali neki izvori ukazuju da „Crnogorci” nisu bili naročito oduševljeni Nedićevim i Nojbaherovim planovima da se Crna Gora pripoji Srbiji.⁶⁸ Ali, na osnovu jednog pisma od 12. decembra 1943, koje je Nedić uputio Ljubomiru Vuksanoviću, ne bi se moglo reći da su razgovori protekli bez ikakvih „rezultata”. Jer u pismu Nedić zahvaljuje što je Vuksanović popularisao „vladu narodnog spasa” među Crnogorcima; ističe tradicionalno prijateljstvo Crne Gore i Srbije, traži saradnju na svim sektorima pod okriljem Nemaca, a posebno ističe: „što smo se, braćo Crnogorci, opet našli u zagrljaju, hvala budi Velikom Nemačkom Rajhu, a naročito ministru Nojbaheru, našem osvedočenom narodnom prijatelju. Vi i ja odužićemo se njima čestitom i poštenom, pravom srpskom saradnjom. Naročito staraću se da u što kraćem vremenu stvorimo čvrst temelj srećne budućnosti srpskom narodu i njegovoj obnovljenoj državi. Taj temelj

⁶⁶ H. Nojbaher, *Sonderauftrag Südost 1940—1945*; AVII, reg. br. 19/1-a, k. 70-A, izjava na saslušanju posle rata u Beogradu.

⁶⁷ Još u februaru 1943 (12. II), štab I andrijevačke četničke brigade pisao je komandantu Limsko-sandžačke četničke brigade o Nedićevim aspiracijama na ove krajeve: „Iz pouzdanih izvora saznao sam da je bivši đeneral M. Nedić prebacio svoje agente iz Srbije na našu teritoriju i da su pisma i uputi već u srezu beranskom i Kucima. On poziva crnogorski narod da se ujedini u jednu srpsku zajednicu pod njegovom komandom, a da se mane našeg današnjeg min. vojske i mornarice D. M., koji, kako to on kaže, radi da je cela bivša jugoslovenska vlada i svi ministri — lopovi — krivi za propast naše države” (AVII, br. reg. 43/61, k. 139. četnički fond).

⁶⁸ Ustaški oficir za vezu u Beogradu u svom izveštaju od 8. novembra 1943. piše o boravku ove delegacije pored ostalog: „I zbilja Crnogorska delegacija, na čelu sa bivšim jugoslovenskim zamjenikom Ministra unutrašnjih poslova Arsom Petrovićem, doputovala je njemačkim vojničkim zrakoplovom u Beograd da pregovara sa Nedićem i Opunomoćenikom nemačkog Ministarstva vanjskih poslova za Balkan dr Hermanom Nojbaherom. Crnogorska delegacija, na temelju lošega 23-godišnjeg iskustva sa Jugoslavijom otklonila je bila takvu zajednicu Crne Gore sa Srbijom. Nedić je upozorio delegaciju da je bolje da se bratski sporazumu nego da im Nemci sude. Poslanik Nojbaher upozorio je Crnogorce da je njihova zemlja tako siromašna da se kao samostalna ne bi mogla izdržati” (AVII, fond NDH, kut. 90, r. br. 5/6).

mora da bude čvrsta i snažna osovina Cetinje — Beograd, oko koje će se izgraditi nova obnovljena država srpskog naroda."⁶⁹

Herman Nojbaheer je odmah po dolasku u Beograd počeo da radi na stvaranju Velikosrpske federacije iz razloga koje smo već pomenuli. O svemu ovome on otvoreno piše u svojim memoarima, koji su objavljeni posle rata.⁷⁰ Smatrao je da ako se prema Srbima bude vodila jedna razumnija politika da bi se od njih mogla stvoriti „najjača opozicija protiv boljševizacije Balkana”.⁷¹ U vezi s tim već u oktobru 1943. Nojbaheer je uputio Ribentropu plan od 6 tačaka, u kome je predvideo mnoge mere koje bi trebalo preduzeti na Balkanu. Po njegovom predlogu, Velikosrpska federacija bi obuhvatala Srbiju, Crnu Goru i Sandžak; Milan Nedić bi bio predsednik ove federacije; delovi federacije bili bi povezani privrednom i finansijskom unijom, ali bi zadržali i autonomne uprave, naročito u oblasti unutrašnjih poslova i u kulturi; izvršni organi (žandarmerija i dobrovoljački odredi) bili bi pod kontrolom federalne vlade; sprovela bi se decentralizacija nacionalnih kulturnih ustanova i obnovio rad Beogradskog univerziteta. Pored toga, predviđalo se da se znatno smanji aparat nemačke vojne uprave i njena nadležnost ograničena isključivo na srpsku teritoriju.⁷²

Međutim, kao što tvrdi Nojbaheer, Ribentrop nije imao mnogo razumevanja za njegove predloge. Ako bi ih prihvatio, morao bi priznati da je čitava dotadašnja nemačka politika u Srbiji, koju je on, Ribentrop, u najvećoj meri kreirao, bila pogrešna. Zbog toga je odugovlačio da Nojbaheerove predloge da na uvid Hitleru. Hitler ih je konačno imao u rukama u novembru i, kada ih je pročitao, izjavio je „da su predložili interesantni i da će o tome razgovarati sa Nojbaheerom”. Samo mesec dana kasnije došlo je do sastanka između Nojbaheera i Hitlera, bez prisustva Ribentropa. U jednom svom izveštaju o ovom sastanku Nojbaheer je pisao i sledeće: „Povodom izlaganja o srpsko-crnogorskom pitanju, 14. decembra 1943, u Firerovom glavnom stanu, Vučjoj jami, koje je održano u prisustvu ambasadora Hevela (Hewel), Firer je izjavio da on nije protiv mojih planova o federaciji, ali da određena gledišta, koja je on razvio, moraju biti prerađena u svim planiranjima o Jugoistoku. Najvažnije gledište bilo je da se mora sprečiti pojava jedne nove ideje o misiji za balkanski prostor. Firer mi je tada stavio u zadatak kao što sam gospodina ministra

⁶⁹ AVII, Nća, br. 30/2A, k. 1. — Interesantan je jedan izveštaj Nedićevog ministra Milosava Vasiljevića od septembra 1943. u vezi proširenja granica Srbije. On u vezi s tim ističe: „Danas kada čisto srpsku politiku vodi jedino predsednik vlade general Nedić, dok sve ostale stranke zastupaju jugoslovensko gledište, nemačka politika bi učinila veliku korist kada bi ponovo, kao nekada za vreme Bizmarka, potpomogla čisto srpsku tezu, koju su Englezi obećali 1917, ali nisu izvršili i da dovede do revolucije granica, predajući pod upravu generala Nedića čisto srpske krajeve” (AVII, br. 4/1-5, k. 30).

⁷⁰ Hermann Neubacher, Sonderauftrag Südost, Vien — Frankfurt, 1956.

⁷¹ Isto, str. 134—156.

⁷² Isto.

spoljnih poslova Rajha obavestio sledećeg dana u Berlinu, da ponovo pro- učim srpsko-crnogorsko pitanje i da podnesem predloge."⁷³

U jednom drugom dokumentu Nojbaher detaljno objašnjava tok razgovora koje je vodio sa Hitlerom 14. decembra 1943. u Rastenburgu, u poznatoj „Vučjoj jami". On, naime, iznosi da su zajedno ručali; da je razgovor trajao oko tri sata; da je Hitler najviše govorio, ali da je i Nojbaher s vremena na vreme uzimao reč da bi branio predloge koje je podneo. Konačno, i Hevel, ličnost za vezu ministra spoljnih poslova Rajha u Hitlerovom Glavnom stanu, iznosio je s vremena na vreme i svoje mišljenje. Mada Hitler na ovom sastanku nije Nojbaherov predlog definitivno odbacio, on je već na početku izrazio veliko nepoverenje prema Srbima i, sažeto uzev, njegov stav je bio sledeći: „Ako bi mi predložili da naoružam deset hiljada Talijana, ja bih to učinio bez razmišljanja. Ako bi mi ovi pravili neke smetnje, poslao bih jednog narednika i deset vojnika da ih razoružaju. Ali naoružati sto Srba, to je već opasno." Ili jedna druga Hitlerova teza koju je na sastanku Nojbaheru izneo: „Mi ne smemo dopustiti da na Balkanu postane premoćan jedan narod koji poseduje osećanje političke misije. Srbi su jedan takav narod. Oni su dokazali jednu veliku državotvornu snagu, a imaju daleke osvajačke ciljeve, koji se protežu do Jegejskog mora. Ozbiljno sumnjam u to da ovaj narod treba još posebno ohrabriti u njegovim težnjama."⁷⁴ Pored toga, Nojbaher podvlači da je Hitler bio neobično ogorčen prema Italijanima, koji su kapitulirali pred anglo-amerikancima kao i to da je Firer izuzetno cenio i poštovao muslimane: „Islam je muška religija. Sa ovakvom religijom, Nemačka bi daleko doterala."⁷⁵ Konačno, razgovor se završio tako da je svaki od sagovornika ostao pri svom stanovištu. Kako Nojbaher tvrdi njihov prvi sastanak Hitler je zaključio sledećim rečima: „Ne odbijam Vaš predlog, ali ja imam svoje naročito mišljenje o tom pitanju sa kojim ste se vi sada upoznali. Još jednom razmotrite položaj i Vaš plan prema mom izlaganju, pa ćemo kasnije o ovome razgovarati."⁷⁶

Na drugi sastanak između Nojbahera i Hitlera o stvaranju velikosrpske federacije čekalo se gotovo punih pet meseci. Sastanak je održan 6. maja 1944. u Obersalcburgu, a kome su prisustvovali pored Hitlera i Nojbahera, i Ribentrop i nemački ambasador u Turskoj fon Papen. U svom izveštaju od 6. jula Nojbaher je u vezi s ovim sastankom pisao:

⁷³ AVII, NAV, N-T-120, 780/371763/64, Nojbaherov izveštaj, 6. VII 1944, Ribentrop; AVII, NA, br. 19/1-a, k. 70-A, Nojbaherova izjava na saslušanju u Beogradu. — U pomenutoj izjavi Nojbaher je rekao i ovo: „Centar moga programa bio je podizanje jedne velikosrpske federacije u sastavu Nedićeve Srbije, Crne Gore i Sandžaka. Dalja etnografska zaokruženja izvršila bi se posle završetka rata, ali su principijelno već sada morala biti uzeta u obzir. Verovao sam da se u političkoj svesti Srba — posle strašnih događaja u NDH — ukorenila misao o jedinom velikosrpskom sastavu.

⁷⁴ AVII, NA, reg. br. 19/1-a, k. 70-A, Izjava H. Nojbahera na saslušanju u Beogradu; kao nap. 70, str. 134—156.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Isto.

„Prilikom konferencije kod Firera 6. maja, Firer je istakao niz nedoumica protiv srpske federacije, ali ja nisam imao utisak da je Firer u tom pitanju doneo konačnu odluku, već da je Firer odrekao svoju saglasnost s tim da se neodložno sprovede u delo jedna srpska federacija, protiv koje on, dakako, ima principijelnih dvoumljenja, a da ipak nije doneo konačnu odluku o rešenju srpskog pitanja. Ja sam stoga napustio razgovor u ubeđenju da će dalji razvoj u tom prostoru odlučiti da li mogu da održim na snazi svoje predloge ili ne.“⁷⁷

Nojbaher takođe naglašava da je primetio da je na drugom sastanku Hitler bio previše rasejan; da je bio pod utiskom događaja na Istočnom frontu i u očekivanju savezničkog iskrcavanja na Zapadu, ali da je predložio uspostavljanje srpsko-crnogorske privredne unije. Posle dugih razgovora sa Ribentropom u vezi s ovim pitanjem, Nojbaher je takav plan poslao ministru spoljnih poslova Rajha tek 5. jula 1944. godine.⁷⁸

Bez obzira na to što njegovi predlozi nisu naišli na razumevanje kod Ribentropa, a naročito kod Hitlera, čija je reč bila odlučujuća, Nojbaher je, ipak, imajući široka ovlašćenja, deo svojih planova sprovodio u praksi. U Crnoj Gori posle kapitulacije Italije, obrazovao je „Narodnu upravu“ na čelu sa Ljubomirom Vuksanovićem, sa perspektivom da kasnije uđe u Velikosrpsku federaciju. Upravo na trouglu: Srbija, Sandžak, Crna Gora na Nojbaherovu inicijativu Nemci sklapaju mnoge sporazume sa četničkim komandantima DM u drugoj polovini 1943. i prvih meseci 1944. godine, kako bi se izgradio srpski nacionalistički front u borbi protiv NOVJ i partizanskih odreda i predstojećeg prodora Crvene armije na Balkan. Mada je Hitler u principu bio protiv toga da nemački komandanti vode pregovore sa četničkim komandantima i da s njima sklapaju ugovore o saradnji, to je dozvolio jedino Nojbaheru, što je bilo sadržano u Firerovoj naredbi o postavljenju Nojbahera od 29. oktobra 1943, u kojoj je rečeno pored ostalog: „On sam ovlašćen je da vodi pregovore sa vođama bandi, da ih prihvata ili odbija.“⁷⁹

Nojbaher je za svoj predlog, po svemu sudeći, bio pridobio i feldmaršala fon Vajksa i generala Felbera, koji su Velikosrpsku federaciju opravdavali ne samo sa političkog aspekta već i sa vojno-strategijskog stanovišta. U prilog ove naše tvrdnje govori i pismo od 31. maja 1944, koje je komandant Jugoistoka uputio Vrhovnom zapovedniku Jugoistoka (Vrhovna komanda Grupe armija „F“), u kome se kaže: „Prema shvatanju vojnog zapovednika Jugoistoka, stvaranje tešnje veze između Crne Gore i Sandžaka sa Srbijom je i s vojnog gledišta poželjno. Time se, pre svega, ojačava pozicija ministra-predsednika Nedića i time se privodi ministru-predsedniku Nediću veoma snažan u zemlji pokret DM. Takođe će i neprijateljstvo DM pokreta protiv nemačke okupacione sile biti ublaženo. Tada bi bilo lakše iskoristiti za borbu protivu komunista snage koje se kriju u DM pokretu i, sa druge strane, sprovesti popunjavanje SDK, koje je zasad otežano znatnim neprijateljstvom protiv tog odreda. Unutar Srbije

⁷⁷ AVII, NAV, N-T-120, 780/371763/64.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Kao napomena 64.

stale bi ustaničke borbe i nemiri a sve snage bi mogle da se angažuju za odbranu od komunističkih pretnji. I poželjno ujedinjenje Crnogorskog dobrovoljačkog korpusa s oprobanim SDK povezano je također s tim."⁸⁰

Međutim, napori okupatora da objedini sve „nacionalističke snage“ za borbu protiv komunista nisu urodile plodom. S ovim neuspehom izgubio se i poslednji trag Nojbahevih nastojanja da se stvori Velikosrpska federacija. Jer su divizije NOVJ već krajem avgusta vodile snažne borbe u zapadnoj i južnoj Srbiji sa okupatorima i njihovim saradnicima, a krajem septembra jugoslovensku granicu kod Kladova, na osnovu sporazuma sa Nacionalnim komitetom oslobođenja Jugoslavije, prešle su i prve jedinice Crvene armije. Za sve vreme dok se Nojbahe zalagao za svoj predlog kod Ribentropa i Hitlera, Nedić je takođe sa svojim ministrima u „pozadini“ politički delovao, pa je čak 3. marta 1944. godine ponovo zapretio ostavkom ukoliko mu vlada Rajha ne bude odobrila da se Crna Gora i Sandžak pripoje Srbiji.⁸¹ Istovremeno je Hitler, preko Ribentropa, 20. jula 1944. obavestio Nojbahe da definitivno odbija njegov predlog o stvaranju Velikosrpske federacije.⁸² Jer se nemačka vojnopolitička situacija munjevito pogoršavala, tako da vlada Rajha nije imala više ni vremena da se ozbiljnije angažuje bilo za kakve intervencije u pogledu administrativnog preuređenja pojedinih delova Balkana.

⁸⁰ AVII, NAV, N-T-501, 256'867.

⁸¹ AVII, NA, k. 44-E, f. 1, dok. 5/56.

⁸² AVII, NAV, N-T-120, 780/371—372.

ODNOS NEDIĆA I NJEGOVE VLADE PREMA SUSEDIMA

U svim dosadašnjim poglavljima ove studije, s obzirom na njen karakter, pominjali smo samo uzgredno i problem odnosa Nedića i njegove vlade prema susedima. Međutim, neophodno je ovo pitanje dublje analizirati kako bi smo potpunije sagledali odnos srpskih kolaboracionista u toku drugog svetskog rata sa Nezavisnom Državom Hrvatskom (NDH), Mađarskom, Rumunijom, zatim odnos prema Kosovu i Banatu. Već smo u odgovarajućim poglavljima analizirali odnos kvislinške vlade u Srbiji prema Bugarskoj, Italiji, Crnoj Gori i Sandžaku. Da napomenemo odmah na početku da „vlada narodnog spasa“ ni sa jednim od pomenutih suseda nije imala prijateljske odnose, već su oni bili toliko zaoštreni da su gotovo uvek izbijali oružani sukobi. Takve odnose, razume se, nije stvarala isključivo Nedićeva vlada, niti bilo koja druga kvislinška uprava u Jugoslaviji, već okupator, koji je samim činom komadanja Jugoslavije, stvorio realno tlo da se ti narodi međusobno obračunavaju.

Od svih suseda, Nedićeva vlada je imala najviše sukoba sa Bugarima, koji su, pored toga što su bili susedi, ujedno bili okupatori znatnog dela Srbije. Videli smo da je „vlada narodnog spasa“ zbog svega ovoga više puta najavljivala ostavku, tako da je čak Ministarstvo spoljnih poslova Rajha moralo da interveniše. Pored toga, Nedićeva vlada je imala izuzetno loše odnose sa Nezavisnom Državom Hrvatskom iz više razloga: prvo, zbog zločina ustaša nad stanovništvom srpske nacionalnosti na teritoriji NDH; drugo, što je Nedić nameravao da proširi granice Srbije na račun teritorije NDH; treće, zbog ustaških pretenzija na delove okupirane Srbije i, četvrto, zbog nacionalne mržnje koju su buržoaski krugovi Kraljevine Jugoslavije podsticali između srpske i hrvatske narodnosti, što je dobro iskoristio nemački okupator u svoje svrhe.

Najpre su se profašistički krugovi u Srbiji i u NDH počeli sukobljavati oko teritorije Zemuna. Ovaj grad sa svojom okolinom dugo je bio predmet rasprava između nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji — koje su nastojale da ga zbog aerodroma, zatim, zbog njegove okoline koja je Beograd snabdevala namirnicama, zbog opravke mosta na Dunavu itd. drže pod svojom upravom — i poslanika Ministarstva spoljnih poslova Rajha u Zagrebu, Kašea, koji se maksimalno zalagao da Zemun pripadne Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, pošto je još ranije bio obećan Paveliću, tj. „da će granica NDH prema Srbiji ići Savom sve do njenog ušća u Du-

nav."⁸³ Bencler je već 5. maja 1941. tražio od svog nadležnog ministarstva da izdejstvuje da se status grada Zemuna sa okolinom ne menja, a vojno-upravni komandant Srbije Dankelman, u istom smislu uputio je 29. avgusta 1941. komandantu Jugoistoka pismo sledeće sadržine: „Nemački poslanik u Zagrebu predložio je ukidanje Zemunske zone u korist Hrvatske. Aerodrom i smeštajne mogućnosti za nemačka službena mesta bila bi od strane Hrvata stavljena na raspolaganje Zemunu u punom obimu. Stanovište zapovednika Srbije je da je evakuacija područja Zemuna isključena s obzirom na političku situaciju. Ugovor o Zemunu od 4. juna zaključen je s potpisima nemačkog poslanika u Zagrebu, Kašea, i maršala Kvaternika. Zapovednik Srbije pridržava se tog ugovora. U ovom trenutku u Srbiji je po svoj prilici pošlo za rukom obrazovanje nove vlade, koja je u mogućnosti da savlada jako zaoštrenu situaciju. Molim da otud interвениšete kako bi se sprečio svršen čin.”⁸⁴

Međutim, čini se da je Kaše imao bolje veze sa Berlinom od nemačkih okupacionih funkcionera u Beogradu, i samo dva dana nakon obrazovanja Nedićeve vlade u Beogradu, on je pisao Ribentropu: „Da se ne bi dopustilo da usled ovih razvoja događaja nastane nova uznemirenost ovdajšnje vlade (vlade NDH), u pogledu političkih mera Rajha, smatram da je rešenje zemunskog pitanja potpunom predajom ovog područja Hrvatskoj Državi sada hitno potrebno.”⁸⁵ Početkom oktobra 1941. Zemun i istočni deo Srema bili su potpali pod isključivu vlast „Nezavisne Države Hrvatske”. Razgovori u vezi s tim vođeni su 4. oktobra između nemačkih vojnih predstavnika i predstavnika NDH, tako da je 10. oktobra doneta konačna odluka.⁸⁶

Drugo pitanje zbog koga su se zaoštravali odnosi između kvislinških krugova u Beogradu i vlade NDH u Zagrebu, jeste upravo obrazovanje Nedićeve vlade 29. avgusta 1941. godine. Naime, Pavelić i njegovi saradnici plašili su se Nedića, s obzirom na to da je on bio bivši general u Kraljevini Jugoslaviji a jedno vreme i ministar vojske i mornarice. Bojali su se, pored ostalog, da će on izdejstvovati obrazovanje nezavisne države Srbije, sa jakom vojskom i policijom, koja bi proširila svoje granice na račun NDH i postala njen konkurent u svakom pogledu. Ustaške vlasti u Zagrebu protestovale su kod nemačkog poslanika Kašea iz dva razloga: prvo, što o obrazovanju Nedićeve vlade nisu od vlade Rajha bile obavestene diplomatskim putem i, drugo, jer su smatrale „Nedića kao ranijeg neprijatelja Nemaca”, a njegovu vladu kao poslednji i malovredni izbor. S obzirom na ovakvu uznemirenost svojih „saveznika”, Kaše je u roku od dva dana uputio dva izveštaja Ribentropu o vojno-političkoj situaciji u NDH. U izveštaju od 1. septembra, pored reakcije na obrazovanje Nedićeve vlade, izneo je i problem izbeglica, čije je „organizovano” prese-

⁸³ Već 5. maja 1941. Nemačko poslanstvo u Beogradu uputilo je zahtev svom resornom ministarstvu da izdejstvuje da Zemun ostane pod komandom vojno-upravnog komandanta Srbije (AVII, NAV, N-T-120, 200/153215-16).

⁸⁴ AVII, NAV, N-T-501, 246'609—10.

⁸⁵ AVII, Bon, 2/mf. 797—798.

⁸⁶ Zb. NOR, XII-1, 471, AVII, reg. br. 1/7, k. 27-A.

ljavanje bilo obustavljeno.⁸⁷ Samo dan kasnije Kaše insistira da vlada Rajha diplomatskim kanalima obavesti vladu NDH o promenama koje su se zbile u Beogradu, kako ne bi došli u situaciju, kao što je on naglasio, da „od prijatelja i saveznika stvore neprijatelja”.⁸⁸

Uglavnom, dovođenje Nedića na vlast primljeno je od nadležnih krugova NDH sa negodovanjem i zaprepaščenjem. Odmah su sa te strane, a preko Einsatzkomando Sipo i SD u Zagrebu i, kasnije, preko tamošnje ustanove nemačkog policijskog atašea, bili preduzeti koraci da se Milan Nedić i njegovi ministri kompromituju kod Nemaca. Tako su ga sa te strane optuživali na osnovu raznih agentskih izveštaja, a u jednom slučajju i po dostavi ustaške nadzorne službe (UNS), da je poznat kao ogorčeni protivnik sila Osovine i njihove politike; da se prikriveno priprema za akciju protiv Nemačke, a da ništa ne preduzima protiv pripadnika DM i komunista iz Crne Gore koji deluju u Beogradu, i, konačno, da podržava ustanike na području NDH i sprema četničke formacije za upad u Bosnu i Srem itd.⁸⁹ I nemački general u Zagrebu, Glajze fon Horstenau, našao je za shodno da u izveštaju od 6. septembra 1941. obavesti komandanta Jugoistoka o „dramatičnoj” situaciji koja je u Hrvatskoj nastupila posle obrazovanja kvislinške vlade u Beogradu: „Široki slojevi, naročito vladini krugovi, nalaze se pod utiskom konstituisanja u Srbiji”, pisao je nemački general. — „Naročito organizovanje srpske vojne moći procenjuje se vrlo skeptično, s obzirom na prilično poznavanje novih beogradskih ministara. Stari kadar vodi buduću četničku vojsku protiv nas. Isto tako, uočava se opasnost od slabljenja nemačkog autoriteta zbog razgovora naših vlasti sa starim pobunjenikom Pećancem, o čemu su ovde procurile vesti.”⁹⁰

Ustaški oficir za vezu kod nemačke okupacione uprave u Srbiji, Lončarević, redovno je obavestavao svoju „vladu” o vojno-političkoj situaciji u Srbiji; o biografijama pojedinih Nedićevih ministara, ukazivao je na opasnost od Nedićeve „oružane sile”, koja se tada stvarala itd. U izveštaju od 12. septembra Lončarević posebno podvlači da su toga dana on i mađarski oficir za vezu bili primljeni kod Dankelmana i da su konačno „iz prve ruke” bili obavesteni o okolnostima pod kojima je bila obrazovana nova kvislinška uprava u Srbiji.⁹¹

Takvi zaoštreni odnosi ostali su između srpskih i hrvatskih kolaboracionista sve do kraja rata. Međutim, uprkos svemu, oni su ipak saradivali u izvesnim pitanjima. Ekonomska saradnja, razume se, posredstvom Ne-

⁸⁷ AVII, Bon, 2/mf. 797—798. — Kaše je u tom izveštaju pisao pored ostalog: „Pošto je preseljavanje iz Hrvatske u Srbiju obustavljeno, potrebno je i zbog toga umirenje i razjašnjenje. Smatram korisnim da se organizuju ponovni razgovori između vojnog zapovednika i Hrvatske vlade pod mojim vodstvom da bi se raščistile sve teškoće u vezi sa preseljenjem i da bi se utvrdila situacija preseljenika.”

⁸⁸ AVII, Mikroteka, Bon-4, snim. 722—723.

⁸⁹ Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, BDS, neregistrovano.

⁹⁰ AVII, NAV, N-T-312, r. 470, s. 80599-32-5.

⁹¹ Zb. NOR, 1-1, 419.

maca, obavljena je za sve vreme okupacije.⁹² Nemački okupacioni krugovi znali su za odnose između ustaških vlasti i kolaboracionističkih krugova u Beogradu. Zbog toga su Nemci pokušavali da se između ova dva protivnika, obezbedi kakvo-takvo izmirenje. To se pokušavalo ostvariti u više navrata tokom 1941. godine, kako posredstvom Kašea, koji je imao velikog uticaja na Pavelića, tako isto inicijativom Bendera, koji je bio u dobrim odnosima sa Nedićem. Prve vesti da se radi na organizovanju sastanka između Nedića i Pavelića, saznajemo iz Benclerovog izveštaja od 11. septembra 1941, koji u vezi s tim ističe: „Uzگرد mi je Nedić još pomenuo da su Pavelić, Budak i Maček stupili sa njim u kontakt preko posrednika. Smatram da je realno moguć sastanak jedino sa Mačekom.”⁹³ Prema Benclerovom telegramu od 10. oktobra, koji je uputio Ribentropu, vidi se da je tih dana inicijativu za sastanak Pavelića i Nedića dao Kaše, ali da Nedić nije hteo ni da čuje o bilo kakvom razgovoru sa predstavnicima NDH-a.⁹⁴

I pored toga, što do sastanka između Nedića i Pavelića nije došlo 1941, pa ni kasnije, između pojedinih resora njihovih vlada bilo je saradnje u mnogim pitanjima. U Beogradu je već od prvih, dana okupacije bio uspostavljen Konzulat NDH, koji je, praktično, bio obaveštajni biro vlade NDH. Više se bavio prikupljanjem podataka o snazi NOP-a i četničkog pokreta DM u Srbiji, kao i brojnim stanjem Nedićevih oružanih vojnih formacija, nego što je zastupao interese stanovništva hrvatske nacionalnosti koje je boravilo u Srbiji.⁹⁵ Kada je reč o stanovništvu hrvatske nacionalnosti na teritoriji Srbije, treba naglasiti da je Nedić uvek insistirao da se prema njemu preduzmu oštre represalije; da se Hrvati otpuštaju iz upravne i vojne službe; da se proteruju iz Srbije u NDH.

⁹² *Novo vreme*, 19. VI 1941, donelo je sledeću vest: „Jedna hrvatska železnička delegacija otputovala je za Beograd, gde će pregovarati o uspostavljanju redovnog robnog i putničkog saobraćaja između Hrvatske i Srbije.” Nešto kasnije, 2. II 1944, Kaše je pisao vojnom pravnom komandantu Srbije: „Moli da obavesti Ministarstvo finansija Nedićeve vlade da će u Beograd doći viši finansijski sekretar vlade NDH inž. Cubranić, radi preuzimanja katastarskih karata za srezove koji su potpali pod NDH” (AVII, NAV, N-T-75, f. 69/570—572).

⁹³ AVII, NAV, N-T-120, 200/153418.

⁹⁴ AVII, NAV, N-T-120, 200/153439. — 1. X 1941. godine izvestio je EK Zagreb Einsatzgruppą Sipo u SD-a u Beogradu da je preko državnog sekretara Kvaternika obavešten da Nedić ponovo pokušava da dođe u bližu vezu sa nadležnima NDH. Rukovodilac EK-a SS-Sturmabführer Beisner u tom aktu moli za obaveštenje, koliko je Nedić ovlašćen da stupa u vezu sa vladom NDH. Na ovo pitanje Einsatzgruppą je odgovorila da je Nedić sastavio vladu s odobrenjem vojnom pravnom komandanta i da, prema tome, ima pravo uspostavljanja veza sa vladom NDH, no da se, ipak, preko obaveštajne službe treba da dozna kakve namere ima Nedić sa uspostavljanjem ovih veza. Neposredno pre 29. XII 1941. izveštena je Einsatzgruppą Sipo i SD od strane svog agenta da se iz krugova vrlo bliskih Nediću doznalo kako je Pavelić tražio kontakte sa Nedićem i da je ovaj odbio svaku drugu saradnju sem ekonomske” (Arhiv SUP Srbije, BDS, neregistrovano).

⁹⁵ Bencler je 9. X 1941. obavestio svoje resorno ministarstvo da je Konzulat NDH u Beogradu teret za Poslanstvo, te predlaže da mu se da niži rang — zastupništva (AVII, NAV, N-T-120, 200/153438).

Mnogi su uhapšeni, pa su ih okvalifikovali kao agente ustaša ili kao pripadnike NOP-a.⁹⁶ Mnoga kvislinška dokumenta govore da su grupe ustaša iz Zemuna često prelazile u Beograd, oblačile se u nemačke uniforme i pojedine građane srpske nacionalnosti ubijali ili ih prebacivali na teritoriju NDH-a gde su ih mučili, a potom streljali⁹⁷

Odnosi između Nedićeve vlade i Antoneskove Rumunije u toku drugog svetskog rata nisu bili tako loši kao, na primer, odnosi sa Bugarskom, Mađarskom i NDH. Rumunija je bila jedina susedna zemlja čije trupe nisu umarširale u Jugoslaviju u aprilu 1941. Ona je ostala po strani i prilikom rasparčavanja teritorije okupirane Jugoslavije. Međutim, posle kraćeg vremena, maršal Antonesku postepeno stvara planove da se i Rumuniji dodeli deo jugoslovenske teritorije, kako bi kompenzirala gubitak svojih teritorija koje su bile dodeljene Mađarskoj i Bugarskoj i na ovaj način ojačala svoje pozicije između ove dve susedne, profašistički orijentisane, ali za nju, ipak, ne baš prijateljske države. Konkretno, Rumuni su imali pretenzije na severoistočni deo Srbije gde su živeli Rumuni i Vlasi, izmešani sa srpskim stanovništvom, kao i na deo Banata, gde je bilo čisto rumunskog stanovništva. U vezi s tim rumunska fašistička vlada uputila je memorandum vladi Rajha, u Berlin, zahtevajući proširenje svojih granica na račun okupirane Jugoslavije.⁹⁸

U težnji da pridobije stanovništvo vlaške etničke grupe u severoistočnoj Srbiji, tretirajući ih kao pripadnike rumunske nacije, panrumunski iredentistički aparat utrošio je prilično materijalnih sredstava, uglavnom za raznovrsne propagandne instrumente. Ta aktivnost, koja nije naišla na raspoloženje kod većeg dela stanovništva ovog kraja, naročito je bila izražena maja, zatim juna 1941, a potom je sve više slabila. Prva mera fašističke vlade u Bukureštu jeste korišćenje u propagandne svrhe jugoslovenskih ratnih zarobljenika koji su se prijavili kao Rumuni. Stavljeno im je u dužnost da po povratku agituju za pripajanje severoistočnih delova Srbije „Velikoj Rumuniji“. Dobili su formulare koje je trebalo popuniti u vidu molbe za priključenje i poslati vladi u Bukureštu. Za-

⁹⁶ Interesantno je pisanje S. Krakova u citiranoj publikaciji, str. 213, o odnosima između Nedićeve vlade i vlade NDH: „Sa svoje strane, pak, i general Berne i šef nemačkog upravnog štaba Srbije dr Turner su uvek, kada je Nedić dolazio da protestuje zbog ustaša, koristili to da ga ubede da je najbolji način da prestanu uzajamna ubijanja i da se uredi odnosi između Srba i Hrvata, da se on, Nedić sastane sa Pavelićem u jednoj nemačkoj komandi. Berlin je to imperativno tražio, jer je kaos koji je vladao na tlu Pavelićeve države ometao kretanje nemačkih trupa i nemačko snabdevanje iz Hrvatske i iz Srbije, jer su sve pruge vodile preko Pavelićeve teritorije.“

⁹⁷ Komanda Srpske žandarmerije pisala je 6. I 1942. MUP-u pored ostalog: „Izveštaj broja ustaša, snabdeven je nemačkim uniformama i oružjem, prebačen je u Beograd sa namerom da zloupotrebi pravo okupatorskih vlasti radi postignuća svojih teritorijalnih ciljeva. Uloga ovih ustaša sastojala bi se u tome da u uniformi i s oružjem nemačke policije zalaze u javne lokale i privatne stanove (verovatno noću) i da lišavaju slobode pojedina unapred označena lica, koja će potom, svakako, biti odvedena i smaknuta u nekom tajnom skrovištu“ (AVII, Nča, br. 4/2-2, k. 92).

⁹⁸ Prema Dragoljubu Petroviću, *Iredenta fašističke Rumunije u severoistočnoj Srbiji 1941—1944*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 3—4, 1966, str. 33.

robljenicima su bili dodeljeni fašistički leci, slike generala Antoneskua i sveštenika Dorda Suvejkica, rodom iz okoline Brze Palanke, koji je potpomogao ovu akciju."

Kao glavni motiv iredentističke rumunske propagande isticano je da kvislinške srpske vlasti surovo postupaju sa stanovništvom vlaške, odnosno rumunske nacionalnosti, pa je u vezi s tim rumunski poslanik u Berlinu protestovao lično kod Ribentropa 16. avgusta 1941.¹⁰⁰ Međutim, Savet komesara Milana Aćimovića, pa i Nedićeva vlada, najoštrije su reagovali na zahteve rumunske vlade, a posebno na aktivnost popa Dorda Suvejkica, šefa Biroa „Rumuni Timočani", koji je bio glavni protagonista ove akcije. S tim u vezi Savet komesara, u memorandumu koji je upućen Šrederu, vojnoupravnom komandantu Srbije, početkom juna 1941, ističe: „Najzad se sa svojim pretenzijama javila i Rumunija i povelala opsežnu akciju za otcepljenje srpskih krajeva od Negotina i Zaječara do Požarevca."¹⁰¹ I Nedićeva vlada je protestovala kod Dankelmana i Badera, mada je morala, sticajem mnogih okolnosti, oprezno delovati. Jer teško je bilo optuživati jednog od nemačkih saveznika, ma koliko on bio kriv u vezi sa problemom o kome je reč. Mnoge rumunske propagandne materijale Nedićeve kvislinške vlasti nisu smele ni zabraniti (kao što je bio slučaj sa listom „Nadežda"), jer je intervencija nemačkih okupacionih vlasti bila tako energična da je propagandni materijal ove vrste nesmetano rasturan na celom području vojnoupravnog komandanta Srbije.¹⁰²

⁹⁹ AVII, Nća, br. 28/1-1, k. 19, Izveštaj MUP, 5. VI 1941. — U citiranom izveštaju rečeno je i sledeće: „Sveštenik Đorđe Suvejkic (rumunski Suvejkici) iz Grabovca, sreza ključkog, pomagan od zvaničnih rumunskih organa, sve više širi propagandu među stanovništvom u srezovima severoistočnog dela Srbije, šalje propagandni materijal i poziva predsednike opština tih krajeva da 15. juna dođu u Turn Severin i potpišu peticiju rumunskoj vladi za prisajedinjenje Rumuniji. Upravni štab glavnokomandujućeg u Srbiji, obavešten je već ovim putem o ovoj propagandi, ali od tada pa do danas, izveštaji sreskih načelnika su učestali s molbom za instrukcije pa im je izdato naređenje da tu propagandu spreče."

¹⁰⁰ AVII, Nća, k. 19, f. 2, dok. 72.

¹⁰¹ AVII, Nća, br. 11/1-1, k. 1a.

¹⁰² AVII, Nća, br. 21-1, 69/14, 3, 8, 16. — Inspektor komande javne bezbednosti Nedićeve vlade u svom referatu od 12. XI 1942. predložio je mere protiv rumunske propagande: „Pošto sam prethodno proučio sav raspoloživi materijal po predmetu rumunske propagande u istočnoj Srbiji i akcije Vase Bajića, novinara i bivšeg sekretara ‚Biroa Rumuna Timočana' u Turn Severinu i ostalih njegovih saradnika i saučesnika u izdaji srpstva, kao i razornog rada na otcepljenju jednog dela istočne Srbije od dosadašnje državne celine i njeno prisajedinjenje Rumuniji — a da bi se tačno i jasno rasvetlila ova razorna akcija i utvrdili krivci svih do sada poznatih aktivnih učesnika i osumnjičenih lica na rušenju nacionalnog i teritorijalnog integriteta, potrebno je da se odmah u tom smislu sprovede opsežna i najsavesnija istraga." Dalje se u ovom dokumentu predlaže da istragu vodi Specijalna policija Uprave grada Beograda; da se uhapsi Vasilije Vasa Bajić i još 18 lica; da se uhapsu 18 predsednika i delovođa sa teritorije Zaječarskog okruga; „Sva navedena lica bili su ili agenti sveštenika Dorda Suvejkica, šefa biroa ‚Rumunski Timočani' i šefa rumunske propagande u istočnoj Srbiji ili su bili njegovi poverenici na terenu, ili su vršili špijunažu na račun Rumunije ili su odgovorni za učestvovanje u ovoj akciji" (AVII, Nća, br. 17/2, f. 3, k. 115).

Kada je reč o nemačkim okupacionim vlastima u Srbiji, onda treba istaći da one, mada su tolerisale rumunske iredentističke pretenzije na delove okupirane Srbije, ipak su, u principu, bili protiv rumunskih aspiracija. Jer, za „zelenim stolom“, kako su oni tada rezonovali, Rumuni nisu ništa tražili, pa im, prema tome, ništa nije ni obećano i zbog toga nemaju šta da traže. Stoga su Nemci svuda, i na zvaničnim mestima kada bi Rumuni ovo pitanje postavili, oštro reagovali. U vezi s tim je i Bencle-rovo pismo od 6. januara 1942, u kome je rečeno i sledeće: „Skrećem pažnju iz predostrožnosti na to da oko Zaječara, koji je čisto srpski grad, živi oko dvadeset do dvadeset pet hiljada pripadnika rumunske nacionalnosti, tako da je mogućan protest s rumunske strane u Berlinu.“¹⁰³

Tokom 1942. godine, kada je vlada Antoneskua bila načisto s tim da ništa ne može da učini u akciji na pripajanju severoistočnih delova Srbije Rumuniji, pogotovo što na ovom planu nije imala podršku Nemaca, čija je reč, inače, bila odlučujuća, onda su se odnosi između rumunske i Nedićeve vlade znatno popravili. Antonesku i Nedić su u tom periodu, pa i kasnije, vodili međusobnu korespondenciju, čak su negovali izvesnu prijateljsku trpeljivost. I jedan i drugi, u osnovi su bili nezadovoljni politikom koju je vlada Rajha vodila prema njihovim vladama. Takođe, obojica nisu bila u dobrim odnosima sa satelitskim vladama u Sofiji i Budimpešti, čije su jedinice bile okupirale znatan deo jugoslovenske teritorije. Srpskom kvislinškom predsedniku, posebno, bilo je stalo do Antoneskua, koji je, prema nekim izvorima, dobro stajao sa Hitlerom. Interesantno je u vezi s tim pismo Dornberga, podsekretara u Ministarstvu spoljnih poslova Rajha, koje je 13. februara 1942. uputio lično Ribentropu: „Maršal Antonesku mi je rekao na povratku da je primio pismo od generala Nedića, koji ga je zamolio da se zauzme za njega kod Firera. Maršal Antonesku nije stigao dotle da to pitanje raspravi sa Firerom i stavio mi je u dužnost da prenesem sadržinu tog pisma gospodinu ministru spoljnih poslova. General Nedić je spreman da lojalno sarađuje s Nemačkom ako bi mu se sa nemačke strane pomoglo. Situacija Srba je katastrofalna. Njih progone Hrvati, Mađari i Bugari, muče ih i ubijaju. I Srbi se međusobno kolju i nemačke oružane snage su prinuđene da intervenišu u cilju očuvanja reda. Ako mu se ne pokloni poverenje i ne pruži mogućnost da uspostavi mir u Srbiji, moraće da podnese ostavku na svoj položaj. To bi značilo opšti haos u Srbiji. Maršal, koji je dobro poznao gospodina Nedića, kada je ovaj bio šef jugoslovenskog a on sâm šef rumunskog generalštaba, ukazao je na to da je Nedić najdobronamerniji i spreman za lojalnu saradnju.“¹⁰⁴

IB AVII, NAV, N-T-120, 200/153485-86. — Kada je septembra vođen razgovor između komandanta Srbije i rumunskih vojnih vlasti oko angažovanja njihovih jedinica na obezbeđenju Dunava, ove su se usprotivile pod izgovorom da oni ništa nisu dobili na račun okupiranja Jugoslavije (AVII, NAV, N-T-501, 249/850).

¹⁰⁴ AVII, Bon, 3/153516/17.

O kontaktima Nedićevim sa maršalom Antoneskuom govori i Cincar-Marković u izjavi koju je dao pred islednim organima u Beogradu posle rata: „Jednom u razgovoru Nedić mi je rekao da je u vezi sa D. Antoneskuom, zbog ekonomskih potreba, kao i da je primio neko pismo od maršala Antoneskua i od maršala Petena.“¹⁰⁵ Milan Nedić je i na sastanku sa Baderom od 5. marta 1942. godine izjavio da ima dobre odnose sa rumunskom vladom, posebno ekonomske. Razgovor se vodio u vezi sa obrazovanjem Srpske državne straže, pa je srpski kvislinški predsednik napomenuo da će sigurno dobiti materijal iz Rumunije za 10.000 uniformi za pripadnike SDS.¹⁰⁶

Međutim, uprkos činjenici što su odnosi između Nedićeve i Antoneskuove vlade bili poboljšani, Rumuni se i dalje nisu odricali svojih pretenzija na severoistočni deo Srbije i deo Banata. Sada su bili aktivniji diplomatskim kanalima i vršili su pritisak na Štab vojnoupravnog komandanta Srbije i na vladu Rajha u Berlinu. U vezi s tim Bencler je u svom izveštaju od 5. februara 1942. pisao svom resornom ministarstvu da rumunski konzularni predstavnik postavlja pitanje regulisanja položaja rumunskog stanovništva u Banatu.¹⁰⁷ Nekoliko meseci kasnije (7. septembra 1942), rumunska vlada je i zvanično, preko svog ambasadora u Berlinu, postavila pitanje statusa rumunskog stanovništva u Banatu i Timočkoj krajini, što je naišlo na oštro reagovanje u Ministarstvu spoljnih poslova Rajha, jer bi, kako je u vezi sa tim Ribentrop istakao, bilo kakvo pomeranje granica u to vreme dovelo do nesagledivih političkih komplikacija na Balkanu.¹⁰⁸

Pored toga, Nemci su sa podozrenjem gledali na „diplomatske kontakte“ između kvislinške vlade u Beogradu i Antoneskuove vlade, pogotovo što su ti kontakti obavljani bez njihovog znanja. Bojali su se da će se rumunsko-srpsko približavanje bilo u kojoj formi štetno odraziti na nemačku okupacionu politiku na Balkanu. Bili su obavešteni da je pop Đoko Popović, „Nedićev čovek za vezu“, više puta tokom 1942. i 1943. godine, dakle, kada je Suvejkiceva kancelarija u Turn Severinu bila likvidirana, putovao u Rumuniju sa specijalnim zadatkom Nedićeve vlade — da ubrza uspostavljanje prijateljskih odnosa između Nedićeve Srbije i Antoneskuove Rumunije.¹⁰⁹ Nemci su takođe bili obavešteni da pojedini predstavnici rumunske vlade dolaze u Beograd i bez njihovog znanja održavaju tajne kontakte sa predstavnicima Nedićeve vlade. U vezi s tim Bencler je na telegram svog resornog ministarstva 26. maja 1942. godine uputio opširan izveštaj lično Ribentropu, u kome je rečeno između ostalog: „Ministar unutrašnjih poslova Aćimović kom sam se obratio u vezi s pukovnikom Petresku-Tocinsanu, potvrdio je da je ovaj, predstavljen od strane Dorđa Popovića, jednog bivšeg jugoslovenskog narodnog poslanika,

los AVII) Néa> br 20/7, k. 1.

106 AVIII Mikroteka, N-T-501, rol. 256, mf. 1075-76.

107 AVII, NAV, N-T-120, 200/153512.

los AVIII NAV; n-t-120, 200/153672-74.

108 AVII) NAV) n-T-120, 200/153614-15. — Izveštaj Nemačkog poslanstva u Beogradu — msp Rajha, 26. V 1942; AVII, Néa, br. 19-2-113.

bio u januaru kod njega i kod drugih srpskih ministara. Bio je tada prisutan kao tumač i jedan član rumunskog konzularnog predstavništva. Petresku je govorio o ulasku bugarskih okupacionih trupa u Srbiju, do koga je došlo malo vremena pre toga, ali naprotiv nije bilo ni reči o učešću rumunskih trupa u okupaciji Srbije a još manje o mogućnosti stvaranja rumunsko-srpske personalne unije. No o takvim i sličnim planovima se tada razglabalo u beogradskim kafanama u vezi sa glasovima o hrvatsko-mađarsko-slovačkoj uniji, što je moglo doći do Petreskuovih ušiju. Koliko se zna, general Nedić nije primio Petreskua, utoliko pre što se u to vreme razboleo.¹¹⁰

Ekonomski odnosi između Nedićeve vlade i vlade Antoneskua, posredstvom Nemaca, još intenzivnije su se razvijali tokom 1943. i prve polovine 1944. godine. Bilo je i „diplomatskih kontakata“. Nedić je svoje predstavnike slao u Bukurešt, a Antonesku svoje u Beograd, što su nemačke vlasti budno pratile. Neki izvori ukazuju da se Antonesku hvalio stranim diplomatima u Bukureštu sadržinom jednog pisma koje mu je Nedić uputio krajem 1943. godine; da je u protekle tri godine imao uspeha u kontaktima sa Nedićevom vladom i da je na taj način obezbedio trajno prijateljstvo sa srpskim narodom. Antonesku je, navodno, tada napomenuo i to da je satelitskoj Rumuniji, između ojačane Mađarske i Bugarske, potrebno postojanje što jače Srbije, „čime bi se jedino mogla obezbediti ravnoteža snaga na jugoistoku Evrope“. Naslonom na ovog prirodnog i tradicionalnog saveznika, Rumunija, navodno, može osigurati perspektivnu budućnost u ovom delu „Nove Evrope“.¹¹¹

Kvislinška srpska administracija u Beogradu, bila je gotovo cele 1941. godine opterećena, pored ostalog, i problemima zločina mađarskih okupatora nad stanovništvom srpske nacionalnosti u Bačkoj i prilikom velikog broja izbeglica u Srbiji iz tog dela okupirane Jugoslavije. Drugi problem koji je „pritiskao“ Savet komesara, a kasnije Nedićevu vladu, jeste činjenica što je fašistička vlada Mikloša Hortija u Budimpešti uporno insistirala kod vlade Rajha da joj se, pored okupacije Bačke, dozvoli da okupira i Banat: „Bugari su nadomak Niša, Mađarima tek što nije ustupljen Banat“, pisalo je u vezi s ovim u protestnom pismu Saveta komesara vojnoupravnom komandantu Srbije, početkom juna 1941. godine.¹¹² Vladi

¹¹⁰ AVII, NAV, N-T-120, 200/153614-15. — U daljem tekstu citiranog dokumenta rečeno je i ovo: „Popović je u više mahova putovao u Rumuniju, ali nije imao nikakvih političkih naloga sa srpske strane. Pošto se on u Rumuniji izdavao za Rumuna koji živi u Srbiji, rumunska nadležstva su se raspitivala 0 prilikama u Srbiji. Po svom povratku bio je i kod Nedića i kod Aćimovića 1 pričao im da Rumunija, s obzirom na zajedničku protivnost prema Mađarskoj i Bugarskoj, ima interesa da sa Srbijom dođe u dobre odnose. Možda će Rumunija, prilikom zaključenja mira, moći da pomogne Srbiji da dobije povoljnije uslove. Zasad su u Rumuniji spremni da Srbiji pomognu ekonomski, isporukom neke robe od životne važnosti. Iz razgovora sam stekao utisak da poseti pukovnika Petreskua Beogradu, ne treba pridavati veći značaj. S druge strane, kako njegova aktivnost, tako i aktivnost poslanika Popovića potvrđuju sumnju da dostavljajući svake ruke razvijaju svoju delatnost između Beograda i Bukurešta.“

¹¹¹ D. Petrović, navedeni članak, JIČ, br. 3—4, str. 45.

¹¹² AVII, Néa, br. 11/1-1, k. la.

Rajha bilo je potpuno jasno da bi ustupanje Banata Mađarima bilo u Jcom obliku, dovelo do krize ne samo kvislinške vlade u Beogradu već i rumunske u Bukureštu. Mađarsko-rumunske razmirice tinjale su još od ranije. Prema nekim izvorima, maršal Antonesku je još pre napada Nemaca na Jugoslaviju skrenuo pažnju Nojbaheru da bi predaja Banata Mađarima dovela do rata između Rumunije i Mađarske.¹¹³

Međutim, i Nemcima koji su Mađarima ranije obećali Banat, nije išlo u račun da to obećanje realizuju, ne samo zbog toga što su se tome protivili njihovi saveznici već što su imali i neke druge, veoma jake razloge: prvo, Banat su zbog plodnosti poljoprivrednih proizvoda nazivali „žitnicom Evrope“ i najsigurnije im je bilo da on bude pod njihovom upravom; drugo, nemačka nacionalna manjina u Banatu bojala se mađarskih veleposednika i njihovih prava na zemlju pa je uporno nastojala da osujeti mađarsku okupaciju Banata.

Kada je reč o delu srpske buržoazije u Srbiji, koja se otvoreno stavila u službu okupatora, treba istaći da je i ona na svaki način nastojala da se onemogući mađarska okupacija Banata, jer se bojala da bi to bila više aneksija nego okupacija. Znajući za to, nemačke okupacione vlasti u Srbiji, u svakoj pogodnoj prilici, kada nisu bile zadovoljne kvislinzima u borbi protiv oslobodilačkog pokreta, pretile su da će dovesti Mađare, Bugare i vojne efektivne NDH. Na sastanku od 12. avgusta 1941. u Zagrebu, između nemačkog generala Horstenaua i načelnika Štaba vojnoupravnog komandanta Srbije, razmatrane su, pored ostalog, posledice koje bi po Srbiju imalo okupiranje teritorije Banata od mađarskih vojnih snaga. U zapisniku je u vezi s tim zabeleženo: „U Srbiji postoji političko uznemirenje zbog predstojećeg ustupanja Banata Mađarima... Ovo ustupanje može izazvati pad vlade, a time dovesti do novih nemira.“¹¹⁴

Vlada Rajha, s obzirom na sve ove okolnosti, u proleće 1942. definitivno je zauzela stav da se Banat ne da Mađarima. I ne samo to. Radi ugušenja ustanka u Srbiji, predviđalo se da nemačkim jedinicama pomognu Bugari, Italijani i ustaške jedinice, dok su Mađari iz ove akcije tada potpuno isključeni. Međutim, nikakvih ozbiljnih kontakata nije bilo tokom 1941. pa ni kasnije između kvislinške vlade u Beogradu i Hortijeve vlade u Budimpešti. Mađarska štampa, na primer, na vidnim mestima je donela vesti da je generalu Milanu Nediću vojnoupravni komandant Srbije poverio mandat da obrazuje novu srpsku vladu, kao i to da će se Nedić i njegovi saradnici beskompromisno obračunati sa svim komunistima u Srbiji.¹¹⁵ Mađarski, italijanski, bugarski i rumunski fašisti, a posebno ustaški krugovi u NDH, na sve načine su pokušavali da utiču na vojno-političku situaciju u Srbiji. O svemu tome, Nemci su bili dobro obavestjeni. To se vidi i iz izveštaja vojnoupravnog komandanta Srbije od 16. septembra 1941. koji je uputio komandantu Jugoistoka: „Pri obrazovanju vlade (mislj na Nedićevu vladu — M. B.), morale su se uzeti u

¹¹³ Žarko Atanacković, *Vojvodina u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945*, 1950, str. 8
in AVII, NAV, N-T-312, r. 454, s. 803913-8; Zb. NOR, XII-1, 287.

¹¹⁵ Prema listu *Novo vreme*, 3. IX 1941.

obzir postojeće teškoće. Glavna nevolja je mešanje Hrvata, Mađara i Italijana u srpske probleme. Ovde je najopasnije žarište nemira. I Rumuni pokušavaju, pod izgovorom 'pružanja pomoći u železnim vratima', da dobiju južnu obalu Dunava. Ustupanje Banata Mađarskoj je nemoguće bez tačnog ugovora o isporuci životnih potreba, ne samo načelniku intendature k-ta Jugoistoka, već i za grad Beograd. Postoje čak jake pretenzije Mađara da izbiju na Jadran".¹¹⁸

Kasnije, za vreme novembarske okupatorsko-kvislinške ofanzive na oslobođenu teritoriju u zapadnoj Srbiji, mađarska štampa ponovo u najboljem svetlu piše o Milanu Nediću i njegovoj vladi, kako svim sredstvima pomažu Nemicima da se oružani ustanak u Srbiji potpuno uguši.¹¹⁷ Ali, istovremeno, mađarska vlada preko svog konzulata u Beogradu i oficira za vezu pri Štabu vojnoupravnog komandanta, protura vesti da je samo pitanje dana kada će njihove trupe okupirati Banat i tako doći do samog predgrađa Beograda. Zanimljivo je da se baš u to vreme na prvoj strani mađarskog lista „Ešti Ujšag” pojavila fotografija Lazara Markovića, bivšeg ministra u penziji Kraljevske jugoslovenske vlade i mađarskog fašističkog ministra pravde Radočajema.¹¹⁸

Banat, to žarište sukoba između kvislinga u Beogradu i fašističkih vlada u Budimpešti i Bukureštu, u kome su pripadnici nemačke narodnosti činili jedva petinu stanovništva i težili za formiranjem svoje države na ovom prostoru, dobio je vrlo brzo posle okupacije Jugoslavije svoj status. Naime, u vezi s ovim problemom održana je konferencija 5. juna 1941. u prostorijama Upravnog štaba vojnoupravnog komandanta, na kojoj su bili predstavnici vojnoupravnog komandanta, vodstva folksdojčera i Saveta komesara Milana Aćimovića. Postignut je sporazum da ovaj deo okupirane Jugoslavije dobije status autonomne administrativne jedinice u okviru Srbije.¹¹⁹ Uredbom o unutrašnjoj upravi u Banatu od 14. juna 1941, za dvanaest banatskih srezova formirano je nadležstvo podbana Dunavske banovine, sa sedištem u Petrovgradu, a 18. decembra 1941. u sklopu opšte organizacije uprave u okupiranoj Srbiji, Banat je postao jedan od

¹¹⁸ AVII, NAV, N-T-312, r. 454, s. 80402253-8; Zb. NOR, XII-1, 405. — U Hitlerovoj naredbi feldmaršalu Listu, 16. IX 1941, o ugušenju ustanka u Srbiji stajalo je i sledeće: „Mađarske, rumunske i bugarske suvozemne i vazduhoplovne snage ne mogu se upotrebiti za operacije bez prethodnog odobrenja vrhovne komande oružanih snaga, ali se ponudeni mađarski i rumunski čamci mogu pored dunavske flotile upotrebiti za osiguranje saobraćaja Dunavom. Njihovi zadaci imaju se regulisati uz odgovarajući raspored nemačke flotile, tako da se izbegne njihov međusobni dodir. Upotreba hrvatskih snaga u hrvatsko-srpskom graničnom prostoru odobrena je od strane hrvatske vlade i, prema tome, one se mogu koristiti” (Zb. NOR, 1-1, 427).

¹¹⁷ „General Nedić, kao predsednik Ministarskog saveta, prihvatio se zadatka da uguši komunističke požare, koji su se javljali na više strana, i da zavedene srpske mase ponovo vrati na put mirne saradnje. Pošto u tu svrhu srpska vlada nije raspolagala odgovarajućom oružanom silom i oružjem, okupacione nemačke vlasti su dozvolile da on organizuje dobrovoljne pomoćne odrede” (prema listu *Novo vreme*, 23. XI 1941).

¹¹⁸ AVII, Nća, br. 1/16-1, k. 1a.

¹¹⁹ Zb. NOR, XII-1, 153.

14 okruga. U stvari, tada su u Srbiji ukinute banovine: Dunavska, Moravska i Drinska i formirani okruži.

Neophodno je na ovom mestu dati i kraći prikaz odnosa srpskih kolaboracionista u toku drugog svetskog rata prema Kosovu, da bi se i na ovom primeru videle njihove velikosrpske i nacionalističke pretenzije. Odmah posle kapitulacije Kraljevine Jugoslavije teritorija Kosova i Metohije bila je rasparčana na okupacione zone kao i ostali krajevi naše zemlje. Iako je bilo neslaganja među partnerima u pogledu veličine teritorije koja bi pripala pojedinim okupatorima, zbog čega se vodila borba na diplomatskom planu, konačno je sredinom maja Kosmet podeljen na tri okupacione zone: bugarsku, italijansku i nemačku. Najveći deo teritorije Kosova i Metohije pripao je Italijanima, koji su okupacionu vlast organizovali uz pomoć kvislinške vlade u Tirani; deo gnjilanskog sreza, Kačanik i Siriničku župu okupirali su Bugari, a zbog važnosti rudnika Trepče, Nemci su zadržali za sebe srezove: zvečanski, lapski i vučitrnski. Kasnije, kada je bila obrazovana Nedićeva kvislinška vlada, postepeno su ovi krajevi uklapani u administraciju tzv. „vlade narodnog spasa“. A kada su formirani okruži u Srbiji krajem decembra 1941, ovi srezovi obrazovale kosovski okrug, sa sedištem u Kosovskoj Mitrovici.¹²⁰

Odmah posle svog konstituisanja, Savet komesara Milana Aćimovića počeo je da vodi „brigu“ o stanovništvu srpske nacionalnosti, koje je bilo nastanjeno u ovoj oblasti. Formalni povod su mu bili zločini albanskih fašista i mase izbeglica koje su iz ovih krajeva bežale u Srbiju, a stvarni motivi — velikosrpske aspiracije i pripajanje ovih delova Srbiji. U vezi s tim, Milan Aćimović, u svojstvu komesara za unutrašnje poslove, uputio je dva protesta nemačkim okupacionim vlastima. Prvi je poslat vojno-upravnom komandantu Srbije, generalu Fersteru, a drugi sredinom jula novom komandantu Srbije generalu Srederu. U protestnom pismu od 12. maja 1941. rečeno je pored ostalog: „Prema vestima koje sam dobio od izbeglih građana i činovnika sa teritorije Prištine, Kosovske Mitrovice, K. Polja, Novog Pazara i mnogih drugih mesta u tome kraju i oko toga kraja, sve vlasti administrativne, sudske i druge, izbačene su i proterane. Svu vlast na toj teritoriji preuzeli su arnauti, koji se za ove poslove nikada nisu spremali. Usled takvog stanja stvari, ne može biti ni reči o kakvom pravilnom funkcionisanju vlasti u ovim predelima, jer nove arnautske vlasti imaju čak i svoju miliciju i ona je počela da vrši nasilja nad celokupnim srpskim življem. U interesu reda, mira i stvaranja normalnih uslova za život, naročito omogućivanja obrađivanja zemljišta, kao i vršenja administrativnih, sudskih i drugih službi, potrebno je da se što pre sa ovakvim načinom rada prestane. To naročito i zbog toga što je u pitanju jedan dosta pasivan kraj, kome treba omogućiti snabdevanje sa potrebnim namirnicama.“¹²¹

¹²⁰ Službene novine, br. 96, 8. VIII 1941.

¹²¹ AVII, Nća, reg. br. 2/6, k. 91.

U daljem tekstu ovog dokumenta, kvislinški srpski predsednik moli komandanta Srbije da se na Kosovo uputi jedna komisija, koju bi sačinjavali: dva nemačka oficira, jedan činovnik Komesarijata i jedan žandarmerijski oficir, i da uz pomoć tamošnjih nemačkih vlasti ponovo uspostave vlast koja je i do tada funkcionisala. Iz citiranog pisma očigledno je da je Aćimović, sa svojim saradnicima, više bio zabrinut zbog toga što je stara jugoslovenska vlast bila zbačena i proterana i što Albanci nemaju iskustva u vođenju upravno-administrativnih poslova, pošto se za te poslove nikad nisu spremali, nego za sudbinu srpskog stanovništva, koja sticajem mnogih okolnosti stvarno nije bila laka.

Drugi protest Milana Aćimovića gotovo je identičan po sadržini sa prethodnim. Razlika je jedino u tome što se nešto više naglašavaju zločini nad srpskim stanovništvom.¹²² Međutim, zanimljivo je da paralelno s ovim protestima, vodeći kvislinški krugovi u Beogradu otvoreno ističu svoje težnje da cela teritorija Kosova bude pripojena Srbiji. To je već bilo nagovešteno u memorandumu Saveta komesara od juna 1941, u kome je izražena zabrinutost za sudbinu Kosova, kao i mnogih drugih krajeva okupirane Jugoslavije: „Hrvatska Država doprla je na prag Beograda; Albanija sa juga zahvatila je kolevku srpske slave i veličine: Kosovo, Metohiju, Rašku.”¹²³ Milan Nedić je bio još određeniji. U pismu Dankelmanu, od 8. septembra 1941, on otvoreno traži da se Kosovo pripoji Srbiji: „U vezi sa razgovorom koji sam imao s Vama, čast mi je dostaviti Vam u prilogu pod 1) Memorandum o Kosovskoj oblasti, zajedno sa jednom kartom na kojoj su detaljno ubeležene granice ove kotline, koja, kako sa gledišta geografsko-topografskog tako i sa gledišta političko-privrednog, čini jednu celinu. Zahvaljujući svom geografskom položaju, Kosovska oblast predstavljala je u srednjem veku jezgro srpske države i srpskog naroda, odnosno, kako to kaže poznati nemački pisac Teodor fon Ipen, 'bila centar i srce srpskog života'. Poznavajući Vaša nastojanja da putem razumevanja srpskih narodnih potreba za delo lojalne saradnje sa Velikim Nemačkim Rajhom, čast mi je zamoliti Vas da svojim visokim uticajem izvolite podupreti zahtev srpske vlade da oblast Kosova bude cela obuhvaćena u upravne granice Srbije.”¹²⁴

Nedić i njegovi ministri nisu zaboravili da istaknu i istorijat Kosova u srednjem veku, posebno vladavinu Nemanjića; poraz srpske vojske od Turaka na ovom tlu u poznatoj bici 1389. godine; zatim, prirodne i druge lepote ovog kraja, kao i mnoge druge pojedinosti koje su u vezi s tim mogle imati uticaja na ishod odluke nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji.

Međutim, Dankelman nije hteo ni da čuje za zahteve Nedićeve vlade. To je i razumljivo. Ova teritorija već je bila podeljena između saveznika sila Osovine. Videli smo da je najveći deo pripao Italijanima. Ceo predmet vojnoupravni komandant Srbije uputio je načelniku Upravnog šViba Haroldu Turneru, a ovaj je pozvao Nedića i saopštio mu da je zadatak

¹²² AVII, Nća, reg. br. 3/5, k. 88.

¹²³ AVII, Nća, br. 11/1-1, k. 1a.

¹²⁴ AVII, Nća, br. 6/1-3, K-1a.

njegove vlade da se bori za ugušenje oružanog ustanka, a ne da traži proširenje granica Srbije.¹²⁵ Tada je Nedić ovo pitanje skinuo sa dnevnog reda, ali ga je ponovo aktualizirao prilikom stvaranja planova o „Velikoj Srbiji“, pa je i na sastanku sa Ribentropom, od 19. septembra 1943, tražio da se, pored mnogih drugih krajeva, priključe Srbiji „krajevi oko Peći, Đakovice, Prištine i Prizrena, sva područja koja su do tada bila pod okupacijom italijanskih trupa“.¹²⁶

Interesantno je da u isto vreme kada Nedićeva vlada vodi akciju za priključenje Kosova Srbiji, albanski kolaboracionisti traže da celo Kosovo, to znači i srezovi: Kosovska Mitrovica, Vučitrn, Podujevo i Novi Pazar, koji su bili u sastavu Srbije, pod nemačkom kontrolom, budu vraćeni pod Italijansku okupacionu zonu, odnosno u sastav „Velike Albanije“. U periodu od maja do septembra 1941. u više navrata, albanski kvislinzi dolazili su u sedište vlade Komesara, a kasnije Nedićeve vlade i tražili da se „kosovski okrug“ pripoji — matici Kosovu. Međutim, rukovodeći kvislinški krugovi u Srbiji nisu hteli ni da čuju za njihove zahteve, pogotovu što su imali podršku od Nemaca, jer su ovi znali da delegati sa 'Kosova tako hrabro istupaju sa svojim predlozima zato što ih u tome podržavaju italijanske okupacione vlasti, koje su bile životno zainteresovane za rudnik Trepču. Konačno je jedna delegacija albanskih nacionalista došla sa svojim predlozima vojnoupravnom komandatu Srbije sredinom septembra 1941. O tome je ministar unutrašnjih poslova Aćimović podneo Nedića izveštaj sledeće sadržine: „Od pre izvesnog vremena boravi u Beogradu delegacija Albanske lige za Kosovo u svom kompletnom sastavu. Među njenim članovima nalaze se između ostalih: Badri Pejani, stari i dugogodišnji vođa albanskog komiteta na Kosovu, i novoizabrani vođa Albanske narodnosne grupe Ali Ferat Draga... G. Pejani je izjavio pa kraju da su oni već doveli u K. Mitrovicu potreban broj učitelja, profesora, sudija, lekara, policijskih činovnika i žandarma oficira, koji će uzeti svu vlast na Kosovu. Do sada su Albanci čekali da vide stav Beograda, ali su nailazili uvek na slabu volju srpske vlade da se nađe kompromisno rešenje po pitanju uređenja Kosova. Ovog puta, za udovoljenja svojih prava, oni će direktno pregovarati sa Nalcima. Ukoliko se, usled protivljenja srpske vlasti, ovo pitanje ne reši povoljno, Albanci će sa svojim organizovanim oružanim odredima uspostaviti ono što žele.“¹²⁷

Vojnoupravni komandant Srbije i njegov Upravni štab, nadležan za ova pitanja, kao što nije hteo da udovolji zahtevima srpskih, tako je odbio i albanske kolaboracioniste. Na Kosovu je ostao „status kvo“, dakle, teri-

125 AVII) NAV> N-T-501, 259/598-99.

¹²⁸ AVII, Nća, NAV, N-T-120, 61/49475-85, Zapisnik o razgovorima Ribentrop—Nedić, 19. IX 1943.

¹²⁷ AVII, br. 6/1-10, k-1a. — U daljem tekstu ovog dokumenta rečeno je i sledeće: „Iz ovog izlaganja vode Albanskog kosovskog pokreta vidi se da Albanci, sa svojim maksimalnim traženjima, idu ka potpunom oslobođenju Kosova od srpske vlasti. Saradnja srpskih vlasti sa albanskim, ukoliko je bilo, bila bi bez ikakvog značaja, jer bi celokupan aparat trebao da bude u albanskim rukama.“

torijalna podela između tri partnera: Italijana, Nemaca i Bugara. Posle kapitulacije Italije, deo koji je bio pod njenom okupacijom, bio je pod nemačkom vlašću. Međutim, kada je reč o okupiranoj Srbiji, treba istaći da su Nemci uvek insistirali na sporazumevanju između albanskih i srpskih kvislinga pa su svojim posredništvom organizovali više sastanaka u svim godinama okupacije. Prvi je održan 26. oktobra 1941. u kancelariji sreskog načelnika u Podujevu. Kao delegati su bili prisutni: Vinter iz Krajskomandanture u Kosovskoj Mitrovici i poručnik Martin Pošarnik; od albanskih nacionalista Ibrahim Ljutvi, podban, Džafer Deva i Rifat Spahija, sreski načelnik iz Podujeva. Od srpskih kolaboracionista: sreski načelnik iz Kuršumlije Popović Dragomir i delegat vojvode Koste Pećanca — Pećanac Milan. Predmet razmatranja na ovom sastanku bili su sukobi između četnika K. Pećanca i albanske milicije.¹²⁸

Još dva slična sastanka, posredstvom nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji, održana su tokom 1941. godine u sedištu bana Moravske banovine u Nišu. Prvi je održan 16. novembra i njime je rukovodio dr Georg Kisel, zamenik načelnika vojnoupravnog komandanta. Bili su prisutni i Milan Aćimović, kao predstavnik Nedićeve vlade, Košta Pećanac, ban Moravske banovine, i predstavnik albanske narodnosne grupe sa Kosova Ali Draga. I na ovom sastanku je razgovarano o sukobima između srpskih i albanskih nacionalista. Ali bilo je reči i o optužbama protiv Nemaca da u kosovsko-mitrovačkom srezu postavljaju u službu, pored ostalih, i Albance, koji su neprijateljski raspoloženi prema italijanskim okupacionim vlastima na Kosovu. Navodno da je lično grof Cano, italijanski ministar spoljnih poslova, zbog ovoga protestovao kod nemačkog ambasadora u Rimu, te je Ministarstvo spoljnih poslova Rajha naložilo vojnoupravnom komandantu Srbije da ovu celu stvar proveriti. Raspravljalo se i o zločinima četnika Koste Pećanca nad stanovništvom albanske nacionalnosti, nastanjenim u okolini Novog Pazara, kao i o represalijama nad srpskim stanovništvom na Kosovu.¹²⁹ Na sastanku od 17. decembra, koji je takođe održan u Nišu, bilo je reči i o „opasnosti od komunističke aktivnosti u delovima Kosova pod italijanskom i nemačkom vlašću“, kao i problemu izbeglica, koje su još neprestano pristizale sa Kosova u Srbiju.¹³⁰

Sukobi između srpskih i albanskih kolaboracionista, podgrevani su od nemačkih i italijanskih okupacionih vlasti, koje su trebale da održavaju „red i mir“. Ti međusobni nacionalistički obračuni neće prestati sve do kraja rata, pogotovo što su italijanski i nemački okupatori za sve to vreme dolazili u sukobe, odnosno na istom ovom području sukobljavali su se interesi dve savezničke sile Osovine.

¹²⁸ AVII, Nća, br. 35/2-1, k. 28.

¹²⁹ AVII, Nća, reg. br. 1/1-2, k. 88; *Novo vreme*, 5. XII 1941, Izjava Milana Aćimovića u vezi sa ovim sastankom.
wo AVII) Nća, k. 19, f. 6, dok. 22.

ODNOSI IZMEĐU KVISLINŠKE VLADE U BEOGRADU I IZBEGLIČKE KRALJEVSKE VLADE U LONDONU

Dve kontrarevolucionarne vlade: jedna jugoslovenska izbeglička u Londonu, koja je posle kratkotrajnog aprilskog rata ostavila narode Jugoslavije na milost i nemilost okupatoru, i druga Savet komesara, odnosno „vlada narodnog spasa“ u Beogradu, koja se stavila u službu nemačkog fašizma i verno mu služila za sve vreme drugog svetskog rata — stalno su optuživale jedna drugu za izdaju. Prva je priželjkivala pobedu Anglo-amerikanaca, kako bi se ponovo vratio u zemlju kralj i monarhija, a druga je želela pobedu sila Osovine. Obe su se maksimalno angažovale na uništenju narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji.

Na vest o formiranju Nedićeve vlade, emigrantska vlada u Londonu oštro je reagovala. Sva propagandna sredstva, radio i štampa, bili su angažovani kako bi se Nedić razobličio kao sluga okupatora. Krajem decembra 1941, na izričito traženje Draže Mihailovića, Milan Nedić, kao i mnogi drugi jugoslovenski generali koji su se stavili u službu okupatora, naredbom Đ. br. 25/41 lišeni su čina. Nešto kasnije, 7. avgusta 1942, kraljevska vlada, sa predsednikom Slobodanom Jovanovićem, preko Radio-Londona stavila je „pod slovo Z“ (zaklati, zadaviti, zarubiti) čitavu Nedićevu vladu i njenog ministra-predsednika.¹³¹ Postavlja se pitanje kakvi su bili motivi izbegličke kraljevske vlade. Da li je ona bila protiv službe okupatoru uopšte, a za borbu protiv fašističkih porobljivača. Sigurno je da nije bila ni za jedno ni za drugo. Njen ministar vojske i mornarice Dragoljub Draža Mihailović za sve vreme rata, sa svojim četnicima, posredno ili neposredno saradivao je sa okupatorom, pa i sa Nedićevom vladom, a borio se isključivo protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Razlozi ovakvog stava kraljevske vlade bili su druge prirode. Posredi je bila konkurentska borba za vlast. Nedić je maštao o stvaranju „Velike Srbije“ u okviru „Velikog Nemačkog Rajha“, a kraljevska vlada želela je Jugoslaviju predratnog tipa. I ne samo to, izbeglička vlada u Londonu morala je osuditi Nedićevu vladu i radi srpskog naroda i radi četničkog pokreta Draže Mihailovića, a i radi saveznika antihitlerovske koalicije.

Međutim, interesantno je da jugoslovenska kraljevska vlada, mada je stalno kritikovala Nedićevu vladu, ona je, praktično, sredstvima propagande preko kojih se obraćala narodima Jugoslavije i preko svog ekspo-

¹³¹ AVII, četnička arhiva, reg. br. 12/1-3, k. 260; Stanislav Krakov, *General Milan Nedić*, knj. druga, Minhen, 1968, str. 316—317.

nenta u Jugoslaviji Draže Mihailovića, pozivala na red i mir, kako narodne mase ne bi oružanom borbom izazvale okupatore. Dakle, slično kao i Nedićeva „vlada narodnog spasa“. Takvu politiku vodila je jugoslovenska izbeglička vlada već od prvih meseci okupacije. To se može videti i iz pisma Jovana Đonovića, delegata kraljevske vlade za Bliski i Srednji istok, koje je uputio svom potpredsedniku Slobodanu Jovanoviću, 22. avgusta 1941. godine: „Poručio sam im od strane Engleza da budu mirni, da ne napadaju Nemce i ne izazivaju represalije, i da će im se javiti kad treba da otpočnu akciju. Onda kad im se javi da otpočnu akciju, biće pomognuti avijacijom i drugim. Ne budu li poslušali, ne mogu se nadati nikakvoj pomoći... U svakom slučaju za nas je sada prerano da ma šta počinjemo, jer bi to povuklo strahovite represalije i istrebljenje našeg sveta. Englezi ovde svi se slažu sa tim. Stoga zasad jedino možemo sa nešto sredstava olakšati njihov život i savetovati da se primire i organizuju.“¹³² U sličnom stilu govorio je nešto pre toga, (12. avgusta 1941) preko Radio-Londona Dušan Simović, predsednik izbegličke jugoslovenske vlade. Iako je već bio primio prve vesti o borbama u zemlji, a o njima se pisalo u nekim listovima i govorilo preko radija, Simović je podvukao: „Braćo Srbi, pozivam vas, da stegnuta srca podnesete ovaj trnoviti put, Golgote, kojim sada prolazite. Uzdržite se od iskušenja i prenagljenih postupaka. Ne dozvolite neprijatelju koji vas vreba i traži ma kakav izgovor za svoja nedela, da vas veša i ubija. Sigurni u krajnju pobedu vaših moćnih saveznika i naše pravedne stvari koja je dobila vidno i praktično priznanje svuda u svetu, dostojanstveno sačekajte svitanje slobode.“¹³³

Iz ovih i mnogih drugih dokumenata potpuno je jasno da je izbeglička vlada bila kategorično protiv oružane borbe koju su vodili narodi Jugoslavije pod vodstvom njene KPJ. Čak je na ovaj način indirektno podržavana politika Nedićeve vlade, tj. da Srbi budu mirni i da „ne izazivaju Nemce“. Međutim, nije naš cilj da na ovom mestu ocenjujemo aktivnost izbegličke kraljevske vlade, jer to prevazilazi okvire naše teme. Hteli smo samo da na nekoliko primera pokažemo kakav je njen odnos bio prema Nedićevoj vladi i obratno, kao i to da su obe te „vlade“ pozivale na „red i mir“, a ne na oružanu borbu. A to je i te kako pomagalo nemačkim okupatorima. Zbog toga ćemo se više zadržati na reakciji „vlade narodnog spasa“ na kritike koje su na njenu adresu stizale iz Londona, i na pokušaju tokom 1943. da između te dve „vlade“ dođe do saradnje u izvesnim pitanjima. Nedić i njegovi ministri redovno su odgovarali na sve „optužbe“ jugoslovenske emigrantske vlade u Londonu. Za to su koristili radio, štampu, listove, časopise i druga propagandna sredstva. Na ovom planu bili su maksimalno potpomagani od nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji. Interesantna je u vezi s tim izjava Milana Nedića koju je dao 12. novembra 1941: „Londonski radio dao je juče uveče vesti o prilikama u Srbiji pa je izneo potpuno netačno tvrđenje kako su, tobož, nemačke vlasti pregovarale s pukovnikom D. Mihailovićem. Međutim, suprotno tome, istina je da je D. Mihailović slao svoje posrednike kako meni tako i nemačkim

las AVII) mf; B/1> 623—624.

¹³³ AVII, Ka-180-1-53.

vlastima radi pregovora... U vezi sa ovim izjavljujem da sam prilikom obrazovanja moje vlade pokušao da sve srpske nacionalne snage ujedinem radi spasa naroda i otadžbine, pa sam u tom cilju pregovarao sa Kostom Pećancem i D. Mihailovićem. Pećanac je tada pokazao mnogo ljubavi za svoj narod i svoju rodnu grudu i odmah se izjasnio spremnim da pomogne moja nastojanja oko zavođenja reda i mira u srpskom narodu. Što se tiče D. Mihailovića, i on je izjavio da želi da saraduje na uništenju elemenata nereda, pa je u tu svrhu primio i novac od srpske vlade. Međutim, on je istovremeno pregovarao sa komunistima o čemu ima pismenih dokaza i na terenu je aktivno sa njima saradivao."¹³⁴

Pored Nedića i njegovih ministara, na „optužbe“ iz Londona odgovarao je i Dimitrije Ljotić, vođa „Zbora“ i komesar za obnovu Smedereva. On je u članku „Nedić i neko drugi“, koji je objavljen u *Našoj borbi*, od 26. aprila 1942, oštro osudio sve one koji preko radija i štampe nazivaju Nedića izdajnikom. Ljotić osuđuje kraljevsku vladu što ona 1. novembra 1940. nije prihvatila Nedićev memorandum. Da je do toga došlo, kako on navodi, ne bi bilo 27. marta, ni 6. ni 15. aprila, ne bi bilo okupacije: „Bila bi naša država cela, slobodna i velika, a narod ne bi doživeo ova stradanja i ove muke koje je do sada doživeo, ni one koje još stoje pred njim.“¹³⁶ Naročito oštro reagovanje Nedićeve vlade bilo je na vest da su ona i njen predsednik stavljeni pod slovo „Z“. Svi najviši funkcioneri „vlade narodnog spasa“ u to vreme u svojim govorima pominjali su i ovo pitanje. Srpski kvislinški predsednik odgovorio je lično, otvoreno i oštro, uputivši 28. juna 1942. kraljevskoj vladi u Londonu tzv. Poslanicu našim beguncima u tuđini. Tu je, između ostalog, rekao: „Danas se obraćam vama, nesrećnici, ratni krivci i begunci s bojnog polja, bezumni Srbi — nesrbi, upropastitelji svoga rođenog naroda. U ime Srbije hoćemo da vam otvoreno kažemo reči teške optužbe, koje će pasti na vaše glave, kad već nemate pameti ni razuma, niti savesti, da bi vas one same do sada kaznile ... Jer, ne samo da nemate hrabrosti na ovo da odgovorite, vi nemate ni obraza, vi šaka maloumnika, za nekoliko dana srušili ste sve što su jadni Srbi decenijama zidali.“¹³⁶ Istu temu pomenuo je Nedić i 8. avgusta 1942. u govoru preko Beogradskog radija. Na početku je ponovio da stanovništvo Srbije treba da čuva red i mir; da poštuje odluke „vlade narodnog spasa“ i nemačkih okupacionih vlasti, a potom je naročito istakao: „Vlada narodne propasti u Londonu, Radio-London, sav je zapenušao. Svako veče osuđuju na smrt sve one kod nas koji ne misle kao oni; koji više vole svoj nesrećni namučeni narod, nego besnu, pijanu londonsku gospodu. On svako veče meće pod slovo „Z“ sve naše istaknute ljude, koji predano

¹³⁴ *Novo vreme*, 13. XI 1941.

¹³⁵ *Naša borba*, 26. IV 1942. — U daljem tekstu članka Ljotić piše: „Razumljiv je taj stav i prema pukovniku Mihailoviću. Naša izbeglička gospoda u Londonu igraju sad na njegovu kartu, da bi, s jedne strane, sebi kao bednim izbeglicama podigli vrednost, a da bi, s druge strane, gurnuli nesrećni naš rod u naše uzaludne patnje, a opet otuda izvlačili koristi za svoj izbeglički položaj.“

¹³⁶ *Ponedeljak*, 29. VI 1942.

služe svojoj zemlji, a ne interesima londonskog sitia. Proizilazi da osuđuju na smrt čak i žene."¹³⁷

Tako je sve do proleća 1944. kvislinška štampa bila prepuna raznih članaka, izjava, govora i odgovora, koje su objavljivali Nedić, njegovi ministri i drugi kvislinški funkcioneri, kritikujući izbegličku jugoslovensku vladu, a i vladu Velike Britanije, zbog propagande koja je odande dolazila protiv kvislinške uprave u Srbiji. I u svom govoru, održanom 11. decembra 1941. godine pred jednom deputacijom srpskih seljaka, Nedić je ponovo napao jugoslovensku izbegličku vladu, Dražu Mihailovića i njihove simpatizere.¹³⁸ U govoru, opet, koji je održao preko Radio-Beograda 10. februara 1943. godine, Nedić je pozvao seljake da ne slušaju one iz Londona, koji od njih traže da ne obrađuju svoja polja. Naročito oštro napao je emigrantsku vladu u govoru održanom 25. marta 1943. povodom dvogodišnjice pristupanja Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu. Tom prilikom nazvao ju je grobarem Srbije, srpskog naroda i njegove dece, te joj je, sem toga, prebacio da čas podržava Dražu Mihailovića, čas opet komuniste, odnosno da je čas uz Engleze i Amerikance, a čas uz Sovjetski Savez. Konačno je napomenuo da je rad pučista i te vlade bacio Srbiju i Srbe u veliku nesreću i naneo im teške gubitke.¹³⁹ Stav Nedićeve vlade prema tadašnjim političkim emigrantima, dakle, i prema jugoslovenskoj

¹³⁷ *Novo vreme*, 9. VIII 1942. — U daljem tekstu Nedićevog govora rečeno je i ovo: „Londonska, jugoslovenska vlada, vlada narodne propasti, u kojoj, po nesreći, sede i Srbi: Slobodan Jovanović, Miša Trifunović, Grolovi i drugi, zapela je da na taj način stvori taj drugi front za Englesku na Balkanu. A što bi u tom slučaju srpski narod bio istrebljen, što se to tih bednika i odroda tiče.”

¹³⁸ *Novo vreme*, 10. XII 1942. — List *Srpski narod*, 1. XI 1942, u članku „Zašto London napada generala Nedića” piše pored ostalog: „Samozvana vlada (jugoslovenska) vrši komična postavljenja i proizvodstva, izmišlja prave cirkuse sa D. Mihailovićem i sa trupama koje postoje samo u njihovim snoviđenjima. Sada je pak London osuo paljbu na generala Nedića zbog njegovog dela najvišeg i najčistijeg rodoljuba, koji je spasao srpski narod. Ova ofanziva londonske štampe protivu generala Nedića najbolje dokazuje, s jedne strane, da je neprijateljstvo Engleske prema nama ostalo isto, nepromenjeno.” U članku pod naslovom: „Obračun generala Nedića s buntovnicima”, *Ponedeljak*, 21. XII 1942, piše: „London vas, braćo i sestre, opet zove u građanski rat, opet vas gura u samoubistvo.”

Isa Novo vreme, 26. III 1943. — Nedić je naveo optužbe, zbog čega naročito optužuje emigrantsku vladu u Londonu: „Optužujem vas, prvo, što ste izvršili puč od 27. marta 1941, koji je bio zavera ne protiv namesništva i tadanje vlade, ne protiv Nemačke, već protiv opasnosti svoje rodene zemlje i protiv života protiv svog rođenog naroda; drugo, što niste prihvatili pakt od 25. marta, dva dana ranije sklopljen, pakt koji je obezbeđivao ne samo mir i bezbednost našoj zemlji nego i neku celinu, neku slobodu i spokojan život našem narodu; vi ste sve to uništili prihativši jevrejsku krilaticu: ‚bolje rat, nego pakt’; treće, što ste zemlju gurnuli za tuđ račun, pa kukavički pobjegli sa bojnog polja, izneverili zastavu i ostavili vojsku, narod i državu obezglavljen; četvrto, što ste naredili vojsci bezuslovnu kapitulaciju, a posle je preko londonskog radija gurali u sulude i zločinačke avanture, koje je strahovito platilo neđužni srpski narod; peto, što ste posle bezuslovne kapitulacije, koju ste vi naredili, izmislili nekakvu vrhovnu komandu u otadžbini, pronašli Dražu Mihailovića, izmislili jugoslovensku vojsku itd.”

izbegličkoj vladi u Londonu, vidi se i iz činjenice da je „vlada narodnog spasa“, na sednici od 24. jula 1943, nakon debate, prilikom koje su se članovi vlade podelili u 3 grupe u pogledu saradnje sa Nemicima, prihvatila Uredbu o konfiskaciji imovine političkih emigranata. Tom prilikom se Nedić, sa većinom svojih ministara, izjasnio za punu saradnju sa Nemicima i bezuslovno prihvatanje pomenute uredbe.¹⁴⁰

Međutim, naročito su bila oštra reagovanja u kvislinškim krugovima u Beogradu posle bombardovanja pojedinih gradova u Srbiji od strane anglo-američkih aviona. Prema informaciji koju je donelo *Novo vreme*, u broju od 23. oktobra 1943, samo od bombardovanja Niša, 20. oktobra, poginulo je 250 stanovnika ovog grada.¹⁴¹ Pošto su mnoge kritike bile upućene kvislinškom listu *Novo vreme* i uopšte kvislinškoj štampi, koja je lažno prikazivala vojno-političku situaciju u svetu i u zemlji, Stanislav Krakov, glavni i odgovorni urednik *Novog vremena*, dva puta se pojavio u roku od mesec dana pred mikrofonom Radio-Beograda: 30. novembra i 29. decembra 1943. godine. Pod naslovom „Moj prvi odgovor Londonu“ i „Moj drugi odgovor Londonu“, Krakov je pokušao da „dokaže“ da je tadašnja beogradska štampa u službi srpskog naroda; da objektivno prikazuje prilike u Srbiji i da dosledno sprovodi liniju i politiku „vlade narodnog spasa“, na čelu sa Milanom Nedićem.¹⁴²

Svoj stav prema jugoslovenskoj izbegličkoj vladi u Londonu, Nedić, sa svojim saradnicima, bitno nije menjao ni u toku 1944. godine, kada je bilo očito da će Nemačka izgubiti rat. Tako je 7. marta iste godine, u govoru održanom prilikom prijema izaslanstva srpskih izbeglica, najoštrije napao generala Dušana Simovića i okarakterisao ga kao čoveka koji se u roku od 24 časa od ultramonarhiste pretvorio u „boljševika“ pa ga je, sem toga, nazvao bezumnikom.¹⁴³ Zanimljivo je istaći da protivno ovakvom svom stavu prema pomenutoj vladi u Londonu, Nedić se kao kvislinški ministar-predsednik nije nikada izjasnio (prema onome što je zabeleženo u kvislinškim i nemačkim izvorima i kvislinškoj štampi) kao protivnik kralja Petra II. Štaviše, prilikom dogovora, koji je 3. marta 1944. godine imao u Beogradu, sa svim komandantima Srpske državne straže iz unutrašnjosti i višim oficirima Štaba komande te formacije, održao je govor, u toku kojeg je, navodno, uzviknuo: „Živeo kralj Petar II“,

¹⁴⁰ Arhiv SUP Srbije, BDS, neregistrovano, Šeferov izveštaj od 25. VII 1943. — Interesantno je navesti još nekoliko napisa u kvislinškoj štampi Srbije protiv izbegličke vlade. *Novo vreme*, 15. IV 1943, piše: „Pre dve godine, na dan 15. aprila 1941, bivša jugoslovenska vlada izvršila je nečuveno izdajstvo prema srpskom narodu, jer je toga dana kukavički pobjegla iz zemlje i sramno napustila vojsku i narod, ostavljajući ih nesrećnoj i zloj sudbini, za koju je ova vlada bila jedino kriva i zločinac.“ Isti list 29. VI piše o novoj jugoslovenskoj vladi u Londonu na čelu sa Trifunovićem; u broju od 12. VII da je u Londonu obrazovan jugoslovenski emigrantski odbor, a 15. VIII 1943. o svadama u emigrantskoj vladi u Londonu itd.

¹⁴¹ *Novo vreme*, 23. X 1943. — U jednom kvislinškom dokumentu od 25. X 1943. dat je spisak 104 poginula radnika u Niškoj radionici.

¹⁴² *Novo vreme*, 30. XI 1943, i 29. XII 1943.

¹⁴³ *Novo vreme*, 8. III 1944.

a zatim je dodao: „Za kralja smo svi, i četnici, i SDS, i SDK, pa zašto da se međusobno borimo”.¹⁴⁴ Bugarski oficir za vezu pri Štabu vojnoupravnog komandanta Srbije tih dana je poslao izveštaj svojoj komandi u Sofiji, u kome je, pored ostalog, rečeno da je Herman Nojbaht obavestio Milana Nedića da se pronose glasovi da kralj Petar II namerava da se sa pratnjom spusti padobranom u Stab Draže Mihailovića i da je Nedić navodno izjavio: „Još nije vreme da se kralj vrati u Srbiju.”¹⁴⁵

Sve ove policijske izveštaje, pa i izveštaj bugarskog oficira za vezu primamo sa rezervom. Jer ni u jednom drugom dokumentu nismo mogli naći sličnu izjavu srpskog kvislinškog predsednika. Sigurno je, međutim, da je u to vreme bilo različitih nagađanja i pretpostavki, jer se vojno-politička situacija iz dana u dan menjala u korist antihitlerovske koalicije. Komanda Jugoistoka, čije je sedište bilo u Beogradu, predviđala je, na primer, da bi se Anglo-Amerikanci mogli iskrcati negde na Jadranu, pošto se i inače u to vreme očekivalo da Saveznici otvore Drugi front. S tim u vezi kružile su razne vesti pa i ta da bi se kralj negde u Jugoslaviji mogao spustiti padobranom u štab Draže Mihailovića. Ali sve su to bile neproverene informacije, koje je nemačka obaveštajna služba, ipak, zabeležila u svojim izveštajima.

Međutim, kada je reč o odnosu Nedićeve vlade prema izbegličkoj jugoslovenskoj vladi u Londonu u toku drugog svetskog rata, treba istaći, uprkos činjenici što su se ove dve kontrarevolucionarne garniture međusobno optuživale, da je, ipak, srpski kvislinški predsednik pokušao da sa vladom u Londonu uspostavi kakve-takve kontakte. To više nisu bila nagađanja, već činjenica, o kojoj postoje sačuvana autentična dokumenta. Nedić je u vezi s tim pred istražnim organima posle rata izjavio sledeće: „U toku okupacije nisam imao veze sa emigrantskom vladom, sem što sam jednom prilikom dobio poruku preko sina pok. Miće Jankovića, biv. pukovnika, — koji je bio bankarski činovnik, od Ilije Šumenkovića jugoslovenskog poslanika u Ankari, koji mi je poručio usmeno: da kraljevska vlada u Londonu odobrava postupke moje vlade.”¹⁴⁸

Iz ovog citata vide se dve stvari: prvo, da Nedić ne poriče da je imao izvesne kontakte sa izbegličkom vladom u Londonu preko njene ambasade u Ankari; drugo, neupućeni čitalac na osnovu ove izjave mogao bi zaključiti da je ovo bila samo naivna i slučajna veza. Ipak nije bilo tako. To pokazuju publikacije mnogih emigranata, na primer, Boška Kostića, Stanislava Krakova, Jovana Trišića, Petra Martinovića i drugih, čije smo navode već citirali u prethodnom tekstu, ali uz naročitu opreznost, proveravajući i upoređujući svaki podatak sa drugim pouzdanim izvorima. To su bili uglavnom funkcioneri koji su zauzimali odgovorne položaje u Nedićevom kvislinškom aparatu. Kada pišu o svom bivšem predsedniku, prilično su pristrasni i neobjektivni, ali ne mogu da zaobiđu činjenicu da

¹⁴⁴ Arhiv SUP Srbije, BDS, neregistrovano, Izveštaj dr Šefera, 10. marta 1944.

¹⁴⁵ Isto, Šeferov izveštaj od 20. marta 1944.

¹⁴⁶ AVII, Nća, br. 16/7-3, k. 1, Zapisnik o saslušanju Milana Nedića, 9. I 1946; isti izvor. Arhiv SUP Srbije, Nedićev dosje, neregistrovano.

je Nedić u jednom periodu svoje vladavine, verovatno kada je uvideo da će Nemci biti pobeđeni u drugom svetskom ratu, pokušao da uspostavi saradnju sa izbegličkom vladom u Londonu. Ali, pored emigrantske literature, postoji i jedan broj dokumenata — šifrovanih depeša, koje bolje osvetljavaju celo ovo pitanje.

Upravo, preko Boška Kostića, šefa kabineta ministra privrede u Nedićevoj vladi, koji je ujedno bio i Ljotićev lični sekretar, Nedić i Ljotić su u dva maha tokom 1942. i 1943. godine pokušavali da preko Ambasade izbegličke jugoslovenske vlade u Turskoj uspostave veze s tom vladom. Da bi Kostić imao pokriće pred Nemcima zbog čega putuje van zemlje, dat mu je nalog da kao delegat Srpskog crvenog krsta otputuje za Tursku i tamo sklopi ugovor o uvozu pamuka u Srbiju, kako bi se, navodno, obezbedila odeća za izbegličku decu. Stvarni cilj njegovog putovanja bio je da po nalogu Nedićeve vlade uspostavi kontakte sa Ambasadom izbegličke kraljevske vlade i s engleskom obaveštajnom službom u Ankari; da im preda informacije o prilikama u Srbiji; poruku za kraljevsku vladu, a ujedno da otuda donese druge poruke i informacije za Nedićevu vladu i četnički pokret Draže Mihailovića.¹⁴⁷

Prema onome kako Kostić navodi u publikaciji „Za istoriju naših dana“, on je prvi put pošao u Tursku februara 1942. Tamo se zadržao nekoliko meseci. Svoj deo posla po državnoj liniji „uspešno“ je obavio, ali je odmah uspostavio kontakt i sa Ambasadom izbegličke jugoslovenske vlade u Ankari. Vodio je razgovore sa ambasadorom Ilijom Šumenkovićem, savetnikom poslanstva Tomazom, sekretarima Rafailom Arnerijem i Nikolajevićem i vojnim izaslanikom potpukovnikom Milošem Bankovićem. A u Carigradu, gde je bio smešten konzulat, Kostić tvrdi daje razgovarao sa generalnim konzulom Ljubom Hadži-Đorđevićem, konzulom, majorom Vladimirom Perićem i Đolovićem i atašedom za štampu Lukom Lukovićem. Kostić takođe ističe da pismena dokumenta nije smeo nositi sa sobom, već je na prvom tajnom sastanku Ljubi Hadži-Dorđeviću izdiktirao na magnetofon poruku iz Beograda sledeće sadržine: „Nedić i Ljotić poručuju da su se primili preteškog i nezahvalnog zadatka u cilju spasavanja srpskog naroda, kome preti opasnost potpunog istrebljenja. Oni ostaju verni svome kralju, koga nikada nisu i neće izneveriti... Prikazao sam mu kako je zajedničkim nacionalnim snagama pošlo za rukom da unište Titovu 'Užičku republiku'; kako je posle toga došlo do legalizacije nekih četničkih odreda i kako Nedić i Ljotić sve čine od samog početka da dođe do jedinstva u nacionalnom frontu prema komunistima. Nedić i Ljotić smatraju da đeneral Mihailović treba i dalje da ostane ilegalan i da pitanje od opšteg narodnog interesa zajednički rešavaju da bi se što više spasio srpskih glava.“¹⁴⁸

Pitanje je da li je intepretacija poruke Nedićeve vlade bila baš ovakva, ali, po svemu sudeći, mogla je biti približno takva. Kostić ne krije da su vojni izaslanik Banković i major Perić oštro kritikovali Nedića što

¹⁴⁷ B. Kostić, n. d., 73—92.

¹⁴⁸ Isto, str. 75.

se stavio u službu okupatora, ali je ipak njihovu poruku Draži Mihailoviću preneo preko njegovih simpatizera, beogradskih novinara Borivoja Gavrilovića i Jovana Lazarevića.¹⁴⁹

Drugo putovanje u Tursku, kao što Kostić tvrdi, bilo je juna 1943. Tamo je ostao do kraja godine. Ističe da je kontaktirao sa istim ličnostima iz Ambasade izbegličke jugoslovenske vlade. Jedina promena je bila u tome što je umesto generalnog konzula Ljube Hadži-Đorđevića, imenovana nova ličnost. Najinteresantniji podatak iz ove knjige je taj kada Kostić, kvislinški „diplomata“, navodi da je ovom prilikom preneo Nedićevu poruku kralju Petru II, koju su na magnetofon snimili Luković i Perić, i da je odmah telegrafski prenetu u London: „Vaše veličanstvo, ja činim sve što je u mojoj moći da spasem što je moguće više srpskih života. Propaganda iz Londona sprečava me u mom poslu. Ne smeta to što me napada, jer to čini moj teški zadatak sa okupatorom lakšim. Ali ja molim da me vi ne tretirate kao Kvislinga i Pavelića, koji je do danas uništio oko 600.000 Srba u ‚Nezavisnoj Državi Hrvatskoj‘. Znam da u redovima srpskih oružanih snaga ima oko 80% oficira i ljudi koji pripadaju pokretu đenerala Mihailovića i koji će se pripojiti njemu kada vreme za to dođe, da pomognu oslobođenju svoje zemlje. Ja sam spreman da predam vlast đeneralu Mihailoviću kada Nemci odu, da bi se održao zakon i red u zemlji dok se legalna vlada i Vaše veličanstvo ne povrate. Radi toga, molim Vas da delujete na đenerala Mihailovića da ne preduzima pre-rane represalije nad nezaštićenim stanovništvom. Svaka nemačka glava je draža nego sto srpskih. Za mene, međutim, svaka pojedinačna glava je draža nego sto nemačkih. Posle oslobođenja zemlje spreman sam da izađem pred Narodni sud. Za moja dela istorija će da sudi najbolje.“¹⁵⁰

U vezi sa ovim citatom mogla bi se postaviti dva pitanja: prvo, da li je uopšte tada jedna ovakva poruka iz Beograda, preko Ambasade u Turskoj, prenetu izbegličkoj jugoslovenskoj vladi u Londonu. Ako je i postojala, da li je njena sadržina bila ovakva ili slična; drugo, ako je već takva ili slična poruka upućena, zbog čega baš tada, u drugoj polovini 1943, Nedić odlučuje da se obrati kralju Petru II Karađorđeviću. Sma-

¹⁴⁹ Isto.

¹⁵⁰ B. Kostić, n. d., 114. — Kostić piše između ostalog: „Na sledećem sastanku, po izričitoj želji Nedića i Ljotića, kao najstarijem našem diplomatskom predstavniku, Luki Lukoviću, saopštio sam sledeće: ‚Nedić i Ljotić su spremni da pomažu D. M. sa oružjem, municijom, odećom i novčano, da on i dalje vrši svoju organizaciju. Mole, da se D. M. sa koliko god oružanih snaga želi, skloni na jednu određenu teritoriju. Ni jedno postavljanje komandanata u SDK i SDS, kao i ostalom četničkom aparatu, neće se izvršiti bez njegove saglasnosti; traže da se iz zasede ne ubijaju Nemci, pošto oni za jednog Nemca ubijaju 100 Srba, a za ranjenog 50. Nedić i Ljotić nisu u mogućnosti da tu odmazdu spreče. Zamolio sam Lukovića da se ovo u najvećoj tajnosti saopšti Nj. V. i kraljevskoj vladi.‘“ U daljem tekstu Kostić navodi da se 4. decembra 1943. ponovo vratio u Beograd: „Moj referat Nediću i Ljotiću bio je ukratko, sledeći: Poruke od njih dobijene, u potpunosti isporučene. Posao za Srpski crveni krst, blagodareći prijateljima, zaključen. Strana štampa sve više piše o Titu; mnogi ga listovi predstavljaju kao velikog borca za demokratiju. Saveznici ne priznaju D. M. Imam utisak da među našima u Londonu ne vlada jedno mišljenje s pogledom na naša pitanja.“

tramo da nije teško odgovoriti ni na jedno ni na drugo pitanje. Pre svega, postoje dva telegrama iz tog perioda koja su upućena iz Carigrada sa potpisima „Perić i Luković" u kojima se ukratko interpretira sadržina teksta koji Boško Kostić navodi, što nam daje osnova da zaključimo da je takva ili slična poruka iz Beograda stvarno upućena. U telegramu od 9. jula 1943. govori se o vojno-političkoj situaciji u Srbiji; o raspoloženju stanovništva u vezi sa najavljenom kraljevom ženidbom; zatim, o stavu Nedića i njegove vlade u vezi s ovim pitanjem pa se dodaje: „Iako je ženidba lična stvar kraljeva, Nedić, veran podanik kralja, izveštava da to ne treba sada da čini u interesu dinastije i zemlje, a s obzirom na očajno stanje u kojem se nalazi srpski narod... Nedić je kralju veran i čini sve da spase što se spasti može i o čemu će biti reči posle rata. Ne traži ni pomilovanje ni aboliciju, traži samo da se izvede pred sud i da sud da o njemu reč za vreme okupacije. Moli da se ostavi da radi i ako se šta od njega želi da mu dostavimo. Moli da se napada što više, jer je to za njega bolje kod Nemaca, ali da se ne upoređuje sa Pavelićem, jer se zbog njega i primio da sastavi vladu i sprečio tlačenje Srba."¹⁵¹

Drugi telegram, samo dan kasnije upućen iz Carigrada ćifrovanom depešom u London, prispeo je u sedište jugoslovenske izbegličke vlade 11. jula u 15,10 časova. U stvari, on je bio nastavak poruke primljene iz Beograda: „Srbi su do sada izgubili preko milion ljudi. Streljanja se vrše stalno i Nedić ne može da ih spreči i od 1. do 20. juna streljano je preko 3.000 stanovnika. Sve trupe, koje je do sada uspeo (Nedić) da spremi, koje su već sada 80% za Dražu Mihailovića, staviće njemu na raspolaganje, njemu ili nekom drugom licu koje se odredi i kada za to dođe momenat. Nedić je takođe za Jugoslaviju, ali ne za onakvu kakva je bila. Treba odrediti granice svakoga plemena, pa neka svako uredi svoju teritoriju kako hoće. Molim, javite kakav odgovor imate za Nedića."¹⁵²

Nismo mogli naći nijedan drugi dokumenat sličan ovima koje smo citirali. Pretpostavljamo da ih nije ni bilo. Ali već citirana fakta su neoborivi dokazi da je Nedić iz izvesnih razloga tražio da popravi svoje odnose sa izbegličkom jugoslovenskom vladom u Londonu, koju je do tada beskompromisno napadao. Takođe nismo mogli naći odgovor iz Londona na citirane telegrame. Možda emigrantska vlada nije ni pridavala neku pažnju Nedićevoj poruci. A mogao je vrlo lako odgovor biti i negativan po svom sadržaju, te ga je Kostić u svojoj knjizi prečutao. Jer, na jednom mestu svoje „studije" on navodi kakvu je poruku za Nedića i Ljotića doneo iz Carigrada, odnosno Ankare, pa u vezi s tim kaže: „Strana štampa sve više piše o Titu. Mnogi ga listovi predstavljaju kao borca za demokratiju. Saveznici napuštaju Dražu Mihailovića. Imam utisak da među našima u Londonu ne vlada jedno mišljenje s pogledom na naša pitanja."¹⁵³

¹⁶¹ AVII, reg. br. 16/2-1, k. 275, četnička arhiva šifrovan telegram poslan iz Carigrada 9. jula 1943. u 13,20^h, primljen u Londonu 10. jula u 12,10^h.

¹⁵² AVII, reg. br. 17/2-1, k. 275, četnička arhiva šifrovana depeša, str. pov. br. 366.

¹⁵³ B. Kostić, n. d., 114.

Jovan Trišić, u citiranoj knjizi na str. 70, tvrdi da je pomenutu poruku kralju Petru II Nedić uputio u avgustu 1943. i da je proveravajući njenu autentičnost, 7. maja 1957. uputio pismo kraljevoj kancelariji u Londonu, kao i to da je jedan deo njene sadržine glasio: „Molim, Vaše Veličanstvo, da naredi Draži Mihailoviću da samnom sarađuje, jer on to do sada nije hteo.“¹⁵⁴ Stanislav Krakov u svojoj prvoj knjizi o Nediću, na str. 89, navodi da je pomenuta Nedićeva poruka stigla u London u septembru 1943. Međutim, reč je ipak, samo o onoj koja je 9. i 10. jula upućena iz Carigrada šifrovanom depešom Vladimira Perića i Luke Lukovića. Svi emigranti koji su pisali o Nediću, ovo su navodili ne na osnovu dokumenata, već na osnovu sećanja svojih ili nekih drugih ličnosti koje su u to vreme bile dobro obavestene.¹⁵⁵ Zanimljivo je napomenuti da je Konstantin Fotić, bivši poslanik vlade Kraljevine Jugoslavije kod Društva naroda, a kasnije poslanik u Vašingtonu, početkom oktobra 1943. dao preko Radio-Njujorka jednu izjavu o prilikama u Srbiji, kao i ocenu rada Nedićeve vlade. U toj oceni rečeno je, pored ostalog, da se Nedić ni u kom slučaju ne može tretirati kao izdajnik i da se ne može upoređivati sa Kvislingom, Petenom i Antom Pavelićem. Ako je tačno interpretiran Fotićev govor, onda bi se moglo zaključiti da je i on bio obavestjen o porukama iz Beograda i Carigrada, pa je na ovaj način hteo da da izvesnu satisfakciju Milanu Nediću, koji se trudio da „objedini sve nacionalne snage u borbi protiv komunizma“.¹⁵⁶

Na drugo pitanje, o motivima koji su podstakli Nedića da šalje poruku kralju Petru II u London, takođe nije teško odgovoriti. Nedić je tokom 1941, 1942, pa, možda, i u prvoj polovini 1943. još verovao da će Nemci pobediti. Zbog toga je i pristao na otvorenu saradnju sa okupatorom. Ali već 1943. godine, koja je bila prelomna u drugom svetskom ratu, retko kome, ko je iole pratio politička zbivanja u svetu, nije bilo jasno da će Nemci rat izgubiti, naročito posle poraza kod Staljingrada i kapitulacije Italije. Teško je poverovati da i Nediću to nije bilo jasno i to ga je sigurno zabrinjavalo, zbog čega je pokušao da popravi svoj veoma težak položaj. Kontakti Nedića sa Dražom Mihailovićem, slanje ljudi u ino-

¹⁵⁴ J. Trišić, n. d., 70. — Trišić tvrdi da je sličnu poruku Nedić uputio jugoslovenskoj izbegličkoj vladi preko Švajcarske i da je tamo stigla početkom 1943. O tome piše u svojoj knjizi Martin David: „Ally Betrayed“ (Izdani saveznik), 1946, str. 156—157. Nismo mogli naći potvrdu ovoga bilo u kom drugom izvoru, zbog toga ovu informaciju, kao i mnoge druge u emigrantskoj literaturi treba primiti sa rezervom.

¹⁵⁵ S. Krakov, n. d., 89. — Krakov na ovom mestu citira izjavu dr Milana Gavrilovića, poslednjeg poslanika Kraljevine Jugoslavije u Moskvi, koju je dao u pomen M. Nediću, priredjen 29. aprila 1961. u Čikagu (SAD): „U svom izveštaju kraljevskoj vladi u Londonu, odmah po padu Italije, general Nedić kaže da je on tamo, u zemlji, posmatrajući Nemce, tačno znao da su i sami Nemci svesni da su izgubili rat i da je i njegovo uverenje da ga sigurno gube. Zato on moli kraljevsku vladu da sve učini da dođe do sporazuma između njega i generala Mihailovića. Ovaj je sporazum, kaže general Nedić u izveštaju, od bitnog interesa za srpski narod.“

¹⁵⁶ Arhiv SUP Srbije, BDS, neregistrovano, Šeferov izveštaj Himleru, 6. X 1943.

stranstvo da uspostavlja vezu sa izbegličkom vladom i kraljem, povezivanje sa savezničkim obavestajnim službama itd. nedvosmisleno pokazuju da je Nedić vrlo dobro video propast Hitlerove Nemačke. Naime, bio je svestan da će po završetku rata odgovarati što je saradivao sa okupatorom, pa je i zato pokušao da uspostavi vezu sa kraljevskom izbegličkom vladom, a to znači i sa Englezima i Amerikancima, jer je bio ubeđen da će se oni iskrcati negde na jadranskoj obali.

Kada je reč o odnosu Nedića prema emigratnskoj vladi, značajno je istaći kako su nemačke okupacione vlasti u Srbiji gledale na ovo pitanje. Treba odmah napomenuti da su Nemci u svemu podržavali Nedićevu vladu u njenim kritikama upućenim izbegličkoj vladi, da su redovno cenzurisali govore Milana Nedića i njegovih ministara na ovu kao i na mnoge druge teme. Nemačka štampa uvek je davala veliki publicitet Nedićevim izjavama kada je kritikovao izbegličku vladu, Engleze i Amerikance. I ne samo to, Nemci su redovno insistirali da kvislinška štampa bude što oštrija u svojim člancima a da funkcioneri iz srpske kvislinške administracije što više kritikuju Dražu Mihailovića, kraljevsku vladu i Anglo-Amerikance.¹⁵⁷ To je sasvim logično. S njima su bili u ratnom sukobu; bojali su se da se ne iskrcaju negde na obalama Jadrana, naročito posle kapitulacije Italije, čime bi odbrana Jugoistoka (gledajući sa strategijskog gledišta Komande Vermahta) bila znatno ugrožena. Zbog toga su, pored sopstvene propagande, Nemci insistirali da i kvislinška štampa bude što ubojitija, kako bi se bar kod jednog dela srpskog stanovništva stvorilo antiangloameričko raspoloženje.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Abwehrstelle Beograd — III, Cz, izveštava 12. II 1942. svoje pretpostavljene o uticaju engleske propagande na srpski narod (AVII, NA, k. 27, f. 1, dok. 29); Bender u izveštaju, 20. VI 1942, piše vladi Rajha o uticaju govora Dušana Simovića na srpsko stanovništvo (AVII, NAV, N-T-120, 200/153625); 4. XI 1942. Bender ponovo šalje izveštaj a u prilogu prevod Nedićevog govora koji je održao preko Radio-Beograda 8. XI 1942. Ističe važnost govora, naročito dela u kome govori o odnosima između D. Mihailovića i emigrantske vlade u Londonu. Traži obaveštenje o reagovanju strane štampe na Nedićev govor (AVII, NAV, N-T-120, 200/153704-11).

¹⁵⁸ Bender, u izveštaju 21. X 1942, piše Ribentropu i sledeće: „Oštro raspravljanje s Dražom Mihailovićem i Londonom, pri čemu će Nedić govorom koji će lično održati na radiju otvoriti polemiku. Pri tom, da ne bi samom Draži Mihailoviću nepotrebno pridao važnost, treba manje da se vodi borba protiv njegove ličnosti no protiv, „dražinovštine“, tj. iluzije o lepoj budućnosti, koja treba da dođe iz Londona“ (AVII, NAV, N-T-120, 200/153804-07). — U izveštaju Komande Jugoistoka, 20. II 1944, pisalo je pored ostalog: „Političku situaciju karakteriše pojačano postavljanje srpske vlade na protivsaveznički kurs. Sam Nedić se u svojim govorima održanim u poslednje vreme nedvosmisleno postavio u tom pogledu. Vlada se nada da će, uz pomoć odobrenog pojačanja Dobrovoljačkog korpusa, moći sama da u zemlji uspostavi red i mir“ (AVII, NAV, N-T-311, 189/224).

ODNOS KVISLINŠKIH VLASTI U SRBIJI PREMA SRPSKOJ PRAVOSLAVNOJ CRKVI

Rat i okupacija nisu pošteđeli ni Srpsku pravoslavnu crkvu, kao ni mnoge druge institucije koje su bile antiokupatorski raspoložene. Odmah posle kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, Nemci su preduzimali izvesne mere kako bi se neutralisala antiokupatorska propaganda pravoslavnog sveštenstva. Prva je bila na udaru najviša vlast Srpske pravoslavne crkve, Sveti arhijerejski sinod. Već u maju bili su uhapšeni patrijarh pravoslavne crkve Gavriilo Dožić i episkop žički Nikolaj Velimirović, pod optužbom da su saučesnici u puču od 27. marta 1941.¹⁵⁹ Pored toga, mnoge crkvene zgrade bile su rekvirirane za potrebe nemačke vojske, među njima i zgrada Patrijaršije u Beogradu. Iz susednih, takođe okupiranih delova Jugoslavije, pravoslavno sveštenstvo je proganjano, zajedno sa ostalim stanovništvom srpske nacionalnosti, i doseljavalo se u Srbiju sa ostalim izbeglicama. S ovim nikako nismo hteli da istaknemo da je pravoslavno sveštenstvo imalo progresivnu ulogu u NOR-u i revoluciji. Naprotiv, najveći njegov deo simpatisao je četnički pokret Draže Mihailovića, to znači da je njegova uloga u osnovi bila kontrarevolucionarna, bez obzira na to što su bili proganjani od okupatora.

Umesto uhapšenog Gavriila Dožića, Sveti arhijerejski sinod, na svom sastanku od 7. jula 1941, izabrao je novog v.d. poglavara Srpske pravoslavne crkve — skopskog mitropolita Josifa.¹⁶⁰ Iz zapisnika sa ovog sa-

¹⁵⁹ Iz izveštaja o njihovom saslušanju, 16. juna i 17. jula 1941, koje je Eibentrop primio od šefa policije i bezbednosti, vidi se da je na njih izvršen jak pritisak kako bi se otkrila uloga Srpske pravoslavne crkve u događajima od 27. marta, njena veza sa Angloamerikanskom crkvom itd. (J. Marjanović, *Ustanak*, 73).

¹⁶⁰ Glasnik, službeni list Srpske pravoslavne crkve, br. 2. i 3, 8. jula 1941. — U ovom broju Glasnika, pored ostalog, piše: „Sastali su se u saglasnosti sa okupacionim vlastima 7. jula i učinili su posetu njegovoj svetosti Arhiepiskopu Pečkom, Mitropolitu beogradsko-karlovačkim i Patrijarhu srpskom gospodinu Gavrilu u manastiru Rakovici. Posle te posete sastali su se u konferenciju, na kojoj je konstatovano da su i nemačke okupacione vlasti izjavile da je potrebno da se, koliko je moguće, održi jedinstvo Pravoslavne crkve pod upravom propisanom njenim ustavom. Posle konferencije, molitvom je otvorena sednica Sv. arhij. sinoda, na kojoj je utvrđeno da njegova svetost Patrijarh srpski gospodin Gavriilo nije u položaju da vrši svoje službene dužnosti, te da je nastupio slučaj iz čl. 55. Ustava Srpske pravoslavne crkve, i da, prema tome, njegovu svetost Patrijarha ima zameniti u Svetom arhijerejskom sinodu najstariji po episkopskom posvećenju.”

stanka vidi se kakav je bio stav Svetog arhijerejskog sinoda prema nemačkim okupacionim vlastima: „Sinod će lojalno izvršavati zakone i naredbe okupacionih i zemaljskih vlasti i utićaće preko svojih organa na potpuno održanje reda, mira i pokornosti. Sveti arh. sinod smatra za potrebno da pozove sav blagočestivi narod da se naročito u ovim burnim vremenima čuva svih onih struja koje se dižu protiv vere, svete crkve i svega duhovnog života i koja mogu izazvati pometnju i da ostane veran svojoj pravoslavnoj crkvi, koja je večna i koja ga je, kroz vekove čuvala.“¹⁶¹

Samo dan kasnije, najviši predstavnici Srpske pravoslavne crkve, na čelu sa mitropolitom Josifom, posetili su vojnoupravnog komandanta Srbije Šredera i pored toga što su insistirali da mogu nesmetano obavljati „opela božja u svojim eparhijama“, predali su mu opširan memorandum o položaju srpskog stanovništva a posebno sveštenstva u susjednim oblastima okupirane Jugoslavije.¹⁶² U ovom dokumentu Srpskog arhijerejskog sinoda ističe se „lojalnost“ nemačkim okupacionim vlastima u Srbiji i, istovremeno, antikomunističko raspoloženje, jer se već u uvodnom delu memoranduma ističe da će crkva „ostati nepomirljiva protivnica destruktivnih elemenata zadojenih bezverjem i materijalizmom, za koje elemente stvara teren upravo spomenuto stanje haosa i bezakonja“. Gotovo je sigurno da je ovaj memorandum pisan u dogovoru sa Savetom komesara ili, možda, na njegovu inicijativu, jer je neposredno pre toga Šrederu podnet takođe memorandum tzv. vlade komesara, u kome se ističe „zabrinutost“ za položaj stanovništva srpske nacionalnosti u susjednim pokrajinama, kao i zahtevi za proširenje granica Srbije.

Međutim, u ovom delu rukopisa nismo imali nameru da pišemo o pravoslavnom sveštenstvu, odnosno o njegovom držanju u toku drugog svetuskog rata, jer to prelazi okvire naše teme; o tome bi se mogla napisati posebna studija. Cilj nam je da pokažemo odnos kvislinške uprave u Srbiji prema Crkvi kao instituciji za vreme okupacije. Mnogi kvislinški pa i nemački izvori govore da su i tzv. vlada komesara i Nedićeva „vlada narodnog spasa“ nastojale svim sredstvima da sveštenstvo pridobiju za svoje kontrarevolucionarne ciljeve; da ga stave u službu okupatora i u

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² *Novo vreme*, 10. VII 1941, Arhiv SUP Srbije, neregistrovano. — Memorandum „Njegovoj ekscelenciji Glavnom vojnom zapovedniku u Srbiji, generalu protivavionske artiljerije, gospodinu fon Šrederu“. U uvodnom delu ovog dokumenta rečeno je: „Prijateljski prijem kojim ste počastili 8. ovog meseca Sv. arhijerejski sinod, kao i vaša ljubazna izjava da ćete primiti našu tom prilikom najavljenju žalbu o sadanjem teškom stanju Srpske crkve i srpskog naroda, daje nam slobodu da vam u ime Vrhovne izvršne vlasti Srpske pravoslavne crkve, podnesemo sledeću pretstavku. Smatramo neophodnom dužnošću obratiti Vašu pažnju bar na jedan deo zločina, prvo, zato što se Srbi nisu nikada nalazili u većoj nevolji, drugo, zato, što je vrhovna uprava Srpske pravoslavne crkve jedina vlast koja duhovno predstavlja celokupni srpski narod, ne samo iz predratne Jugoslavije nego i iz ostalih zemalja; najzad zbog toga što Srpska pravoslavna crkva, želi i u današnjim prilikama lojalno saradivati na delu opšteg rada i reda u ovoj zemlji, i ostati nepomirljiva protivnica destruktivnih elemenata zadojenih bezverjem i materijalizmom, za koje elemente stvara teren upravo spomenuto stanje haosa i bezakonja.“

borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta. O tome govori, pored ostalog, i pismo komandanta Srpske žandarmerije od 15. avgusta 1941, upućeno Milanu Aćimoviću. „U Srbiji ima mnogo vladika i mitropolita, koji su ili domaći ili izbegli iz drugih krajeva, kao i veliki broj besposlenih sveštenika, koje sve skupa treba angažovati da obilaze crkve, zavetine, sela, manastire itd., da drže svečane liturgije, da održavaju litije i procesije i da tom prilikom održavaju prigodne propovedi. Narod će ovo rado primiti, a komunisti će biti protiv ovoga, te ako bi komunisti pokušali sprečiti ovu akciju, to će ih odvojiti od naroda, jer narod još veruje i poštuje svoju crkvu.”¹⁶³

Nedićeva vlada je odmah posle preuzimanja dužnosti stupila u kontakt sa Svetim arhijerejskim sinodom i nastojala da ovaj „forum” javno osudi i komuniste i četnički pokret Draže Mihailovića. Dakle, sve one koji su u šumi. Međutim, Sinod se tome usprotivio pod izgovorom „da je crkva iznad svih partija, D. Mihailovića, Ljotića, pa i komunista”.¹⁶⁴ Zbog toga je došlo u prvo vreme do zategnutih odnosa između Nedića i Srpske pravoslavne crkve. Jer, ova je već do tada u nekoliko svojih dokumenata osudila komuniste kao ateiste. Ali Dražu i njegov četnički pokret, koji je radio na restauraciji monarhije po uputstvima izbegličke jugoslovenske vlade u Londonu, nisu hteli da osude. U izveštaju koji je Einsatzkomandi Sipo i SD u Osijeku podneo njen agent iz Beograda, već ranije pomenuti prof. Rudolf Treu, 9. septembra 1941, vidi se da je nemačka obaveštajna služba budnim okom pratila kakav je stav Nedićeva vlada već u početku zauzela prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi. U vezi s tim održan je početkom septembra sastanak u Beogradu, kome su prisustvovali: Treu, Nedić i Ljotić. Na osnovu ovog izveštaja saznajemo da su ova poslednja dvojica, pored ostalog, tada izjavila da vladika Josif, zamenik patrijarha Gavrila, vodi dvoličnu politiku, da je slabog karaktera i vrlo liberarino nastrojen, da bi, eventualno, mogao da paktira i sa komunistima i, konačno, da je on kriv što se pravoslavno sveštenstvo držalo uglavnom pasivno prema komunističkom delovanju. Dalje se u citiranom izveštaju ističe da su, navodno, Nedić i Ljotić na istom sastanku izjavili da je vladika dr Nikolaj Velimirović veliki simpatizer Anglo-Amerikanaca, ali i veliki neprijatelj komunizma.¹⁶⁵

Razume se da i ovaj policijski izveštaj, kao i mnoge druge, primamo sa rezervom. Ali je činjenica da su Nemci već od prvih dana okupacije u pravoslavnoj crkvi videli svog velikog protivnika, smatrali su da je bila povezana sa Anglikanskom crkvom i da je imala vidnog udela u događajima od 27. marta 1941; da simpatizuje kralja i da podržava četnički pokret Draže Mihailovića. Zbog toga im je bilo veoma važno kako će se Nedić postaviti prema Pravoslavnoj crkvi. Srpski kvislinški predsednik je radio uglavnom onako kako mu je savetovao Upravni štab vojnoupravnog komandanta, i već 16. septembra izdaje naredbu da se zabrane crkveni sa-

¹⁶³ AVII, Nća, reg. br. 3/1-1, k. 27; Zb. NOR, 1-21, 40.

¹⁶⁴ AVII, Nća, br. 19/7, k. I.

¹⁶⁵ Arhiv SUP Srbije, BDS, neregistrovano.

bori, vašari, svako skupljanje naroda, osim skupljanja za vreme pijačnih dana po sreskim mestima i skupljanja koja naređuju policijske vlasti.¹⁶⁶

Postepeno, Nedić je i sam uvideo da treba da koriguje svoj odnos prema pravoslavnom sveštenstvu, kako bi mu ono pomoglo da uspešnije sprovodi uredbe i naredbe nemačkih okupacijskih vlasti u Srbiji. Isto tako, bilo mu je pošlo za rukom da ubedi Turnera, Benderà i ostale nemačke funkcionere u Beogradu da i oni budu tolerantniji, kako se pravoslavno sveštenstvo ne bi stavilo na stranu njihovih protivnika. U vezi s tim Nedić je pisao Dankelmanu krajem oktobra 1941: „Kako vi hoćete da srpski narod vodi borbu protiv komunizma kada vi napadate ista ona dva njegova simbola, koja ruše i komunisti; kralja i pravoslavnu crkvu. Mi nemamo drugu zastavu da istaknemo nasuprot onoj crvenoj sa Staljinovim likom. Kralj i crkva su dva najsigurnija stožera oko kojih ja mogu da okupim srpski narod u borbi protiv crvenih, koji baš ta dva simbola žešće napadaju nego vas same.“¹⁶⁷

Te početne korake prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi, koji su mu dali dosta glavobolje, Nedić je činio pod uticajem Dimitrija Ljotića, Mihaila Oljčana, Velibora Jonića i mnogih drugih pristalica „Zbora“. Međutim, kasnije o ovom pitanju Nedić vodi samostalnu politiku, sa više poštovanja prema Pravoslavnoj crkvi.¹⁶⁸ Već 28. oktobra 1941. primio je predstavnike Srpskog arhijerejskog sinoda, sa mitropolitom Josifom, i zadržao se s njima u dužem razgovoru. Ako je tačna informacija koju je doneo list *Novo vreme*, u broju od 29. oktobra 1941, na prvoj strani, predstavnici Srpske pravoslavne crkve obećali su Nediću podršku, naročito u borbi protiv komunista.¹⁶⁹ Sa odobrenjem nemačkih okupacionih vlasti, crkveni obredi su od tada redovno obavljani u svim okruzima na teritoriji Srbije. Sto je najinteresantnije „služba božja“ završavala se kao i u vreme Kraljevine Jugoslavije, molitvom za vladara „gospodara i kralja Petra Vto-

¹⁶⁶ *Novo vreme*, 16. IX 1943.

¹⁶⁷ Citira S. Krakov, str. 294, knj. I. — Takvo pismo verovatno da je upućeno Dankelmanu, jer ga Turner pominje u svom izveštaju decembra 1941, koji je poslao komandantu Jugoistoka.

los AVII, Nća, br. 19/7, k. 1, str. 36, Izjava Dragog Jovanovića.

¹⁶⁹ Iz Kabineta Predsedništva Ministarskog saveta izdato je saopštenje u vezi s ovom posetom: „Gospoda arhijereji pokazali su u toku razgovora puno razumevanje za sve rodoljubive napore generala Nedića, koji imaju za cilj stišavanje strasti u narodu, zavodenje reda, suzbijanje nenarodnih razornih elemenata, naročito komunizma, da bi srpski narod sa što manje žrtava i patnji prebrodio sadašnja teška iskušenja. Gospoda arhijereji izjavili su predsedniku Nediću da će Srpska pravoslavna crkva takođe, sa svoje strane, nastaviti da se bori na strani generala Nedića, kako bi se u srpskom narodu što pre vratila bratska snaga i duhovno jedinstvo u suzbijanju međusobnog istrebljenja. Nedić se zahvalio arhijerejima pravoslavne crkve na njihovoj poseti, kojom su prilikom izrazili svoje visoko rodoljubivo shvatanje uloge Srpske pravoslavne crkve u nacionalnom životu u ovim teškim danima. Predsednik Nedić je u isto vreme zahvalio na tome što se Crkva stavlja na raspoloženje za sprovođenje nacionalne izgradnje, koju on namerava izvesti, utoliko više što se je načelo saradnje između Vlade i Crkve u srpskoj istoriji pokazalo korisnim za srpski narod“ (*Novo vreme*, 29. X 1941).

roga". Svakog 6. septembra održavalo se javno „blagodarenje" za kralja, koje su služile vladike, a redovno su mu prisustvovali Milan Nedić i svi njegovi ministri.¹⁷⁰

Nedić je u svakom svom govoru kojim se obraćao stanovništvu, apelujući da izvršava njegove naredbe i uredbe i naređenja nemačkih okupacionih vlasti i da beskompromisno vodi borbu protiv komunista, isticao da se sve to može postići jedino „s verom u boga". U znak pažnje prema Pravoslavnoj crkvi i religiji, 8. aprila 1942. bio je gost predsednika Svetog sinoda, mitropolita Josifa, čemu je kvislinška i nemačka propaganda dala veliki publicitet. Istaknuto je da je ministar-predsednik čestitao uskršnje praznike Srpskom arhijerejskom sinodu, obavestio ga o uspesima u borbi protiv komunizma i tražio pomoć da crkva svojom propagandom utiče na stanovništvo da bude pokorno okupacionim vlastima i njegovoj vladi.¹⁷¹

Međutim, bez obzira na to što su Nemci imali nešto tolerantniji stav prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi i što je Nedić s njom bio u relativno dobrim odnosima, problem patrijarha Gavriila Dožića, koji se i dalje nalazio zatočen u jednom manastiru, i pod stražom nemačkog Gestapoa, nije skidan s dnevnog reda. Srpski patrijarh je preko svog lekara, odnosno Arhijerejskog sinoda tražio 23. decembra 1941. odobrenje od Nemaca da može doći u Beograd pre božićnih praznika kako bi mogao „prisustvovati sv. božićnoj liturgiji u patrijaršijskoj dvorskoj kapeli i pričestiti se". Mitropolit Josif je uputio Dožićevu molbu Nediću, a ovaj Upravnom štabu vojnoupravnog komandanta. Posle nekoliko dana Turner je pozvao Nedića na razgovor i saopštio mu da se „srpskom crkvenom poglavaru ne može izaći u susret iz razloga bezbednosti".¹⁷²

Pored toga, srpski Arhijerejski sinod vršio je pritisak na Nemce preko Nedićeve vlade da se patrijarh Gavriilo potpuno oslobodi. U vezi s tim Milan Nedić je više puta intervenisao kod Turnera, Benderà, pa i kod Badera. Sa odobrenjem Nemaca, Nedić je tri puta tokom 1943/44. godine odlazio u manastir Vojlovicu i pregovarao sa srpskim verskim poglavarom o uslovima pod kojima bi on ponovo zauzeo svoj položaj. Dva puta je u njegovoj pratnji bio Velibor Jonić, a treći put pomoćnik ministra unutrašnjih poslova Cvetan Đorđević. Zanimljiva je izjava u vezi s tim, koju je Milan Nedić dao posle rata islednim organima, pa ćemo je delimično citirati: „Cilj mojih poseta bio je uređenje našeg crkvenog pitanja, koje je vladi počelo da zadaje brige zbog držanja Nemaca prema crkvi. Nemci su hteli da crkvi, čiji je glavar zatvoren, odrede komesara crkve, što je protivno crkvenom ustavu i proizvelo bi teške posledice u pogledu vere i crkve. Mi smo to sprečavali. A i drugo, u redovima sveštenstva počela je podvojenost. Govorilo se protiv vladika i Svetog sinoda i o potrebi da se crkva opredeli prema stvarnoj situaciji. Mi smo želeli da se Patri-

¹⁷⁰ *Glasnik*, službeni list Srpske pravoslavne crkve, br. 4, 6. II 1942; S. Krakov, n. d., 294, knj. I.

¹⁷¹ *Novo vreme*, 9. IV 1942.

¹⁷² AVII, NAV, N-T-120, 200/153870.

Jarh oslobodi i vrati na svoje mesto poglavara crkve i preduzme vođenje poslova prema crkvenom Ustavu. Sa ovoga razloga i išli smo da čujemo njegovo mišljenje po ovom pitanju."¹⁷³

U daljem tekstu citirane izjave Nedić ističe da su srpskom patrijarhu nudili Nemci (Nedić i Jonić su bili samo posrednici) da potpiše izjavu o lojalnosti okupatoru i, pored toga, da Srpski arhijerejski sinod bude nadležan samo na teritoriji okupirane Srbije, što bi bio uslov da bude oslobođen zatočeništva. Patrijarh je to odbio i postavio neke svoje uslove: „Neka mi Nemci dadu svoju nadležnost po crkvenom Ustavu i kanonima, pa može. Naročito da sazovem pun Sveti sinod jer bez njega ne mogu raditi." On je mislio na nadležnost svoju, crkvenu, i nad vladičanstvima i crkvama u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Mađarskoj, delovima Jugoslavije koje su okupirali Italijani i Bugari. Zahtevao je da odmah naimenuje vladike u „udovičkim eparhijama", osobito u onim gde su vladike pobijene. Više puta je, navodno, podvlačio kako ne može Nemce ni da vidi, jer su vrlo rdavo s njim postupali u Crnoj Gori, pa su ga čak i peške terali onako starog da danima hoda.¹⁷⁴

Dragi Jovanović tvrdi u svojoj izjavi, koju je dao u istražnom zatvoru u Beogradu posle rata da je „Milan Nedić mnogo polagao u ove razgovore i, što je izuzetak kod njega, držao ih je u velikoj tajnosti".¹⁷⁵ Međutim, Nemci nisu hteli ni da čuju za uslove koje je postavio srpski patrijarh. Umesto toga, traženo je od njega da se ne meša u unutrašnje stvari pojedinih „država" koje su obrazovane na tlu okupirane Jugoslavije; da „udovičkim vladičanstvima" odredi administratore, koji bi bili sa Sv. arhijerejskim sinodom i pomagali mu u radu, a ne vladike, i da jednom poslanicom ili govorom na radiju osudi novu rusku crkvu i da se od nje ogradi. I nemački i kvislinški izvori govore da je patrijarh kategorički odbio ma kakvu saradnju u ovom pravcu.¹⁷⁶ Time su Nemci prekinuli dalje pregovore sa Gavrilom Dožićem, uz posredovanje Nedića. Ovaj ga je posetio još jednom, sredinom 1944, kada je, navodno, srpski patrijarh bio teško

¹⁷³ Arhiv SUP, Nedićev dosie, neregistrovano. Izjava M. Nedića o hanSeniu dr Gavriila Dožića i vladike žičkog Nikolaja Velimirovića. — Interesantno je kako Nedić opisuje ambijent, gde su Dožić i Velimirović bili zatočeni: „Našli smo Patrijarha i vladiku Nikolaja u manastirskom konaku, na gornjem spratu. Konak je čuvan. Gestapovska straža. Patrijarh je imao na raspoloženju Kabinet i spavaću sobu i jednog našeg momka. Vladika Nikolaj takode je imao dve sobe. U jednoj je bio on, a u drugoj, jedan njegov rođak profesor i jedan dak. Oba velikocrkvena dostojnika opštila su međusobno. Dozvoljeno im je bogoslužnje u manastiru, koji je uz konak. Hranili su se iz svoje kuhinje, koja je je bila dobra, a dobijali su namirnice i od naroda."

¹⁷⁴ Isto. — U vezi s tim Dragi Jovanović je izjavio na saslušanju: „Koliko se sećam. od Jonića sam čuo, patrijarh je trebao da potpiše jednu izjavu, koju je Jonić koncipirao, a on sa svoje strane, u pogledu preuzimanja funkcija, postavio je uslov da deluje kao patrijarh ne samo na području tadašnje Srbije već na području u kome je delovao u bivšoj Jugoslaviji. Patrijarh nije pušten, a da li je tu izjavu potpisao, ne znam. Nedić je mnogo polagao u ove razgovore, a što je izuzetak kod njega, držao ih je u velikoj tajnosti" (AVII, br. 19/7, k. 1, str. 36).

¹⁷⁵ AVII, br. 19/7, k. 1, str. 36, saslušanja.

¹⁷⁶ AVII, NAV, N-T-501, 253/1017-18.

bolestan. Na osnovu uputstava koja je izdao Nojbaher, krajem septembra Dožić i Velimirović su bili prebačeni u Beč.¹⁷⁷ Zanimljivo je da se taj isti Nojbaher znatno ranije, verovatno iz političkih razloga, kada je intenzivno radio na stvaranju velikosrpske federacije, zalagao da se patrijarh Gavriilo i Nikolaj Velimirović oslobode. S ovim predlogom su se, navodno, bili složili Ribentrop i Himler. Međutim, Hitler je to kategorički odbio rekavši: „Gavriilo je naš neprijatelj, što je i dokazao prilikom izbijanja sukoba sa Beogradom.”¹⁷⁸

Nedić se u toku svoje „vladavine” (1941—1944) za svaku veću akciju koju je preduzimao, posebno obraćao pravoslavnoj crkvi, odnosno sveštenstvu. Tražio je od njih da oni svojim „autoritetom” utiču na stanovništvo da poštuje „red i mir”, da izvršava naredbe i uredbe kvislinških i okupacionih vlasti. To kvislinški srpski predsednik zahteva u svakom svom javnom nastupu kada insistira da se vodi beskompromisna borba protiv komunizma; kada naređuje da se zaseju sve obradive površine zemlje, kako bi se okupatorima isporučile razrezane količine žitarica i u mnogim drugim pitanjima.¹⁷⁹ S vremena na vreme dolazilo je i do „konflikata”. Naročito je bio zapažen sukob između „vlade narodnog spasa” i najvišeg tela Srpske pravoslavne crkve, kada je 6. februara 1942. doneta naredba da se nadležnost Srpske pravoslavne crkve od ministarstva pravde prenese na Ministarstvo prosvete.¹⁸⁰ Zatim, kada je u drugoj polovini 1943. Specijalna policija Uprave grada Beograda, na izričit zahtev Nedića, hapsila pojedine sveštenike, pred kojima su simpatizeri D. Mihaилоvića polagali zakletvu prilikom stupanja u četničke redove.¹⁸¹ I na kraju, do sukoba je došlo marta 1944, kada je Nedićeva vlada donela novu Uredbu o uređenju Ministarstva prosvete bez konsultovanja „predsedništva Svetog arhijerejskog sinoda”, koje je zbog toga 24. marta uputilo direktno Nediću oštar protest: „Kako je ova uredba donesena bez ikakvog znanja Svetog arhijerejskog sinoda i kako je izazvala sumnju da svojim raznim odredbama dira u postojeće zakonsko stanje Srpske pravoslavne crkve i njen delokrug i njena prava ili daje povoda pogrešnom tumačenju toga zakonodavstva, to je Sv. arh. sinod, na sednici od 19. marta, odlučio da podnese prigovor”.¹⁸² Nedić je formirao komisiju koja je ustanovila

¹⁷⁷ AVII, Bon, 3/685—687.

¹⁷⁸ Hermann Neubacher, *Sonderauftrag Südost, Wien — Frankfurt, 1956*, str. 127; AVII, Bon, 3/889.

¹⁷⁹ *Glasnik*, službeni list Srpske pravoslavne crkve, br. 4, 17. III 1942, pored ostalog objavljuje: „Gospodin predsednik Srpske vlade svojom naredbom, br. 541 od 9. II 1942, obratio se celom srpskom narodu i Srpskoj pravoslavnoj crkvi, skrećući im pažnju na strašne posledice, koje će nastati ako se ne bi zasejala i obradila sva obradiva zemlja u Srbiji.”

¹⁸⁰ *Glasnik*, službeni list Srpske pravoslavne crkve br. 4.

¹⁸¹ „Po naređenju Gospodina predsednika, okružni, odnosno sreski načelnici, će u svakom ovakvom slučaju, čim utvrde da su pojedini sveštenici obavili ovakve zakletve, odnosno sveštenike pohapsiti i sprovesti u logor u Beograd”, pisalo je u aktu MUP, 14. XII 1943 (AVII, br. 31/1, f. 1, k. 137).

¹⁸² *Glasnik*, službeni list Srpske pravoslavne crkve, br. 8/44. — U daljem tekstu ovog protesta kaže se: „Sveti arhijerejski sinod, kao izvršna vlast Sv. arh. Sabora, sa napred navedenih razloga traži i moli Predsednika Mini-

„da ovom uredbom nije dovedena u pitanje autonomija Srpske pravoslavne crkve, koja joj je zajamčena državnim zakonom“.¹⁸³

Srpski ministar-predsednik je naročito koristio pravoslavnu crkvu (nezavisno od toga što je s njenim najvišim funkcionerima imao povremene sukobe) za svoje nacionalističke i velikosrpske aspiracije. Pogotovu pri pokušaju da proširi granice okupirane Srbije, tj. stvaranje „Velike Srbije“. Pravoslavno sveštenstvo, kao i Nedićeva vlada, protestovalo je kod nemačkih okupacionih vlasti zbog položaja stanovništva srpske nacionalnosti, posebno sveštenstva u susednim delovima okupirane Jugoslavije. Naime, i sveštenstvo, kao i ostali reakcionarni krugovi, za zločine nad srpskim stanovništvom optuživalo je Hrvate, Mađare, Bugare, Albanace i druge, a ne fašističku Nemačku. To se vidi i iz citiranog memoranduma Svetog sinoda od 8. juna 1941, u kome se, pored ostalog, ističe: „Koliko je prijatno konstatovati lojalne, viteštvom zadahnute odnose između Srba kao pobeđenih i nemačke i italijanske vojske kao pobednika, toliko je žalosno biti svedok terora od strane Mađara, Bugara, Albanaca i nadasve Hrvata, koji su bez kapi krvi dobili vlast nad velikim delovima srpskog naroda, od koga su tako reći juče i Mađari i Bugari tražili i dobili paktove o večnom prijateljstvu, a Hrvati oslobođeni srpskom krvlju, bili dobili unutar Jugoslavije autonomnu Hrvatsku.“¹⁸⁴

Memorandum sličnog sadržaja Sveti arhijerejski sinod uputio je 24. januara 1942. ponovo vojnoupravnom komandantu Srbije. Međutim, ovoga puta to je učinjeno preko Ministarskog saveta Nedićeve vlade, kako bi ceo ovaj dokumenat dobio u težini. Milan Nedić je u propratnom pismu dao svoje lično mišljenje, moleći, i sa svoje strane, generala Badera da se udovolji zahtevima Srpske pravoslavne crkve.¹⁸⁵ Nemci, razume se, nisu mnogo pažnje poklanjali ovim protestima, bez obzira na to što je memorandume takve vrste podržavala i Nedićeva vlada. Zločini su vršeni nevidenom brzinom; talas izbeglica "kao bujica svakodnevno je pristizao u Srbiju, među kojima je bio i veliki broj sveštenika srpske nacionalnosti. Okupacione vlasti su jedino omogućavale da se iz pojedinih delova NDH, na primer, iz Srema i Slavonije, prebace iz pojedinih manastira „pravoslavne svetinje“, kojima je pretila opasnost da budu uništene.“¹⁸⁶

starskog saveta da se sve odredbe ove uredbe kojima se dira u postojeće zakonsko stanje, stave van snage, ili da se ova uredba dovede u sklad sa postojećim zakonodavstvom Srpske pravoslavne crkve.“

¹⁸³ Isto.

¹⁸⁴ Arhiv SUP Srbije, neregistrovano.

¹⁸⁵ AVII, Nća, br. 2/3-1, k. 1.

¹⁸⁶ Sveti arhijerejski sinod, u pismu od 10. IX 1941, tražio je od Nedićeve vlade da protestuje zbog toga što su Nemci uništili imovinu Beogradsko-karlovačke arhiepiskopije, čije je sedište bilo u Sremskim Karlovcima (AVII, Nća, br. 14/1-1, k. 1a); 11. IX 1941. uputio je Sinod protest zbog položaja srpskog sveštenstva u Bačkoj (AVII, Nća, br. 6/3-1, k. 1a). Samo dva dana kasnije protestavano je, preko Nedića, vojnoupravnom komandantu zbog toga što je u koncentracionom logoru u Slavonskoj Požegi bilo zatvoreno 200 steštenika iz fruškogorskog manastira (AVII, br. 4/3-1, k. 1a).

ŠTAMPA I PROPAGANDA NEDIĆEVE VLADE

Kvislinška uprava u Srbiji imala je široko razgranat aparat štampe i propagande, čiji je zadatak bio da veliča ulogu fašističke Nemačke i sila Osovine uopšte u drugom svetskom ratu. Pored toga, kvislinška propaganda trebalo je da posluži kao moćno sredstvo preko koga bi se uticalo na stanovništvo da što revnosnije izvršava uredbe i naredbe nemačkih okupacionih vlasti. Drugim rečima, kvislinška sredstva informisanja trebalo je da popularišu saradnju sa okupatorom i ona su imala jaku podršku iz centra Gebelsove propagande u Berlinu. Drugo je pitanje koliko su svakodnevne laži, objavljivane preko radija, štampe, letaka, proglasa i drugih propagandnih materijala, uticale na stanovništvo.

Činjenica je, međutim, da su nemačke okupacione vlasti paralelno sa obnavljanjem starog aparata vlasti i njegovog stavljanja u svoju službu, radile i na izgrađivanju propagandnog mehanizma, koji bi koliko-toliko olakšao krajnje nepopularnu meru saradnje sa okupatorom. Prvo je uspostavljena kvislinška štampa. Najznačajniji listovi i sa najvećim tiražem bili su: *Novo vreme* (glavni i odgovorni urednik dr Miloš Mladenović); *Obnova* (Stanislav Krakov), *Naša borba* (Ratko Parežanin). U redakcijama ovih listova radilo je po nekoliko desetina stalnih novinara i po nekoliko stotina spoljnih saradnika (dopisnika sa strane), koji su po svom opredeljenju morali da budu istaknuti pobornici fašističke ideologije. Pogotovo glavni i odgovorni urednici, čija saradnja sa nemačkim fašizmom datira još iz perioda Kraljevine Jugoslavije.¹⁸⁷

Pored pomenutih dnevnih listova sa najvećim tiražom, bili su zapaženi po antikomunističkoj sadržini članaka, bili su i pojedini časopisi, na primer *Srpski narod* (glavni i odgovorni urednik Velibor Jonić, ministar prosvete Nedićeve vlade); zatim, *Srpsko selo*, *Zemlja i rad* i mnogi drugi. Za rusku emigraciju, naseljenu u okupiranoj Srbiji, vojnoupravni komandant u Srbiji odobrio je štampanje i rasturanje *Ruskog biltena* (glavni i odgovorni urednik Aleksandar Lainin) i *Ruskoje delo*. Naredbe i uredbe nemačkih okupacionih vlasti, odnosno kvislinške uprave, objavljivane su u *Službenim novinama*, *Opštinskim novinama* i *Narodnim novinama*.¹⁸⁸

¹⁸⁷ AVII, Nća, reg. br. 1/6, k. 98.

¹⁸⁸ *Opštinske novine* pokrenute su 23. IV (glavni i odgovorni urednik Aleksandar Stojković); *Službene novine* pokrenute su 11. VI 1941.

Svi novinari kvislinških listova i časopisa bili su obavezni da stupe u članstvo Srpskog novinarskog udruženja. U vezi s tim *Novo vreme*, u broju od 19. septembra 1941, pisalo je pored ostalog: „Na osnovu Uredbe o štampi u Srbiji, koju je propisao vojni zapovednik u Srbiji 20. maja 1941, ovih dana osnovano je Srpsko novinarsko udruženje u Beogradu. Odabrana su nova pravila udruženja i naimenovana je nova uprava. Predsednik je Radenko Tomić, dosadašnji predsednik Jugoslovenskog novinarskog udruženja; sekretar Ivan Nađvinjski; počasni predsednik Jovan Tanović, a članovi staleškog suda Ratko Parežanin, glavni urednik „Naše borbe“, i Vukašin Anđelković. Svi urednici i saradnici dnevnih listova i časopisa, na teritoriji vojnog zapovednika u Srbiji, po Zakonu su obavezni da budu članovi Srpskog novinarskog udruženja. Članstvo se stiče uvođenjem u staleški spisak, koji vodi Udruženje.”¹⁸⁹

Kvislinški funkcioneri, u prvom redu Milan Nedić i njegovi ministri, redovno su sazivali konferencije za štampu, kada bi imali da saopšte bilo kakav uspeh u borbi protiv NOP-a u Srbiji. To je prvi učinio, na primer, Dragi Jovanović, upravnik grada Beograda, 10. decembra 1941, kada je trebalo obavestiti javnost da je konačno zauzeta slobodna partizanska teritorija u Zapadnoj Srbiji: „Hrabri srpski oružani odredi, sledejući zapovesti i naređenja predsednika srpske vlade Nedića... likvidirali su ovih dana i poslednja uporišta komunističkih bandita i međunarodnog ološa, koji je pokušao da svojim satajnskim radom upropasti srpski narod i njegovu budućnost.”¹⁹⁰

Radio-Beograd je takođe redovno korišćen kao antikomunistička tribina, gde su saradnici okupatora, naročito oni koji su imali značajnije funkcije, nastupali sa svojim govorima. Razume se, sve je to rađeno po uputstvu Nemaca i sa njihovim odobrenjem.¹⁹¹ Međutim, ceo rad na planu borbe protiv komunista, koordinaralo je Odeljenje za državnu propagandu pri Predsedništvu Nedićeve vlade, kojim je rukovodio Đorđe Perić. Njegovi najbliži saradnici u ovom telu bili su Lazar Prokić, Stevan Kljujić, Momčilo Bakić, Milan Banić, Milovan Popović, Miodrag Đorđević i drugi pobornici aktivne saradnje sa okupatorom. Pri okruzima i srezovima, bili su obrazovani okružni, odnosno sreski odbori za državnu propagandu, u koje su birane „viđenije” ličnosti: okružni i sreski načelnici, predsednici

¹⁸⁹ *Novo vreme*, 19. IX 1941. — Interesantno je kako su rasturani antikomunistički pamfleti. To se dobro vidi i iz pisma okružnog načelnika iz Niša, 22. II 1942, koje je upućeno Gradskom poglavarstvu: „Dostavljaju vam se 400 plakata saopštenja od 19. o. m. o streljanju 400 komunista, s tim da ove plakate još odmah izlepe na pogodnim mestima, tako da što duže mogu ostati i da ih što više građana pročita. O pravilnom lepljenju plakata voditi najstrožije računa. Istovremeno dostavlja vam se i po jedan plakat brošure: 'Oslobodilac', zatim letka 'žrtve boljševičkog terora u Rusiji', kao i letka upućenog zemljoradnicima. Pomenutu brošuru i letke, prema naređenju nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji, treba savesno razdavati prolaznicima na ulici" (Zb. NOR, 1-3, 339).

¹⁹⁰ *Novo vreme*, 11. XII 1941.

¹⁹¹ Šef odseka za Radio-Beograd uputio je 2. IX 1942. pismo šefu Odeljenja državne propagande: „Cast mi je obavestiti vas, kao što vam je lično poznato — da je moja dužnost šefa odseka za radio u tesnoj saradnji sa nemačkom vojnom radio-stanicom" (AVII, Nća, br. 27/2-2, k. 1.).

opština, sveštenici, prosvetni radnici, sudije i mnogi drugi.¹⁹² Kolika su bila ovlašćenja Odeljenja državne propagande, najbolje se može videti iz jednog pisma koje je Milan Nedić uputio krajem avgusta 1943. svim okružnim načelnicima: „Sva uputstva izdata od strane šefa Državne propagande, dužna su državna i samoupravna nadležstva izvršiti i pomagati državnu propagandu u njenim nastojanjima. Šef državne propagande ima pravo nadzora nad radom svih propagandnih službi i službi za obaveštavanje naroda, koje postoje kod pojedinih državnih i samoupravnih nadležstava.”¹⁹³

Mada su Nedić i njegovi ministri redovno isticali da je glavni zadatak „državne propagande” da obaveštava stanovništvo o najvažnijim zbivanjima u zemlji i u svetu, činjenica je da je borba protiv komunizma, borba protiv narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji bila uvek u prvom planu. To najbolje govori „Apel srpskom narodu”, koji je Savet komesara izdao 13. avgusta 1941. i o kome je bilo reči u prvoj knjizi ove naše studije. Nema gotovo nijednog Nedićevog govora ili njegovih saradnika u kome nije pomenut u prvom planu „red, mir, rad i obnova Srbije” i, povezano s tim — borba protiv komunizma. Tom cilju trebalo je da posluži i Antikomunistička liga, formirana 30. novembra 1941. u Beogradu. U članstvo ove antikomunističke institucije (predsednik akcionog odbora bio je Milovan Popović), vrbovani su najokoreliji fašisti, u prvom redu pripadnici Ljotićevog „Zbora”. Mada je osnivačkoj skupštini dat veliki publicitet, prema nekim podacima, kvinslinzi su uspeli da tokom celog rata upišu u članstvo ove „lige” svega oko 2.000 članova.¹⁹⁴

¹⁹² Okružni načelnik u Jagodini u pismu od 21. II 1942. izveštava MUP: „Prema dobivenim uputstvima, obrazovan je u Jagodini odbor koji će ići po selima da narod upozna sa pravim stanjem stvari, da ga poziva na red, mir i rad i obnovu Srbije. U odbor su ušli profesori, advokati, lekari i učitelji” (AVII, Nća, br. 2-1, f. 10, k. 136). Slično pismo uputio je okružni načelnik u Sapcu, 12. III 1942: „Ja sam obrazovao okružni odbor za propagandu i u odbor su ušli ljudi svih staleža... Predsednik odbora sam ja, a članova odbora ima oko 60 viđenijih građana” (AVII, Nća, br. 22/2-1, k. 92).

¹⁹³ AS, br. 18-160/43, Naređenje od 25. VIII 1943. — Nešto pre toga (6. VII 1943) Nedić je uputio slično pismo okružnim načelnicima: „Da bi se propagandna delatnost i rad na obaveštavanju naroda mogla vršiti shodno interesima i mojim uputstvima, naređujem — sva državna i samoupravna nadležstva po svim pitanjima propagande i obaveštavanja javnosti, dužna su obraćati se šefu državne propagande, odnosno referentima državne propagande pri okružnim načelstvima, od kojih će primati potrebna uputstva i svoj rad uskladi-vati sa delatnošću državne propagande” (AVII, Nća, br. 20/4-1, k. 1a).

¹⁹⁴ *Novo vreme*, 2. XII 1941, donelo je članak sledeće sadržine: „U želji da svakom nacionalno ispravnom građaninu ove zemlje pruži mogućnost da se bori protivu postojeće zavere — komunizma — osnovala je grupa oprobanih antikomunističkih boraca Antikomunističku ligu u Beogradu. Ona je savršena nadopuna borbe na terenu, koju vode najbolji sinovi Srbije protiv belosvetkog komunističkog ološa. U nedelju, 30. novembra, održana je osnivačka skupština pomenute lige. Između ostalih bili su prisutni dr Nikola Popović, prorektor Univerziteta, g. Bogdanović, pomoćnik ministra prosvete u penziji, dr Dimitrije Najdanović, urednik „Naše borbe”, Miloš Mladenović, urednik „Obnove”... Posle govora Popovića, aklamacijom je izabrana lista časništva skupštine, na čijem se čelu nalazi Sava Milutinović, sekretar pomoćnika ministra prosvete.”

Odeljenje državne propagande Nedićeve vlade pomagalo je akciju obrazovanja Antikomunističke lige. Finansiralo je pripreme za osnivačku skupštinu, a kasnije celokupnu njenu aktivnost. Ista ova ustanova (Državna propaganda), na predlog svog šefa Đorđa Perića, samo u Beogradu, glavnom gradu okupirane Jugoslavije, organizovala je u toku rata tri antikomunističke izložbe. Prva je otvorena 22. oktobra 1941; druga 1. septembra 1942. i treća 19. juna 1944. godine. Prvoj izložbi organizatori su dali karakter antisemitizma i antikomunizma. A stvarni cilj srpskih kolaboracionista bio je propagandni manevar i psihološki pritisak na stanovništvo okupiranog Beograda, posebno na beogradsku inteligenciju, javne i kulturne naučne krugove, koji su u najvećem broju bili antiokupatorski raspoloženi.¹⁹⁵ Ova izložba bila je otvorena gotovo tri meseca (od 22. oktobra 1941. do 19. januara 1942). Prema podacima koje je donosila kvislinška štampa u to vreme, izložbu je posetilo oko 80.000 ljudi.¹⁹⁶

Druga izložba, koja je kao i prethodna održana u Garašaninovoj ulici br. 8, imala je, po svemu sudeći, drugi karakter. Naime, cilj ove izložbe bio je da se razobliče komunisti i organizatori NOP-a uopšte. Otvorena je 1. septembra 1942. i trajala do 29. XI iste godine. Samo za prvih mesec dana ovu antikomunističku propagandu posetilo je oko 35.000 gledalaca. Da bi što bolje „uspela“, prosvetne vlasti Nedićeve vlade naredile su upravama škola da na izložbu obavezno dovode učenike srednjih škola. Lično Nedić naredio je svim ministarstvima i okružnim načelnicima da činovnici i drugo osoblje ovih ustanova obavezno posete izložbu u Garašaninovoj br. 8. *Novo vreme* u broju od 13. oktobra 1942. pisalo je u vezi s tim: „Po svom značaju antikomunistička izložba u Beogradu predstavlja jedan od velikih uspeha u dosadašnjim nastojanjima na duhovnom prosvetivanju i objektivnom obaveštavanju našeg naroda. Istovremeno ona predstavlja i stvaran prilog srpskog naroda novoj evropskoj misli i naporima za stvaranje srećnije evropske zajednice, koja svoju budućnost vidi u uništenju komunizma.“¹⁹⁷ Ista ova izložba kasnije je prenetu u veće gradove na teritoriji Srbije: Niš, Leskovac, Kragujevac, Užice, Čačak i druge. Namera kvislinga bila je: u što gorem svetlu prikazati Partiju i njenu ulogu kao organizatora NOP-a.

¹⁸⁵ Opširnije o ovoj izložbi vidi dr Nadežda Jovanović, *Antimasonska i antikomunistička izložba u Beogradu 1941. godine* (NOR i revolucija u Srbiji 1941—1945, Zbornik radova, Beograd 1972, str. 201—213).

¹⁸⁸ *Novo vreme*, 28. X, 1. XI i 23. XII 1941; *Obnova*, 20. I 1942. *Novo vreme*, 28. X 1941, donelo je informaciju da je dan ranije Milan Nedić posetio ovu izložbu i da je, pored ostalog, izjavio punu zahvalnost priređivačima.

¹⁸⁷ *Novo vreme*, 13. X 1942. — *Novo vreme*, 1. IX 1942, pisalo je o otvaranju ove izložbe: „Danas pre podne u Garašaninovoj ulici br. 8, u istoj zgradi u kojoj je Beograd mogao da vidi istoriju razvoja i rada jugoslovenske masonerije, otvara se Antikomunistička izložba. Dok je u prvoj sali raspoređen materijal koji odaje sliku beskrajnog nereda u redovima komunista, dotle u glavnoj sali, u parteru, sreden je materijal za vreme nepomirljivih borbi protiv komunista u Srbiji. Pored pušaka, mitraljeza, bombi, municije i preciznog oruđa za vršenje sabotaža nalazi se nekoliko srpskih zastava na kojima je prišivena petokraka zvezda — simbol komunističke akcije za oslobođenje.“

I treća, odnosno poslednja veća antikomunistička izložba u Beogradu, održana je 19. juna 1944. godine, pod nazivom: „Crna Gora pod petokrakom zvezdom”. Organizator i ovog antikomunističkog pamfleta bila je „Srpska državna propaganda” uz pomoć jednog odseka Srpskog dobrovoljačkog korpusa, koji je prikupljao materijal po Crnoj Gori i Sandžaku. To je bila ana kvislinška jedinica koju je Nedić uputio u Sandžak i Crnu Goru krajem 1943. i početkom 1944. godine da se tamo bori protiv partizana, ali je do nogu bila potučena. Izložbu je otvorio Ratko Parežanin, šef „Vaspitnog odseka SDK”. Potom je i Milan Nedić veoma oštro govorio protiv komunista i organizatora NOP-a. Imao je još smelosti da govori protiv boraca za oslobođenje Jugoslavije, iako su oni do tada već oslobodili najveći deo naše zemlje, a njihove divizije na tlu Srbije vodile su odsudne borbe protiv okupatora i njegovih saradnika.¹⁹⁸

Antikomunističkim izložbama koje je organizovala Nedićeva vlada, dali smo malo više prostora, ne toliko zbog njihovog zinačaja, koliko zbog toga što im je kvislinška uprava poklanjala izuzetnu pažnju i dala veliki publicitet. Ali rezultati, što je najvažnije, bili su ispod svih očekivanja glavnih protagonista antikomunističke propagande u Srbiji. U vreme priprema za organizovanje prve izložbe, Srpska državna propaganda osnovala je i fond za borbu protiv komunizma. Milan Nedić je dao predlog za osnivanje ovog fonda i gotovo svaki prilog bio je publikovan u štampi.¹⁹⁹

Antikomunističkim predavanjima, koja su održavana po specijalnom programu Srpske državne propagande, administracija Nedićeve vlade poklanjala je naročitu pažnju. Posebna predavanja su na javnim skupovima i po školama, pa i u Zavodu za prinudno vaspitanje omladine u Smederevskoj Palanci držali: Dimitrije Ljotić, Velibor Jonić, Dragi Jovanović, Milosav Vasiljević, Branimir Maleš, Ratko Parežanin, Đoko Slijepčević i drugi istaknuti pobornici nemačkog fašizma. Svi ovi „eminentni” predavači nastojali su da u najcrnjem svetlu prikažu komunizam i oslobodilačku borbu koju su narodi Jugoslavije vodili protiv okupatora.²⁰⁰ Ne-

¹⁹⁸ *Novo vreme*, 24. VI zabeležilo je te očajne, poslednje pokušaje Nedića da se odupre NOP-u: „Braća Crnogorci su dobro učinili što su došli kod nas u Beograd da nam ovako, preko jedne izložbe, pokažu sve šta su doživeli i pretrpeli za ove tri godine. Na njihovom primeru celo srpstvo mora da se nauči šta je komunizam i kako se treba boriti protiv njega. Srpski narod ne mogu nikada da vode neki Moša Pijade i njemu slični razbojnici, niti da prihvate ono što oni pripovedaju.”

¹⁹⁹ *Novo vreme*, 7. XII 1941, pisalo je: „Jedan srpski rodoljub predao je predsedniku Nediću 100.000 dinara u fond za suzbijanje komunizma.” U broju od 18. XII isti list navodi: „Dve dame predale predsedniku vlade Nediću 10.000 dinara za borbu protiv komunizma. Nedić se zahvalio na ovom daru i naredio je da se unese u državnu kasu u fond za suzbijanje komunizma.”

²⁰⁰ U uvodnoj reči Dorda Perića o „Srpskom programu na Beogradskoj radio-stanici”, 25. V 1942, pod naslovom: „Čujte glas otadžbine i neoglušujte se o njen poziv na red i mir, na rad i slogu”, rečeno je i ovo: „Zato, dragi moji srpski slušaoci, čujte glas otadžbine i ne oglušujte se o njen poziv... Poslušajte mudre i rodoljubive savete generala Nedića, koji je u najtežim i najsudbonosnijim danima naše istorije hrabro i u ime najvišeg rodoljublja stao na čelo srpskog naroda da ga spase od propasti i obezbedi mu siguran opstanak” (*Novo vreme*, 26. V 1942.).

mačka i nedićevska propaganda naročito su iskoristile razvoj situacije na Istočnom frontu u prvoj godini okupacije i privremene poraze koje su partizanski odredi pretrpeli u zapadnoj Srbiji krajem novembra i početkom decembra 1941. godine. Kvislinški listovi su u to vreme gotovo svakodnevno donosili izveštaje o prodiranju nemačkih trupa na teritoriji Sovjetskog Saveza, o njihovom približavanju Moskvi, Lenjingradu, o borbama koje su se vodile pod samom Moskvom. Razume se da ove vesti nisu mogle delovati ohrabrujuće na stanovništvo Srbije, pogotovu što su tada teror i zločini okupatora i njegovih saradnika poprimili neviđene razmere. Isto tako, kvislinška štampa je obilato pisala o porazu partizanskih odreda u zapadnoj Srbiji, prikazujući odstupanje partizana u Sandžak kao definitivni poraz ustanika u Jugoslaviji. Pored toga, okupatorske i kvislinške izveštaje o situaciji na frontovima često su pratila saopštenja o streljanju talaca i zatvorenika, što je, sa svoje strane, još više uticalo na političko raspoloženje građana.²⁰¹

Antikomunističkim zborovima, koje su održavali sreski i okružni načelnici, redovno su prisustvovali Milan Nedić, njegovi ministri i po neki od funkcionera nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji. Na ovakvim skupovima građanima se, osim toga, govorilo o „redu, miru, radu i obnovi Srbije“; o borbi protiv komunizma i drugim pitanjima od interesa za nemačke okupatore. Tražilo se, takođe, da poljoprivredni proizvođači predaju razrezane količine namirnica Nemcima; da zaseju svaku stopu zemlje; da daju radnu snagu za izgradnju objekata u Jugoslaviji, koji su bili od posebnog interesa za naciste; radnici su pozivani da odlaze na rad u Nemačku itd. Posebni zborovi su održavani u povodu „značajnih godišnjica“, na primer, o 25. i 27. martu, 22. julu, 29. avgustu, godišnjici kada je obrazovana Nedićeva vlada i slično.²⁰²

Srpska državna propaganda naročito je razvila svoju aktivnost u vezi sa odlukama Drugog zasedanja AVNOJ-a. Kvislinška štampa, pored svojih komentara, objavljivala je i stavove jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu, koja se takođe nije s ovim odlukama slagala, i komentare Mini-

²⁰¹ *Novo vreme*, 16. XII 1941, zabeležilo je na vidnom mestu akciju o održavanju antikomunističkih predavanja u beogradskim srednjim školama; isti list, u broju od 30. III 1942, piše o antikomunističkim predavanjima u gradu Valjevu; a u broju od 7. X 1942. *Novo vreme* piše o antikomunističkim zborovima na terenu zapadne Srbije.

²⁰² V. Jonić je, nor., 20. VII 1941. govorio u Beogradu o „korenitoj reformi prosvetne politike“; 5. VIII, na radiju „o srpskim žrtvama“; 9. III 1942. Jonić je posetio Loznicu, gde je na zboru govorio o neophodnosti „reda i mira“, 20. IV 1942. u Užicu je govorio Bogoljub Kujundžić i Milan Aćimović u Vrnjačkoj Banji; u Valjevu Čedo Marjanović, u Kragujevcu V. Jonić; u Paraćinu Josif Kostić; u Kruševcu dr Jovan Mijušković i u Leskovcu ministar Pantić (*Novo vreme*, 21. IV 1942); 8. VI 1942. ministar Dušan Pantić govorio je u Nišu na temu: „Svi u jedinstveni srpski front“; okružni načelnik Dušan Jeftić u Šapcu na temu: „Partijska orgijanja su nas upropastila“; ministri Mijušković i Kujundžić u Bajinoj Basti itd. (*Novo vreme*, 9. VI 1942). Tanasije Dinić je svoj najpoznatiji govor održao u Šapcu, 6. XII 1942 (AVII, Nča, br. 1/9-1316, k. la).

starstva spoljnih poslova Rajha u vezi s tim.²⁰³ Pored toga, bile su zapažene reakcije o raspuštanju Kominterne, što se desilo avgusta 1943. godine.²⁰⁴ Zatim, velike komentare dala je kvislinška propaganda na odluke Moskovske konferencije ministara spoljnih poslova Amerike, Engleske i Sovjetskog Saveza, koja je održana oktobra 1943, kao i na Teheransku konferenciju, kojoj su prisustvovali Ruzvelt, Čerčil i Staljin, i na mnoga druga pitanja.²⁰⁵

Na osnovu primera koje smo istakli u ovom delu teksta, vidi se da je i kvislinška propaganda u toku drugog svetskog rata bila veoma jaka u Srbiji. Ona je, razume se, obilno podržavana od nemačke propagande, a bila i u sprezi sa propagandom četničkog pokreta Draže Mihailovića, naročito kada je trebalo voditi borbu protiv njihovog glavnog i zajedničkog protivnika — narodnooslobodilačkog pokreta u Srbiji. Zbog toga su KPJ, SKOJ i ostale organizacije NOP-a u Srbiji morali da pojačavaju ideološko-politički rad u masama i da razobličavaju falsifikate neprijateljske propagande. Ona je iz dana u dan imala sve manje uspeha, dok je NOP, istovremeno, u svoje redove svakodnevno primao nove rodoljube, koji su akcijama i sabotazama nanosili velike gubitke okupatorima i njihovim saradnicima.

2B u broju od 8. XII 1943. *Novo vreme* je pisalo: „Staljin ostvaruje svoje balkanske ciljeve; vlada Titova je direktan organ Moskve; jugoslovenska vlada u emigraciji označuje Sovjetsku uniju kao protivničku silu.” *Novo vreme* je 16. XII 1943. donelo članak pod naslovom: „Titov plan za razaranje srpstva”, pa se u vezi s ovim navodi: „Posle objavljivanja Titovog ustava o federativnom uređenju Jugoslavije, iz kojeg se vidi obična reprodukcija sovjetskog sistema vladavine, sada je došla jedna Rojterova vest o Titovim planovima za administrativnu podelu te ‚biti imajuće jugoslovenske federacije’.“ U broju od 19. XII 1943. *Novo vreme* donosi stav Nedićeve vlade prema NKOJ-u pa u vezi s tim ističe: „Srpski narod objavljuje borbu na život i smrt komunističkoj opasnosti; vlada generala Nedića optužuje pred celim svetom neprijatelje evropske civilizacije, predvođene od Josipa Broza Tita.”

²⁰⁴ AVII, Nća, br. 1/1, f. 4, k. 138.

²⁰⁵ *Novo vreme*, 31. X, 3. XI i 5. XII 1943.